



Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**« Επισφαλής εργασία
και κοινωνικός αποκλεισμός
στην Ελλάδα της κρίσης »**

Αικατερίνη Ι. Σοφού

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Ανδρέας Φερόνας, Μόνιμος Επίκουρος Καθηγητής, επιβλέπων

Δημήτρης Βενιέρης, Πρόεδρος Τμήματος / Καθηγητής, μέλος

Βαρβάρα Λαλιώτη, Ερευνήτρια/ Μέλος συνεργαζόμενου Εκπαιδευτικού Προσωπικού
(ΣΕΠ) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ) , μέλος

Κόρινθος, 06 Ιουλίου 2020

Copyright , 06 -07-2020

Αικατερίνη Ι. Σοφού

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All Rights Reserved

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς το συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που προέρχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν το συγγραφέα και μόνο.

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Στην Όλγα.....

Καλό σου ταξίδι αγαπημένη...

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά, τον καθηγητή και υπεύθυνο αυτού του Μεταπτυχιακού Προγράμματος κ. Δημήτρη Βενιέρη, επειδή μου έδωσε την ευκαιρία να μπω ξανά, μετά από χρόνια, στον υπέροχο κόσμο της γνώσης αλλά και επειδή με την κατανόησή του, τον λόγο του, την ανθρωπιά του, με εμπύχωσε στις δύσκολες προσωπικές καταστάσεις που κλήθηκα να αντιμετωπίσω κατά την διάρκεια αυτής της χρονιάς, για να συνεχίσω και να ολοκληρώσω αυτό το ταξίδι.

Θα ήθελα επίσης, να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας κ. Ανδρέα Φερώνα, για την καθοδήγησή του και την πολύτιμη συμβολή του σε κάθε φάση της δημιουργίας της.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που ήταν αρωγοί σε αυτή μου την προσπάθεια.

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια η αγορά εργασίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, παρουσιάζει μία γενική υποβάθμιση, που επηρεάζει ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού και συμβάλει στην εξάπλωση του φαινομένου της επισφαλούς εργασίας. Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της σχέσης της επισφαλούς εργασίας με τον κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα της κρίσης.

Η διερεύνηση των διαστάσεων της επισφάλειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και των μεταξύ τους σχέσεων πραγματοποιείται σε δύο μέρη: ένα θεωρητικό και ένα εμπειρικό. Στο θεωρητικό μέρος, επιχειρείται μια θεωρητική επισκόπηση των δύο βασικών εννοιών, δηλαδή της επισφαλούς εργασίας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Στο εμπειρικό, επιχειρείται η διερεύνηση των κοινωνικών επιπτώσεων της επισφαλούς εργασίας στις ζωές των ανθρώπων στην Ελλάδα της κρίσης, μέσω της διεξαγωγής μιας μικρής κλίμακας ποιοτικής εμπειρικής έρευνας με τη μέθοδο της ημι-δομημένης συνέντευξης. Οι βασικοί άξονες της εμπειρικής έρευνας περιστρέφονταν μεταξύ άλλων, γύρω από τα αίτια μετάβασης στην επισφαλή εργασία, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν λόγω αυτής της θέσης τους στην εργασία, τις στρατηγικές επιβίωσης των επισφαλώς απασχολούμενων καθώς και τις προσδοκίες τους για το μέλλον.

Το βασικό συμπέρασμα της έρευνας είναι ότι η απασχόληση σε επισφαλείς θέσεις εργασίας παγιδεύει τα άτομα σε ένα κύκλο χαμηλής παραγωγικότητας και αυτοεκτίμησης και μεγάλης ανασφάλειας. Έτσι η επισφαλής εργασία δεν επιφέρει μόνο χαμηλό εισόδημα και οικονομική φτώχεια, αλλά και καταστάσεις άγχους, φόβου και συναισθήματα απαισιοδοξίας αναφορικά με το μέλλον των εργαζομένων και των οικογενειών τους.

Λέξεις - κλειδιά: αγορά εργασίας, επισφαλής εργασία, κοινωνικός αποκλεισμός, οικονομική φτώχεια

Abstract

In recent years, the labour market, both in Greece and in Europe, has seen a general decline, affecting much of the workforce and contributing to the spread of precarious work. The object of this research is to investigate the relationship between precarious work and social exclusion in Greece during the crisis.

The exploration of the dimensions of precariousness and social exclusion, as well as the relations between them, takes place in two parts: a theoretical and an empirical one. In the theoretical part, a theoretical overview of the two basic concepts is attempted, namely precarious work and social exclusion. In the empirical part, an attempt is made to investigate the social implications of precarious work in people's lives in post crisis Greece, by conducting a small-scale qualitative empirical research using the semi-structured interview method. The main themes of empirical research revolved around, among other things, the causes of the transition to precarious work, the problems they face due to their job position, the survival strategies of precarious employees, and their expectations for the future.

The main conclusion of the research is that employment in precarious jobs traps individuals in a cycle of low productivity and self-esteem and high insecurity. Thus, precarious work brings not only low incomes and economic poverty, but also situations of anxiety, fear and pessimism regarding the future of workers and their families.

Keywords: labour market, precarious work, social exclusion, economic poverty.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	1
ΜΕΡΟΣ Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΠΙΣΦΑΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ	5
1.1 Έννοιολογικοί ορισμοί επισφαλούς εργασίας	5
1.2 Διαστάσεις επισφαλούς εργασίας	8
1.3 Κύριοι τύποι και μορφές επισφαλούς εργασίας	10
1.4 Ομάδες περισσότερο ευάλωτες στην επισφαλή εργασία.....	13
1.5 Η ανάπτυξη της επισφαλούς εργασίας στην Ευρώπη	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ.....	20
2.1 Έννοια κοινωνικού αποκλεισμού.....	20
2.2 Ιστορική αναδρομή του κοινωνικού αποκλεισμού	21
2.3 Αίτια και παράγοντες του κοινωνικού αποκλεισμού	23
2.4 Βασικά χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού σε σύγκριση με την φτώχεια	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.	
ΕΠΙΣΦΑΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ	35
3.1 Ατομικές επιπτώσεις της επισφαλούς εργασίας	35
3.2 Κοινωνικές επιπτώσεις της επισφαλούς εργασίας	37
ΜΕΡΟΣ Β. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	42
4.1 Αντικείμενο, Στόχοι και Βασικές υποθέσεις εργασίας της εμπειρικής έρευνας	43
4.2 Μεθοδολογία, Συμμετέχοντες	44
4.3 Προστιθέμενη αξία και αδυναμίες της έρευνας	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.	
ΕΠΙΣΦΑΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ	47
5.1 Η κατάσταση της επισφάλειας στην Ελλάδα	47
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.	
ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
ΣΕ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥΣ ΑΞΟΝΕΣ	54
6.1 Ανάλυση κατά θεματικούς άξονες	54
6.2 Ανάλυση δημογραφικών στοιχείων συμμετεχόντων	54
6.3 Λόγοι ώθησης σε επιλογή επισφαλούς θέσης εργασίας	56

6.4 Πλεονεκτήματα/ Μειονεκτήματα των επισφαλών θέσεων εργασίας	59
6.5 Στρατηγικές επιβίωσης των επισφαλώς απασχολούμενων	62
6.6 Το προσωπικό και επαγγελματικό μέλλον των συμμετεχόντων.....	64
Συμπεράσματα	68
Βιβλιογραφία	71
 Λίστα Πινάκων/ Γραφημάτων	
Πίνακας 1.	50
Πίνακας 2.	51
Πίνακας 3.	52
Γράφημα 1.	53

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη εργασία έχει σκοπό, μέσα σε ένα περιβάλλον αβεβαιότητας και οικονομικών ανησυχιών, να διερευνήσει το πρόβλημα της επισφαλούς εργασίας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Ιδιαίτερα μετά την αρχή της οικονομικής κρίσης, αλλά και με τις πολύ πρόσφατες εξελίξεις στον τομέα της δημόσιας υγείας, οι οικονομικές συνθήκες που βιώνουν οι Έλληνες έχουν δυσκολέψει ακόμα περισσότερο, με τις προεκτάσεις των δυσκολιών να φαίνεται πώς θα επηρεάσουν ακόμα περισσότερο την επισφαλή εργασία και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η βιβλιογραφία δείχνει συνολικά ότι όλοι οι τύποι συμβάσεων θα μπορούσαν ενδεχομένως να διατρέχουν κίνδυνο επισφάλειας, συμπεριλαμβανομένων των συμβάσεων που είναι πλήρους απασχόλησης και αορίστου χρόνου. Η εστίαση εδώ είναι στον βαθμό κινδύνου επισφάλειας, ο οποίος είναι πιθανό να είναι μεγαλύτερος στην περίπτωση ορισμένων τύπων συμβάσεων. Ωστόσο, υπάρχει επίσης μια ποιότητα διάστασης της εργασίας - η εργασία που χαρακτηρίζεται από έλλειψη ελέγχου του περιεχομένου της εργασίας, έλλειψη αυτονομίας, έλλειψη φωνής των εργαζομένων, χαμηλή μεταβολή των καθηκόντων ή έλλειψη ελέγχου του χρόνου εργασίας που έχει τον υψηλότερο βαθμό της επισφάλειας. Η ποιότητα της εργασίας έχει προσδιορισθεί από τα ακόλουθα τέσσερα στοιχεία: Κέρδη, προοπτικές (δηλαδή, ασφάλεια εργασίας ή ευκαιρία για πρόοδο), ποιότητα χρόνου εργασίας και εγγενή ποιότητα εργασίας. Αυτό το τελευταίο συστατικό έχει τέσσερα υπο-συστατικά: χρήση δεξιοτήτων και διακριτικότητα, κοινωνικό περιβάλλον, φυσικοί και περιβαλλοντικοί κίνδυνοι, ένταση εργασίας.

Η απουσία ορισμών της επισφαλούς εργασίας σημαίνει ότι αυτός ο όρος χρησιμοποιείται συχνά υποκειμενικά για να περιγράψει τις συγκεκριμένες εμπειρίες ή την κατάσταση ενός ή περισσότερων μεμονωμένων εργαζομένων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η επισφαλής εργασία είναι επίσης ένας πολύ πολιτικοποιημένος όρος που χρησιμοποιείται συχνά με μια κριτική προοπτική. Δεδομένου ότι δεν υπάρχει κοινή κατανόηση της επισφαλούς απασχόλησης, είναι δύσκολο να βρεθεί ένα κοινό σύνολο δεικτών για τη μέτρησή της. Επιπλέον, σημαντικά μερίδια επισφαλούς απασχόλησης δεν υπολογίζονται στις τρέχουσες στατιστικές. Επομένως, η ευρεία φύση της επισφαλούς εργασίας, μαζί με το γεγονός ότι τουλάχιστον ένα μέρος της συμβαίνει

στους άτυπους τομείς της οικονομίας, σημαίνει ότι τα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα είναι απαραίτητα περιορισμένα.

Η έλλειψη εργασιακών δικαιωμάτων είναι επίσης ένας σημαντικός δείκτης αβεβαιότητας, που συνδέεται με παράγοντες όπως η μαύρη εργασία και η διάρκεια της εργασίας. Ορισμένα εργασιακά δικαιώματα δεν ισχύουν για άτομα που δεν επιτυγχάνουν ένα συγκεκριμένο όριο όσον αφορά τη διάρκεια της εργασίας σε μια σύμβαση, αφήνοντάς τα δυνητικά ευάλωτα σε τομείς όπως η προστασία από την αθέμιτη απόλυση ή το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης ή αμοιβής. Αυτό συνδέεται επίσης με την ποιότητα της εργασίας, όπως αναφέρεται παραπάνω. Τόσο οι οικονομικές δυσκολίες όσο και οι στενές προοπτικές οικονομικής και εργασιακής διασφάλισης και αποκατάστασης, κάνουν την κατάσταση και τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, μια μεγαλύτερη πιθανότητα.

Η έλλειψη πρόσβασης στη συλλογική εκπροσώπηση θα μπορούσε να είναι ένας λόγος για την έλλειψη εργασιακών δικαιωμάτων, καθώς οι εκπρόσωποι των εργαζομένων ενημερώνουν, συμβουλεύουν και καθοδηγούν εργασίες σε πολλά θέματα, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων εργασίας. Τέλος, η ποιότητα της εργασίας παίζει ρόλο. Η εργασία που συνεπάγεται χαμηλό βαθμό αυτονομίας και ελέγχου, χαμηλή διακύμανση εργασιών, έλλειψη ελέγχου του χρόνου εργασίας ή ανεπαρκές ή επικίνδυνο εργασιακό περιβάλλον, μπορεί να αυξήσει τον κίνδυνο ψυχοκοινωνικών προβλημάτων, όπως το άγχος στην εργασία και προβλήματα σωματικής υγείας. Τέλος, η έλλειψη εξέλιξης και κατάρτισης σταδιοδρομίας θα επιδεινώσει την αβεβαιότητα, καθώς τα άτομα δεν θα αναπτύξουν τις απαραίτητες δεξιότητες για να διατηρήσουν την απασχολησιμότητά τους, θέτοντάς τους σε κίνδυνο ανεργίας, στο μέλλον. Στο πλαίσιο αυτό, φιλοδοξία της συγκεκριμένης μελέτης είναι να συνεισφέρει στη σχετική βιβλιογραφία, διερευνώντας τις κοινωνικές επιπτώσεις της επισφαλούς εργασίας και ειδικότερα τον βαθμό κατά τον οποίο η τελευταία μπορεί να οδηγήσει σε άλλες μορφές αποστέρησης και κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα της κρίσης.

Όσον αφορά στην δομή της εργασίας, αυτή ξεκινάει πρώτα με την θεωρητική διερεύνηση του θέματος και κατόπιν παρουσιάζεται το ερευνητικό μέρος. Στο πρώτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους και μέσα από το πρίσμα της βιβλιογραφίας, θα επιχειρηθεί ανάλυση της έννοιας, των διαστάσεων και των μορφών της επισφαλούς

εργασίας. Θα αναφερθούν οι κύριοι τύποι και οι μορφές της επισφάλειας καθώς και οι ομάδες που είναι περισσότερο ευάλωτες στην επισφαλή εργασία. Θα επιχειρηθεί μια προσέγγιση στους παράγοντες και τα βασικά αίτια της ανάπτυξης της επισφαλούς εργασίας στην Ευρώπη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, επιχειρείται μια θεωρητική επισκόπηση του όρου και της ιστορίας του κοινωνικού αποκλεισμού τονίζοντας τον τρόπο που χρησιμοποιήθηκε η έννοια αυτή στην Ευρώπη, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής αλλά και στις λιγότερο αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες του τρίτου κόσμου, όπως για παράδειγμα στην Λατινική Αμερική. Θα αναφερθούν τα αίτια και οι παράγοντες του κοινωνικού αποκλεισμού καθώς και τα βασικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού επιχειρώντας μια σύγκριση με την φτώχεια.

Στο τρίτο κεφάλαιο και μέσα πάντα από τον φακό της βιβλιογραφίας, επιχειρείται να προβληθεί η σχέση της επισφαλούς εργασίας με τον κοινωνικό αποκλεισμό. Πώς δηλαδή, είναι δυνατό η επισφαλής εργασία μέσω των ατομικών και κοινωνικών επιπτώσεων, μπορεί να οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Στο τέταρτο κεφάλαιο και πρώτο της εμπειρικής μας έρευνας, αναλύεται το αντικείμενο, οι στόχοι και τα ερευνητικά ερωτήματα της εμπειρικής έρευνας. Παρουσιάζεται επίσης η μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας που επιλέχθηκε, αλλά και ο τρόπος επιλογής του δείγματος, δηλαδή των συμμετεχόντων. Γίνεται αναφορά στα προβλήματα και στους περιορισμούς της έρευνας. Όσον αφορά στην μεθοδολογία και στα ερευνητικά ερωτήματα του εμπειρικού μέρους, η παρούσα εργασία μελετά τις επισφαλείς θέσεις εργασίας και τον τρόπο που αυτή επιδρά στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Συγκεκριμένα, η διεξαχθείσα έρευνα, στοχεύει να αναλύσει κατά πόσο οι επισφαλείς θέσεις εργασίας σχετίζονται με το φαινόμενο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και τον ρόλο που έπαιξε στην αύξησή τους, στην πολιτική και οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας. Για την ανάλυση του θέματος από κοινωνικής πλευράς, πραγματοποιήθηκαν έξι συνεντεύξεις με άτομα που εργάζονται για πάνω από 3 χρόνια σε θέσεις επισφαλούς εργασίας. Οι ερωτήσεις που τους τέθηκαν αφορούσαν τους λόγους που τους οδήγησαν να επιλέξουν τη θέση αυτή, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της κατάστασης αυτής, τα προβλήματα επιβίωσης που αντιμετωπίζουν και τα σχέδια που έχουν για το μέλλον τους.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί μέσα από την σχετική βιβλιογραφία, να παρουσιαστεί η σημερινή κατάσταση για το φαινόμενο της επισφαλούς εργασίας στην Ελλάδα μετά την κρίση υπό το πρίσμα πρόσφατων εμπειρικών δεδομένων.

Στο τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, περιλαμβάνονται τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας, κατά θεματικούς άξονες αναφορικά με τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στους συμμετέχοντες.

ΜΕΡΟΣ Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΠΙΣΦΑΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αναλύσει την έννοια, το περιεχόμενο και τις μορφές της επισφαλούς εργασίας. Θα γίνουν αναφορές σε μορφές απασχόλησης που παρουσιάζουν ελάχιστες διασφαλίσεις για τον εργαζόμενο καθώς και στους παράγοντες και τα βασικά αίτια της ανάπτυξης της επισφαλούς εργασίας στην Ευρώπη. Γενικά όποτε η αγορά εργασίας δεν βρίσκεται σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης ή σχεδόν πλήρους απασχόλησης, όταν δηλαδή υπάρχουν υψηλά ποσοστά ανεργίας –ξεκινάνε και υπάρχουν τόσο οικονομικά όσο και κοινωνικά προβλήματα, καθώς η κοινωνία για να υπάρξει στην σημερινή της μορφή, οφείλει να έχει διασφαλίσει ορισμένες οικονομικές προϋποθέσεις, μεταξύ άλλων.

1.1. Εννοιολογικοί Ορισμοί Επισφαλούς Εργασίας

Οι όροι «επισφαλής εργασία» /«εργασιακή επισφάλεια», μετάφραση των όρων «*precacité*» στα γαλλικά και «*precocity*» / «*precariousness*» στα αγγλικά, «τονίζουν το φαινόμενο της μη-σταθερής θέσης εργασίας και τα κοινωνικά μειονεκτήματα που την συνοδεύουν» (Κεσίσογλου, 2013). Η επισφαλής εργασία, ως έννοια, παράγεται από το οργανωτικό πλαίσιο της Ευρώπης, που εμφανίστηκε στη δεκαετία του 1970. Η κοινωνία βιώνει «κρίση» από το 1990, με τον κόσμο που προσέφερε σίγουρη εργασία από τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο να καταρρέει και την αγορά εργασίας να μην μπορεί να προσφέρει τις απαραίτητες θέσεις εργασίας, οι οποίες είναι επισφαλείς. Στην εποχή του Φορντισμού, η κοινωνία της Ευρώπης διέπεται από τη «μισθωτή σχέση» (“*rapporssalarial*”), που ορίζεται ως η ύπαρξη καθολικής κοινωνικής σχέσης με μόνιμη απασχόληση, που θεσμοποιείται εντός της «κοινωνίας των μισθωτών» (“*lasociété salariale*”). Τα ανωτέρω συνεπάγονται στο ότι η έννοια της επισφαλούς απασχόλησης ξεκίνησε σε στάδια, και παράχθηκε από την δεκαετία του 1990. Εντός αυτής της έννοιας, η πολιτική μείωση στο κόστος εργασίας, είναι κομβικός παράγοντας για να υποβαθμιστεί η εργασία και οδηγεί στα εξής φαινόμενα: αύξηση στην ανεργία, ανάπτυξη από ευέλικτες και φθηνές μορφές απασχόλησης, συμπίεση στις αμοιβές,

επιδείνωση στις συνθήκες εργασίας και απώλεια στις θεσμικές κατακτήσεις της μισθωτής εργασίας, που παράγονται από την συνεχή και έντονη ανασφάλεια (Knuth, 2009).

Ως επισφαλής εργασία ορίζεται το σύνολο μορφών απασχόλησης που παρουσιάζει λίγες διασφαλίσεις για τους εργαζομένους προκειμένου να υπάρχει ή να διατηρείται ένα επίπεδο διαβίωσης που να είναι αποδεκτό, οδηγώντας σε αβεβαιότητα για το μέλλον και επισφάλεια. Όταν η αγορά εργασίας δεν είναι σε θέση να παρέχει πλήρη απασχόληση -ήτοι, το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό σε όλους τους τομείς- και η πλειονότητα των συμβάσεων αφορά σε προσωρινή απασχόληση αντί σε σταθερή. Η επισφάλεια, ωστόσο, δεν επηρεάζει όλες τις μορφές της απασχόλησης, ούτε όλους τους εργαζόμενους (Béland, 2007).

Ο εργαζόμενος μπορεί να βιώσει πολλούς παράγοντες επισφαλούς εργασίας, όπως: 1) προσωρινή θέση εργασίας, 2) μερική, μη-εθελούσια απασχόληση, 3) ελλιπής κάλυψη ή έλλειψη επιπέδου κάλυψης ως προς την ανεργία, 4) ανεπαρκείς αμοιβές σε σχέση με το επίπεδο διαβίωσης, 5) θέση εργασίας με ρήτρα προς γεωγραφική κινητικότητα, 6) θέση εργασίας σε επιχείρηση με οικονομική δυσκολία ή σε κλάδο με υψηλή πιθανότητα απόλυσης, 7) αδυναμία του κράτους να παρέχει προστασία στους εργαζόμενους όταν η σύμβαση εργασίας τους δεν τηρείται ή όταν η εργασία τους δεν δηλώνεται («μαύρη εργασία»).

Τα φαινόμενα που παράγουν την επισφαλή εργασία / απασχόληση στην Ευρώπη, δεν εντοπίζονται εύκολα, αφού η έννοια της επισφάλειας δεν είναι κατηγορία με ομοιογένεια και επίσης, μπορεί να παρουσιάζει διαφορές ανάμεσα στις χώρες. Τα στατιστικά δεδομένα των χωρών γίνεται να έχουν ραγδαία διαφορετικά παράγωγα. Συνεπάγεται ότι το φάσμα υπό το οποίο εξετάζονται τα φαινόμενα, πρέπει να διευρυνθεί και να γίνει ενσωμάτωσή τους για να αναλύονται οι διάφορες διαστάσεις από τις οποίες χαρακτηρίζεται η μισθωτή εργασία, όπως είναι το πλαίσιο θεσμών και κανόνων, οι θέσεις, και οι σχετικές δημόσιες πολιτικές, οι καταστάσεις που έχουν οι εργασιακές σχέσεις, τα διάφορα συστήματα για κοινωνική ασφάλιση / προστασία, κ.α (Jaehrling & Wagner, 2015).

Το φαινόμενο για την επισφαλή εργασία έχει σχέση με: 1) την βεβαιότητα της συνέχισης της εργασίας 2) τον έλεγχο της εργασίας από τον εργαζόμενο 3) την καλή κοινωνική προστασία 4) το εισόδημα και τις αποδοχές. Είναι γενικά αποδεκτό ότι η πιο πρόσφατη εποχή επισφαλούς εργασίας ξεκίνησε στα μέσα έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Τα έτη 1974 έως 1975 σηματοδότησαν την έναρξη των μακροοικονομικών αλλαγών (πετρελαϊκό σοκ) που συνέβαλαν στην αύξηση του παγκόσμιου ανταγωνισμού τιμών. Η διαδικασία που έγινε γνωστή ως νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, ενέτεινε την οικονομική ολοκλήρωση, αύξησε το μέγεθος του ανταγωνισμού που αντιμετωπίζουν οι εταιρείες, παρείχε μεγαλύτερες ευκαιρίες για εξωτερική ανάθεση εργασίας σε χώρες με χαμηλότερους μισθούς και άνοιξε νέες ομάδες εργασίας μέσω της μετανάστευσης. Η τεχνολογική πρόοδος ανάγκασε τις εταιρείες να γίνουν πιο ανταγωνιστικές σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι αλλαγές στα νομικά και άλλα ιδρύματα μεσολάβησαν στις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και της τεχνολογίας στις εργασιακές σχέσεις. Επίσης, τα συνδικάτα συνέχισαν να παρακμάζουν, αποδυναμώνοντας μια παραδοσιακή πηγή θεσμικής προστασίας για τους εργαζόμενους και διακόπτοντας τη μεταπολεμική κοινωνική-εργασιακή σύμβαση. Οι κυβερνητικοί κανονισμοί που θέτουν ελάχιστα αποδεκτά πρότυπα στην αγορά εργασίας διαβρώθηκαν, όπως και οι κανόνες που διέπουν τον ανταγωνισμό στις αγορές προϊόντων. Η παρακμή των παραπάνω και η απορρύθμιση μείωσαν τις αντισταθμιστικές δυνάμεις που επέτρεψαν στους εργαζόμενους να συμμετάσχουν στα κέρδη παραγωγικότητας που πραγματοποιήθηκαν και η ισορροπία δύναμης μετατοπίστηκε ακόμη περισσότερο, από τους εργαζόμενους προς τους εργοδότες (Κεσίσογλου, 2013).

Η διαδικασία εργασίας άλλαξε και με σημαντικούς τρόπους, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Οι αυξήσεις στην εργασία γνώσης συνόδευσαν τον επιταχυνόμενο ρυθμό της τεχνολογικής καινοτομίας. Οι βιομηχανίες υπηρεσιών συνέχισαν να επεκτείνονται ως οι κύριες πηγές θέσεων εργασίας καθώς η οικονομία μετατοπίστηκε από τη μαζική παραγωγή με βάση την παραγωγή, σε μια οικονομία βασισμένη στην πληροφορία που οργανώνεται γύρω από την ευέλικτη παραγωγή. Αυτές οι μακροοικονομικές αλλαγές οδήγησαν τους εργοδότες να αναζητήσουν μεγαλύτερη ευελιξία στις σχέσεις τους με τους εργαζόμενους. Η νεοφιλελεύθερη ιδέα σε κοινωνικό επίπεδο αντικατοπτρίζεται από τον μεγαλύτερο ρόλο που διαδραματίζουν οι δυνάμεις της αγοράς στο χώρο εργασίας. Η συνήθης εργασιακή σχέση, στην οποία υποτίθεται ότι οι εργαζόμενοι

εργάζονταν με πλήρη απασχόληση, για έναν συγκεκριμένο εργοδότη, στον τόπο εργασίας του εργοδότη, συχνά προχωρούσε προς τα πάνω σε κλίμακες εργασίας εντός των εσωτερικών αγορών εργασίας. Οι προσπάθειες της Διοίκησης να επιτύχει ευελιξία, οδήγησαν σε διάφορους τύπους εταιρικής αναδιάρθρωσης, οι οποίες με τη σειρά τους οδήγησαν σε αύξηση της επισφαλούς εργασίας και μετασχηματισμούς στη φύση της εργασιακής σχέσης. Αυτό είχε και συνεχίζει να έχει, εκτεταμένες επιπτώσεις σε όλη την κοινωνία (Strauss&McGrath, 2017).

1.2. Διαστάσεις Επισφαλούς Εργασίας

Η επισφαλής απασχόληση είναι ένα περίπλοκο και πολυδιάστατο φαινόμενο. Οι μελέτες ανά χώρα, τονίζουν αυτήν την πολυπλοκότητα, αποκαλύπτοντας ότι συγκεκριμένες διαστάσεις είναι λίγο πολύ εμφανείς σε διαφορετικούς χρόνους και μέρη και ότι οι σχέσεις μεταξύ των φύλων μπορούν να διαμορφώσουν την επισφάλεια με διάφορους τρόπους. Ως επί το πλείστον, οι περιπτωσιολογικές μελέτες βασίζονται σε δεδομένα διατομής, όπως και η πλειονότητα των ερευνών που αφορούν την επισφαλή απασχόληση με πολυδιάστατο τρόπο. Ωστόσο, ζητήματα αλλαγής με την πάροδο του χρόνου είναι ζωτικής σημασίας για το πώς κατανοούμε την επισφάλεια σε σχέση με τις ατομικές ευκαιρίες ζωής και τα φύλα ανισότητας. Σε τελική ανάλυση, μια παρόμοια συχνότητα επισφαλούς απασχόλησης μεταξύ γυναικών (ή ανδρών) σε μια δεδομένη χρονική στιγμή είναι σύμφωνη με ένα σενάριο στο οποίο πολλές γυναίκες (ή άνδρες) βιώνουν επισφαλή κατάσταση, αλλά μόνο για μικρές περιόδους, και με εκείνη όπου ορισμένες γυναίκες (ή άνδρες) είναι πολύ πιο πιθανό να παγιδευτούν σε έναν κύκλο συνεχιζόμενης επισφάλειας. Τα δύο σενάρια υποδηλώνουν διαφορετικές προσεγγίσεις πολιτικής για τον μετριασμό των συνεπειών της επισφαλούς απασχόλησης και μάλιστα μάλλον διαφορετικών μεριδίων(Olsthoorn, 2014).

Η ανασφαλής εργασία ή ο κίνδυνος απώλειας θέσεων εργασίας είναι μια σημαντική διάσταση της επισφαλούς απασχόλησης. Η ανασφάλεια εργασίας έχει μια εγγενή χρονική διάσταση στο βαθμό που ευρετηριάζει τη σχέση μεταξύ των τρεχουσών συνθηκών και της πιθανότητας ενός μελλοντικού γεγονότος. Χωρίς να παρατηρούμε θέσεις εργασίας με την πάροδο του χρόνου, δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε άμεσα αυτόν τον κίνδυνο. Η θητεία χρησιμοποιείται μερικές φορές ως πληρεξούσιο για την ασφάλεια των θέσεων εργασίας στην έρευνα διατομής(Olsthoorn, 2014).Στην καλύτερη

περίπτωση, τα δεδομένα αποκαλύπτουν τον τρόπο με τον οποίο ποικίλλουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι εργαζόμενοι σε θέσεις εργασίας που χαρακτηρίζονται από αστάθεια τείνουν επίσης να υποφέρουν από κακή υγεία. Ωστόσο, δεν έχουμε κανέναν τρόπο να γνωρίζουμε εάν η υγεία τους επιδεινώνεται λόγω των πιέσεων αστάθειας ή εάν οι εργαζόμενοι που αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας δυσκολεύονται να διατηρήσουν θέσεις εργασίας που προσφέρουν σταθερή απασχόληση (DaSilva&Turrini, 2015).

Μία από τις πιο σημαντικές προσπάθειες να συλλάβει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της επισφαλούς απασχόλησης είναι η τετραπλή τυπολογία του Rodgers (1989). Ο Rodgers προτείνει ότι η επισφάλεια μπορεί να γίνει κατανοητή σε τέσσερις βασικές διαστάσεις: τον βαθμό βεβαιότητας της συνεχούς απασχόλησης, τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας, τον βαθμό κανονιστικής προστασίας και το χαμηλό εισόδημα. Ο Vosko (2006) υποστηρίζει ότι ο υψηλός κίνδυνος κακής υγείας είναι επίσης σημαντική διάσταση της επισφαλούς απασχόλησης. Αν και είναι χρήσιμες ως σημείο εκκίνησης, αυτές οι διαστάσεις δεν αποτυπώνουν πλήρως όλους τους τρόπους με τους οποίους η απασχόληση μπορεί να διαμορφώσει οικονομική / ασφάλεια.

Ο συνδυασμός της ασφάλειας της απασχόλησης και της ποιότητας της εργασίας με τις ανάγκες ευελιξίας παραμένει σημαντική πρόκληση (Rasmussen, Refslund&Sørensen, 2015). Πρέπει να υπάρχει μια ισορροπημένη προσέγγιση στη ρύθμιση, αποφεύγοντας τον ακραίο ρυθμιστικό δυαδισμό μεταξύ τυποποιημένων και μη τυποποιημένων συμβάσεων. Μέσα σε αυτό, η κινητικότητα προς συμβάσεις αορίστου χρόνου πρέπει να ενθαρρύνεται και να διασφαλίζεται ή να βελτιώνεται η ποιότητα της εργασίας, αλλά χωρίς να καταστρέφονται οι ευκαιρίες εισόδου (Jaehrling&Wagner, 2015). Υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ προσωρινών και μόνιμων συμβάσεων σε πολλά κράτη μέλη της ΕΕ. Εάν η προστασία της απασχόλησης για συμβάσεις αορίστου χρόνου διευκολυνθεί, μπορεί να είναι χρήσιμο να σκεφτούμε εναλλακτικές λύσεις για την πρόσληψη και την απόλυση, όπως υψηλότερα επίπεδα ευελιξίας στον χρόνο εργασίας και τους μισθούς (DaSilva&Turrini, 2015).

Δεδομένου ότι αυξάνονται οι μη τυποποιημένες μορφές απασχόλησης, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής της ΕΕ και των εθνικών πολιτικών πρέπει να σκεφτούν πώς τα συστήματα πρόνοιας μπορούν να υποστηρίξουν άτομα στο μέλλον, προκειμένου να

αποφευχθούν οι παγίδες φτώχειας λόγω της ανεπαρκούς κάλυψης κοινωνικής ασφάλισης, ιδίως σε σχέση με τις συντάξεις (Rasmussen, Refslund&Sørensen, 2015).Εξακολουθούν να υπάρχουν ζητήματα σχετικά με την καταστρατήγηση της εργατικής νομοθεσίας και των προτύπων που ισχύουν για την εξαρτημένη εργασία, ιδίως με τη χρήση ανεξάρτητης εργασίας / αυτοαπασχόλησης. Η διευκόλυνση των αρχών επιθεώρησης να διασφαλίζουν ότι η εργατική νομοθεσία εφαρμόζεται σωστά, είναι ζωτικής σημασίας, καθώς συνεργάζονται με τους εργοδότες για να προσπαθήσουν να ενθαρρύνουν την εξαρτημένη απασχόληση, όπου απαιτείται. (Olsthoorn, 2014).Προκειμένου να καταπολεμηθεί η οριακή εργασία μερικής απασχόλησης και να ενθαρρυνθεί η αύξηση των ωρών εργασίας για όσους θέλουν να εργαστούν περισσότερο, πρέπει να δημιουργηθούν κίνητρα για περισσότερες ώρες εργασίας (Jaehrling&Wagner, 2015).

1.3. Κύριοι Τύποι και Μορφές Επισφαλούς Εργασίας

Παρόλο που η έννοια επισφαλούς εργασίας χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, δεν υπάρχει καθολικά αποδεκτός ορισμός για αυτόν τον όρο. Αυτό οφείλεται κυρίως στην πολυδιάστατη φύση της επισφαλούς εργασίας και στις διαφορές στην κατανόησή της, που εξαρτάται συνήθως από τη χώρα, την περιοχή, την οικονομική και κοινωνική δομή των πολιτικών συστημάτων και των αγορών εργασίας. Έτσι, μια ποικιλία όρων έχουν προκύψει από συγκεκριμένα εθνικά πλαίσια, όπως: ενδεχόμενη, άτυπη ή μη τυπική εργασία. Ωστόσο, η μέτρηση της επισφαλούς απασχόλησης μέσω της άτυπης απασχόλησης είναι προβληματική, επειδή δεν υπάρχει κοινή κατανόηση μεταξύ των χωρών για το πώς ορίζεται η «άτυπη» ή «μη τυπική» απασχόληση(Strauss&McGrath, 2017).

Για να διακρίνει την επισφαλή εργασία από την «τυπική εργασία» και να διευκολύνει τον χαρακτηρισμό της, έχουν προταθεί τέσσερις τύποι επισφάλειας(Olsthoorn, 2014):

- Χρονική - χαμηλή βεβαιότητα για τη συνέχεια της απασχόλησης.
- Οργανωτική - έλλειψη ατομικού και συλλογικού ελέγχου των εργαζομένων στις συνθήκες εργασίας, τον χρόνο εργασίας και τις βάρδιες, την ένταση εργασίας, τις αμοιβές, την υγεία και την ασφάλεια.
- Οικονομική - κακή αμοιβή (ανεπαρκής αμοιβή και εξέλιξη μισθών).

- Κοινωνική - νομική, συλλογική ή συνήθης προστασία κατά της αθέμιτης απόλυσης, των διακρίσεων και των απαράδεκτων εργασιακών πρακτικών και κοινωνική προστασία (πρόσβαση σε παροχές κοινωνικής ασφάλισης που καλύπτουν υγεία, ατυχήματα, ασφάλιση ανεργίας).

Λαμβάνοντας υπόψη τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της επισφαλούς εργασίας και τις προαναφερθείσες τέσσερις διαστάσεις επισφάλειας, έχει προταθεί ένας ολιστικός ορισμός της επισφαλούς εργασίας. Η επισφαλής εργασία μπορεί να γίνει κατανοητή ως: μια ποικιλία μορφών απασχόλησης που καθορίζεται κάτω από τα κοινωνικά αποδεκτά κανονιστικά πρότυπα από μία ή περισσότερες απόψεις (οι τέσσερις διαστάσεις), η οποία προκύπτει από μια μη ισορροπημένη κατανομή προς και μεταξύ των εργαζομένων της ανασφάλειας και των κινδύνων που συνδέονται συνήθως με την οικονομική ζωή γενικά και ιδίως στην αγορά εργασίας (Olsthoorn, 2014).

Μια ανάλυση των επισφαλών θέσεων εργασίας δείχνει ότι η απασχόληση σε βιομηχανίες στέγασης και υπηρεσιών τροφίμων είναι πιθανότερο να είναι επισφαλής και ότι περίπου τα τρία τέταρτα των εργαζομένων σε αυτήν τη βιομηχανία κατέχουν επισφαλείς θέσεις εργασίας. Αυτό το εύρημα αντικατοπτρίζει τους βιομηχανικούς κανόνες σχετικά με τους χαμηλούς μισθούς και την έλλειψη αμοιβών. Ο τυπικός εργαζόμενος στις υπηρεσίες διαμονής και φαγητού είναι γυναίκα, η οποία έχει σχολική εκπαίδευση που ισοδυναμεί με δίπλωμα γυμνασίου ή λιγότερο¹. Οι γυναίκες που έχουν μεταναστεύσει στις χώρες της δύσης τα τελευταία χρόνια επίσης υπερεκπροσωπούνται στις βιομηχανίες διαμονής και τροφίμων. Από όλες τις βιομηχανίες, οι υπηρεσίες διαμονής και τροφίμων έχουν το υψηλότερο ποσοστό εργαζομένων μερικής απασχόλησης (44%), περίπου το ένα τρίτο εκ των οποίων (13,5% συνολικά) είναι προσωρινό (Rasmussen, Refslund & Sørensen, 2015).

Η εργασία με το επόμενο υψηλότερο επίπεδο επισφάλειας κατά τα τελευταία χρόνια είναι η γεωργία, αν και το ποσοστό των αγροτικών εργαζομένων σε επισφαλείς θέσεις εργασίας στο σύνολό του, φαίνεται να έχει μειωθεί, από το υψηλό 80,5% το 1999 σε

¹ Οι γυναίκες και οι εργαζόμενοι από το υπόβαθρο της Νότιας Ασίας και των Φιλιππίνων, εκπροσωπούνται επίσης υπερβολικά σε αυτόν τον κλάδο.

ένα χαμηλότερο 64,7% το 2008.² Παρόλο που οι γεωργικοί εργαζόμενοι τείνουν να είναι πλήρους απασχόλησης, σχεδόν δύο στους πέντε εργαζόμενους (37,1%) είναι προσωρινοί υπάλληλοι πλήρους απασχόλησης και, ως εκ τούτου, είναι πιθανό να μην έχουν τις μισθολογικές παροχές και τα νόμιμα δικαιώματα που απορρέουν από αυτούς που είναι μόνιμοι³. Αυτό το αποτέλεσμα αντικατοπτρίζει την εποχιακή φύση της γεωργικής εργασίας, η οποία απαιτεί πλήρη (ή περισσότερο από πλήρη) εργασία κατά τις περιόδους αιχμής φύτευσης και συγκομιδής(Ρομπόλης και Μπέτσης, 2019).

Οι βιομηχανίες με τα επόμενα υψηλότερα επίπεδα επισφάλειας είναι και οι δύο βιομηχανίες υπηρεσιών: «άλλες υπηρεσίες» (συμπεριλαμβανομένων υπηρεσιών επισκευής και συντήρησης, προσωπικής φροντίδας, οργανώσεων πολιτών και επαγγελματιών) και επιχειρήσεων, κτιρίων και άλλων υπηρεσιών υποστήριξης. Εκείνοι που εργάζονται σε «άλλες υπηρεσίες» τείνουν να είναι γυναίκες, απόφοιτες κολεγίου ή με εμπορικό πιστοποιητικό ή δίπλωμα –που εν μέρει αντικατοπτρίζουν τη σχετικά χαμηλή αξία που παρέχεται σε υπηρεσιακές εργασίες που σχετίζονται με τις λεγόμενες δεξιότητες των γυναικών, όπως η προσωπική φροντίδα και η γενική φροντίδα⁴. Οι εργαζόμενοι στις υπηρεσίες υποστήριξης κτιρίων και επιχειρήσεων είναι κατά κύριο λόγο άντρες, με δίπλωμα γυμνασίου. Συνολικά, αυτά τα ειδικά στοιχεία για τη βιομηχανία καταδεικνύουν τη σχετική επισφάλεια των βιομηχανιών υπηρεσιών που θεωρούνται βοηθητικές και τη σταθερότητα των «βασικών» υπηρεσιών όπως η εκπαίδευση, η δημόσια διοίκηση και οι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας(Rasmussen,Refslund&Sørensen, 2015).

Παράλληλα με τα συγκεκριμένα ευρήματα της βιομηχανίας, τα επαγγέλματα που χαρακτηρίζονται από τα υψηλότερα επίπεδα επισφάλειας στην αγορά εργασίας βρίσκονται επίσης στον τομέα των υπηρεσιών. Η επαγγελματική ομάδα που αντιμετωπίζει τον υψηλότερο βαθμό επισφάλειας είναι οι σεφ, μάγειρες και άλλοι εργαζόμενοι στη βιομηχανία τροφίμων και ποτών - κυρίως διακοσμητές εστιατορίων. Η επαγγελματική ομάδα με τον δεύτερο υψηλότερο βαθμό επισφάλειας, είναι οι υπάλληλοι λιανικών πωλήσεων και ταμίες. Τα προφίλ των εργαζομένων και στις δύο

²Σε αντίθεση με τις υπηρεσίες διαμονής και τροφίμων, ο τυπικός εργαζόμενος στη γεωργία είναι άντρας, με πιστοποιητικό ή δίπλωμα.

³π.χ., πρόσβαση σε προγράμματα ασφάλισης εργασίας και συνταξιοδοτικά εργοδότη όπου υπάρχουν.

⁴Οι γυναίκες που πρόσφατα μετανάστευσαν στις Δυτικές χώρες, ιδίως εκείνες που προέρχονταν από τη Μαύρη Ήπειρο και Νοτιοανατολική Ασία, υπερεκπροσωπούνται επίσης μεταξύ των εργαζομένων σε «άλλες υπηρεσίες»

αυτές επαγγελματικές ομάδες είναι αρκετά παρόμοια: και οι δύο ομάδες αποτελούνται συντριπτικά από γυναίκες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Οι πρόσφατοι μετανάστες και οι εργαζόμενοι υπερεκπροσωπούνται στα επαγγέλματα πωλήσεων και υπηρεσιών. Τα παραπάνω επαγγέλματα χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα μερικής απασχόλησης. Σχεδόν το ήμισυ του συνόλου των εργαζομένων σε υπηρεσίες τροφίμων (45%) και η πλειονότητα των εργαζομένων σε υπηρεσίες λιανικής (52,4%) είναι μερικής απασχόλησης. Οι λιανικές υπηρεσίες έχουν επίσης, μεγάλο ποσοστό προσωρινής μερικής απασχόλησης (15,9%) συνολικά, αντικατοπτρίζοντας τη χρήση των έκτακτων υπαλλήλων σε αυτόν τον τομέα ως τρόπο αντιμετώπισης εποχιακών διακυμάνσεων στον επιχειρηματικό κύκλο (Ρομπόλης και Μπέτσης, 2019).

1.4. Ομάδες περισσότερο ευάλωτες στην Επισφαλή Εργασία

Ορισμένες ομάδες εργαζομένων είναι πιο ευάλωτες, επειδή είναι πιο πιθανό να απασχοληθούν σε επισφαλείς εργασίες ή σε μη τυποποιημένες συμβάσεις. Νέοι, γυναίκες και μετανάστες εργαζόμενοι, υπερεκπροσωπούνται μεταξύ των προσωρινών εργαζομένων, πράγμα που σημαίνει ότι εκτίθενται περισσότερο στους ψυχοκοινωνικούς κινδύνους που σχετίζονται με την επισφαλή εργασία (Rasmussen, Refslund & Sørensen, 2015).

Τα στοιχεία δείχνουν ότι οι γυναίκες εργάζονται λίγο πιο συχνά με προσωρινό συμβόλαιο από ό, τι οι άνδρες. Το 2005, το 15% των γυναικών και το 14% των ανδρών είχαν προσωρινή εργασία σε όλες τις χώρες της ΕΕ-25. Υπάρχουν, ωστόσο, διαφορές όταν τα δεδομένα συγκεντρώνονται σε εθνικό επίπεδο. Για παράδειγμα, το 2005, η προσωρινή εργασία ήταν πιο διαδεδομένη στις γυναίκες: Κύπρος (19% γυναίκες έναντι 9% άνδρες), Φινλανδία (20% γυναίκες έναντι 13% άνδρες) και Ιταλία (15% γυναίκες έναντι 10% άνδρες). Ωστόσο, μεταξύ των ανδρών η προσωρινή εργασία ήταν πιο διαδεδομένη: Λετονία (11% άνδρες έναντι 6% γυναίκες) και Λιθουανία (8% άνδρες έναντι 4% γυναίκες). Τα στοιχεία από το 5ο EWCS το 2010 δείχνουν αύξηση της προσωρινής εργασίας, όπου το 22% των γυναικών και το 18% στις χώρες της ΕΕ-27, εργάζονται με προσωρινές συμβάσεις. Τα στοιχεία δείχνουν επίσης ότι περισσότερες γυναίκες από τους άνδρες κατέχουν θέσεις εργασίας μερικής απασχόλησης (31,9% για τις γυναίκες σε σύγκριση με 8,7% για τους άνδρες) και περισσότεροι νέοι, άτομα με

ειδικές ανάγκες και μετανάστες εργάζονται με μερική απασχόληση σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό (DaSilva&Turrini, 2015).

Σε πολλές χώρες, οι προσωρινές συμβάσεις είναι συχνότερες μεταξύ των διακινούμενων εργαζομένων παρά των εθνικών υπαλλήλων. Μια ανασκόπηση δείχνει ότι αυτοί οι εργαζόμενοι έχουν συχνά θέσεις εργασίας μερικής απασχόλησης με υψηλή αβεβαιότητα στην εργασία, χαμηλούς μισθούς και κακές συνθήκες εργασίας. Η προσωρινή εργασία είναι επίσης ευρέως διαδεδομένη στους νέους υπαλλήλους⁵. Οι στατιστικές δείχνουν ότι, το 2005, πάνω από το 30% των εργαζομένων κάτω των 30 ετών, απασχολούνταν με προσωρινές συμβάσεις, σε σύγκριση με το 12% του συνολικού ενεργού πληθυσμού στην ΕΕ άνω των 25, ενώ το 2010, ο αριθμός των εργαζομένων κάτω των 30 για τις προσωρινές συμβάσεις αυξήθηκε σχεδόν στο 40% σε σύγκριση με το 21% του συνολικού ενεργού πληθυσμού στην ΕΕ-27 (Rasmussen, Refslund&Sørensen, 2015).

1.5. Η Ανάπτυξη της Επισφαλούς Εργασίας στην Ευρώπη

Παρόλο που υπάρχουν ατομικές διαφορές στις αντιλήψεις για την ανασφάλεια και τον κίνδυνο, οι άνθρωποι γενικά ανησυχούν όλο και περισσότερο για την απώλεια θέσεων εργασίας - σε μεγάλο βαθμό επειδή οι συνέπειες της απώλειας θέσεων εργασίας έχουν γίνει πολύ πιο σοβαρές τα τελευταία χρόνια - και λιγότερο σίγουροι για τη λήψη συγκρίσιμων νέων θέσεων εργασίας. Η αντιληπτή ασφάλεια εργασίας γενικά, μειώθηκε τα τελευταία χρόνια (Rasmussen, Refslund&Sørensen, 2015).

Η εργασία στην Ελλάδα έχει αρκετά κοινά με άλλες χώρες στη Νότια Ευρώπη. Οι εν λόγω χώρες και οι αγορές εργασίας τους έχουν τα εξής στοιχεία: 1) υψηλά ποσοστά ανεργίας⁶ και χαμηλά ποσοστά εργασίας και διαδεδομένης παραοικονομίας, 2) κατανομή της αγοράς εργασίας και διάκρισή της σε δύο αγορές: την «εντός» και την «εκτός». Η «εντός» είναι ειδικευμένη εργασία σε θέση ανώτερη προσωπικά, με σταθερή απασχόληση, υψηλή μισθοδοσία και μεγάλη πιθανότητα ανέλιξης, ενώ η «εκτός» είναι θέση με χαμηλό κύρος, χαμηλή αμοιβή και χωρίς ανέλιξη. Η εργασιακή ευελιξία και η μεγέθυνση στην επισφαλή απασχόληση που διαθέτει αυτό το στοιχείο,

⁵η οποία, στον ίδιο βαθμό, σχετίζεται με τις περιόδους κατάρτισης και δοκιμασίας

⁶συγκεκριμένα στις γυναίκες και στους νέους

συνδέεται με την ακαμψία που έχει το πρώτο 3) Το ελληνικό εργασιακό καθεστώς χαρακτηρίζεται από οικογενειακές μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και υπηρεσίες που χαρακτηρίζονται από εργασία απροστάτευτη, ανειδίκευτη και φθηνή, ενώ η στρατηγική ανταγωνιστικότητας διέπεται από χαμηλό εργατικό κόστος, δημιουργώντας έτσι ένα σύνολο θέσεων εργασίας με χαμηλή ειδίκευση. Οι εν λόγω στρατηγικές έχουν ανάπτυξη εντός του τομέα βιομηχανίας, γεωργίας και υπηρεσιών(όπως ο τουρισμός) (Bousquet, 2008).

Το σύνολο των μεγάλων οργανωμένων επιχειρήσεων έχει τη δυνατότητα της τεχνολογικής αναδιάρθρωσης, μειώνοντας το προσωπικό τους και εξάγοντας λειτουργίες που πρωθύστερα τελούσαν μέσω τρίτων μερών. Εντός του αγροτικού τομέα υπάρχει ανάπτυξη της μεσαίας και της μεγάλης γεωργικής επιχείρησης, η βάση της οποίας είναι εντός μίας εκτεταμένης γκρίζας και μαύρης ζώνης, για το αγροτικό εργατικό δυναμικό. «Ενώ το 1981, η μισθωτή εργασία δεν απορροφούσε ούτε το μισό εργατικό δυναμικό, το 1991, απορροφούσε λίγο παραπάνω (52%) ενώ το 2000, έφτασε στα 58%» (Πετράκη, 2007:74).

«Η βαθμιαία αύξηση της ανεργίας σε διεθνές επίπεδο ανέδειξε σοβαρές διαφοροποιήσεις, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στον θεωρητικό και εννοιολογικό προβληματισμό των αντιλήψεων της οικονομικής θεωρίας και ειδικότερα των οικονομικών της εργασίας, όσον αφορά τις αιτίες και την αντιμετώπιση του φαινομένου. Η νεοκλασική θεωρία υποστηρίζει τη θέση περί καταπολέμησης της ανεργίας από την πλευρά της προσφοράς και τις αντίστοιχες πολιτικές, η κεϋνσιανή θεωρία υποστηρίζει την πλευρά της ζήτησης και η ετερόδοξη οικονομική θεωρία [σχολή της ρύθμισης, μετα-κεϋνσιανή θεωρία] υποστηρίζει ότι η ασκούμενη οικονομική πολιτική είναι υπεύθυνη για την αντιμετώπιση της ανεργίας...η εξειδίκευση αυτής της θεωρητικής αφετηρίας κατέληξε να επικρατήσουν στο πεδίο της αγοράς εργασίας και των μορφών απασχόλησης, από το 1990 μέχρι σήμερα, η έννοια και οι πολιτικές της ευελιξίας (flexicurity-flexicurité), της απασχολησιμότητας και της ευασφάλειας, δηλαδή της ευελιξίας της απασχόλησης με ασφάλεια των εργαζομένων. Όμως τόσο σε εννοιολογικό και θεωρητικό, όσο και σε πολιτικό και πρακτικό επίπεδο, καθ' όλη αυτή την περίοδο εφαρμογής των κάθε μορφής ευελιξιών αναδείχθηκε το ερώτημα: με ποιο τρόπο η ευελιξία δηλαδή η ανασφάλεια της απασχόλησης συνδέεται με την ασφάλεια των ευέλικτα εργαζομένων. Στο ερώτημα αυτό δεν έχει απαντήσει με

επιστημονική επάρκεια και κοινωνικο- πολιτική τεκμηρίωση και απόδειξη η κυρίαρχη οικονομική και κοινωνική πολιτική» (Ρομπόλης και Μπέτσης, 2019).

Το συγκεκριμένο καθεστώς εργασίας δεν είναι παράγωγο της κρίσης. Μάλιστα, φαίνεται ότι το εργασιακό περιβάλλον έχει αλλάξει με ραγδαίους ρυθμούς από το 1995. Η αγορά εργασίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, παρουσιάζει μία γενική υποβάθμιση στους όρους για την εργασία και την διαβίωση που εμφανίζεται στο μεγαλύτερο μέρος από το εργασιακό δυναμικό, δημιουργώντας ένα νέο πρότυπο ευέλικτης εργασίας. Η ευέλικτη απασχόληση περιλαμβάνει την προσωρινή απασχόληση, την εποχική εργασία, την μερική απασχόληση, τον δανεισμό εργαζομένων, την απασχόληση με ανεξάρτητο εργασιακό καθεστώς, ήτοι την αυτοαπασχόληση, εντός της οποίας υπάρχει μία σχέση άλλου φάσματος αναφορικά με τα εργασιακά δικαιώματα, αμοιβές και εργασιακές συνθήκες (Κουζής, 2011). Η ευελιξία του ελληνικού καθεστώτος εργασίας παρουσιάζεται και σε παλαιότερες έρευνες, όπως εκείνη της Letourneux (1998), στην οποία παρουσιάζεται ότι η έννοια της επισφαλούς απασχόλησης στην δεκαετία του 1990, είχε μέσο όρο ίσο με 18%, με το σύνολο των απασχολούμενων και αυτοαπασχολούμενων να είναι 14% και 46% αντίστοιχα, ποσοστό το οποίο ήταν πολύ υψηλότερο από εκείνο των χωρών της Ευρώπης. Το 29% του εργατικού δυναμικού ήταν οι προσωρινοί και εποχιακοί απασχολούμενοι, με έμφαση στον τουριστικό και κατασκευαστικό τομέα (Béland, 2007).

Κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες η έννοια της εργασίας μεταλλάσσεται από «δημιουργική δραστηριότητα του ανθρώπου» σε «απλή επαγγελματική δραστηριότητα», εξασφαλίζοντας τα μέσα ενός ικανοποιητικού επιπέδου διαβίωσης σ' ένα διευρυμένο ελεύθερο χρόνο. Τα τελευταία χρόνια, η Ευρώπη γνώρισε αξιοσημείωτη αύξηση στον αριθμό και την συχνότητα των εργαζομένων σε μη τυπικές θέσεις εργασίας, αν και με αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ των χωρών. Ορισμένες χώρες έχουν επίσης σημειώσει σημαντική αύξηση της αυτοαπασχόλησης. Οι πτυχές της επισφαλούς εργασίας βρίσκονται συχνά σε σχέση με τους μη τυπικούς εργαζομένους. Αυτό περιλαμβάνει περιορισμένη προστασία των εργαζομένων σε μη τυποποιημένες συμβάσεις και πρόσβαση σε συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, υψηλό κίνδυνο μόνιμης προσωρινής απασχόλησης και ακούσιες μορφές ευέλικτης εργασίας, μεγαλύτερη εργασιακή φτώχεια και μακροχρόνια φτώχεια σε σχέση με τις τυπικές

μορφές απασχόλησης, μικρή και περιορισμένη πρόσβαση σε ευκαιρίες κατάρτισης και εξέλιξης της σταδιοδρομίας. Ομοίως, σε πολλές χώρες οι αυτοαπασχολούμενοι δεν έχουν πρόσβαση στην κάλυψη ασθενείας και αναπηρίας και τα περιορισμένα κεφάλαια αποθηκεύονται σε συνταξιοδοτικά ταμεία. Επιπλέον, οι εργαζόμενοι με μη τυποποιημένες ρυθμίσεις εργασίας και αυτοαπασχολούμενοι, συχνά, δεν καλύπτονται από συλλογικές διαπραγματεύσεις και δεν έχουν πρόσβαση σε συνδικάτα, αποδυναμώνοντας έτσι περαιτέρω τη θέση τους στην αγορά εργασίας. Πολλές υποκείμενες αιτίες έχουν αναγνωριστεί ως ενεργοποιητές για αυξημένες τάσεις μη τυπικής απασχόλησης και ατομικής αυτοαπασχόλησης. Βασικοί παράγοντες περιελάμβαναν την παγκοσμιοποίηση σε συνδυασμό με μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, έναν ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο εργασίας, νέα μοντέλα κατανάλωσης (π.χ. διαδικτυακές πλατφόρμες υπηρεσιών) και την ψηφιοποίηση της εργασίας (Rasmussen, Refslund & Sørensen, 2015).

Τα μέτρα πολιτικής χρησιμοποιούνται από τις κυβερνήσεις για τη δημιουργία ισορροπίας μεταξύ ευελιξίας σε σχέση με την ασφάλεια και ισορροπίας μεταξύ υπαλλήλων με μόνιμες συμβάσεις και διαφορετικής ομάδας εργαζομένων με ευέλικτες συμβάσεις, αλλά και για την πρόληψη και την καταπολέμηση ψευδών και εξαρτημένων μορφών αυτοαπασχόλησης. Τα μέτρα αυτά διαφέρουν μεταξύ των χωρών και εξαρτώνται από τις τάσεις της αγοράς εργασίας και το ποσοστό του εργατικού δυναμικού που εργάζεται σε μη τυπικές ρυθμίσεις εργασίας. Στην Ιταλία, τις Κάτω Χώρες και την Ιρλανδία, έχει ξεκινήσει μια νέα νομοθεσία για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν.

Δύο πράξεις που εφαρμόστηκαν τα τελευταία χρόνια αφορούν ιδιαίτερα τις ευέλικτες εργασιακές σχέσεις. Σε περίπτωση πολλαπλών πελατών / εργολάβων, ολόκληρη η αλυσίδα ευθύνεται να πραγματοποιήσει τη σωστή πληρωμή του συμφωνημένου μισθού (ευθύνη αλυσίδας εφοδιασμού)⁷.

⁷ Εάν ζητηθεί, οι εργοδότες πρέπει να προσδιορίσουν την ταυτότητα ενός εργαζομένου εντός 48 ωρών και να το κοινοποιήσουν στην Επιθεώρηση του Υπουργείου Κοινωνικών Υποθέσεων και Απασχόλησης. Τα δελτία πληρωμής πρέπει να είναι αναλυτικά, τα επιδόματα εξόδων δεν μπορούν να είναι στον ελάχιστο μισθό και ο ελάχιστος μισθός δεν πρέπει να καταβάλλεται σε μετρητά. Η πράξη στοχεύει στη βελτίωση της συμμόρφωσης με τη συλλογική σύμβαση εργασίας και την επιβολή (Rasmussen, Refslund & Sørensen, 2015).

Η χρηματοπιστωτική κρίση είχε αντίκτυπο στην αγορά εργασίας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Υπάρχουν ενδείξεις ότι στα χρόνια μετά την κρίση, σημειώθηκε αύξηση του αριθμού των άτυπων μορφών συμβάσεων, όπως η προσωρινή εργασία γραφείου, οι συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου και οι συμβάσεις μηδενικής ώρας, καθώς οι εργοδότες βρίσκονται σε ένα πιο ανταγωνιστικό και αβέβαιο πλαίσιο. Η ανασφάλεια εργασίας έχει αυξηθεί σημαντικά σε ορισμένες χώρες, όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιρλανδία, η Λετονία και η Ελλάδα, ενώ η ακούσια προσωρινή εργασία έχει αυξηθεί σημαντικά στην Ιρλανδία, αλλά και στη Λετονία. Η ακούσια μερική απασχόληση έχει αυξηθεί σημαντικά στην Ιταλία, τη Λιθουανία, την Ισπανία, την Ιρλανδία, τη Λετονία και την Ελλάδα. Η χρηματοπιστωτική κρίση είχε σημαντική αρνητική επίδραση και στις συνθήκες εργασίας στην Ευρώπη, όπως αύξηση της ανασφάλειας στην εργασία, μεγαλύτερη ένταση εργασίας, περικοπές μισθών, επιδείνωση της ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής και αύξηση του εργασιακού άγχους. Η οικονομική κρίση είναι ένας παράγοντας εργασιακού άγχους και ανασφάλειας. Υπάρχει ανησυχία για την κατοχή ή τη διατήρηση μιας εργασίας και για τον καθορισμό ή τη διατήρηση εισοδήματος. Η ανασφάλεια εργασίας αυξήθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι αρνητικές συνέπειες αυτής της ανασφάλειας στην ευημερία και την υγεία είναι ένα αναγνωρισμένο επιστημονικό γεγονός (Rasmussen, Refslund & Sørensen, 2015).

Η κρίση και η επακόλουθη λιτότητα είχαν επίσης ως αποτέλεσμα την έλλειψη κεφαλαίων για υπηρεσίες όπως οι επιθεωρήσεις εργασίας, οι οποίες ενδέχεται να αποδυναμώσουν τις υπηρεσίες επιθεώρησης και να οδηγήσουν σε μη εντοπισμό καταχρήσεων. Υπήρξε συνολική μείωση της αδήλωτης εργασίας στην ΕΕ μεταξύ του 2002 και του 2013. Ωστόσο, υπάρχει ισχυρή συσχέτιση μεταξύ των νεοφιλελεύθερων μέτρων λιτότητας (όπως μείωση των φόρων, επιδίωξη της απορρύθμισης και ελαχιστοποίηση της κρατικής παρέμβασης) και μεγαλύτερες αδήλωτες οικονομίες, ενώ τα μέτρα σοσιαλδημοκρατικής λιτότητας όπως η ενίσχυση της κρατικής αγοράς εργασίας και οι δαπάνες πρόνοιας, συσχετίζονται έντονα, με τις μικρότερες αδήλωτες οικονομίες (DaSilva & Turrini, 2015).

Οι μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν στα κράτη μέλη εφαρμόστηκαν σε μεγάλο βαθμό σε μονομερή κυβερνητική βάση. Υπήρξαν καθοδικές προσαρμογές των μισθών και πολλά κράτη μέλη αναφέρθηκαν ότι αντιμετωπίζουν κρίση στις συλλογικές

διαπραγματεύσεις, ιδίως σε εθνικό και τομεακό επίπεδο, και αυτό έχει επιπτώσεις στη συλλογική διαπραγμάτευση. Τα συνδικάτα φαίνεται να παρακωλύονται στην ικανότητά τους να παρακολουθούν την επιβολή συλλογικών συμβάσεων και εργασιακών προτύπων από την κρίση (Olsthoorn, 2014).

Το θεσμικό πλαίσιο, τόσο σε επίπεδο ΕΕ όσο και σε επίπεδο κρατών μελών, μπορεί να ασκήσει επιρροή στον κίνδυνο επισφάλειας. Στην περίπτωση της φτώχειας και της χαμηλής αμοιβής, παράγοντες όπως το αν υπάρχει ή όχι εθνικός κατώτατος μισθός, η επίδραση των ενεργών πολιτικών για την αγορά εργασίας, η λειτουργία των συστημάτων φορολογίας και κοινωνικής ασφάλισης και το πώς αλληλεπιδρούν με τις χαμηλές αμοιβές και την παρουσία ή απουσία συλλογικών διαπραγματευτικών συστημάτων, μπορεί να ασκήσει επιρροή στα επίπεδα της φτώχειας στην εργασία. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η φτώχεια στην εργασία, είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο, που βασίζεται σε μια σειρά παραγόντων που συνδέονται με το άτομο και την κατάστασή του. Υπάρχει ένα μεγάλο σώμα βιβλιογραφίας για αυτά τα θέματα. Για παράδειγμα, υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που μπορούν να προωθήσουν την υψηλή απασχόληση, συμπεριλαμβανομένων των συστημάτων αμοιβών χωρίς αποκλεισμούς που καλύπτουν επίσης τους υπαλλήλους με αδύναμη διαπραγματευτική δύναμη και μια στρατηγική ενδυνάμωσης που βασίζεται σε μια ενεργή πολιτική αγοράς εργασίας και δια βίου επενδύσεις στην εκπαίδευση και την κατάρτιση για την ενίσχυση του ατόμου (Acas, 2015).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

2.1. Η έννοια Κοινωνικού Αποκλεισμού

Ο κοινωνικός αποκλεισμός έχει οριστεί ως η διαδικασία κατά την οποία ορισμένοι άνθρωποι αποκλείονται από την συμμετοχή τους στις δραστηριότητες της κοινωνίας στην οποία πρέπει να συμμετέχουν. Αυτό περιλαμβάνει άτομα, οικογένειες, ομάδες και ολόκληρες γειτονιές. Κυρίως, αυτό είναι αποτέλεσμα της φτώχειας, ωστόσο, άλλες επιρροές μπορεί να συνίστανται σε διακρίσεις και έλλειψη εκπαιδευτικού επιπέδου. Όσοι είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι δεν μπορούν να συμμετάσχουν στις δραστηριότητες, τις υπηρεσίες και τις ευκαιρίες που μπορεί να εκμεταλλευτεί το μεγαλύτερο μέρος μιας κοινωνίας (Kalleberg, 2009).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα πολύπλοκο πρόβλημα που απαιτεί μια πολυδιάστατη λύση. Ο «αποκλεισμός» συνδέεται στενά με το στίγμα, επειδή το στίγμα αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο ορισμένες ομάδες ή άτομα μπορούν να αποσπαστούν και να διαφοροποιηθούν από την κυρίαρχη κοινωνία και να ακολουθήσουν την αποκλίνουσα υποκουλτούρα. Ωστόσο, μπορούμε να αμφισβητήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται ο όρος «αποκλίνον», καθώς είναι ένας εξαιρετικά αμφισβητούμενος όρος. Αυτό συμβαίνει καθώς θεωρείται ότι μια απαράδεκτη ή ακατάλληλη συμπεριφορά μπορεί να είναι απόλυτα φυσιολογική και ανεκτή σε άλλα μέρη του κόσμου. Το στίγμα είναι μια κοινωνική διαδικασία που με την πάροδο του χρόνου οδηγεί στην αποδοκιμασία μιας ομάδας ή ατόμου, οι οποίοι αναγνωρίζονται ως έχοντες αρνητικές ιδιότητες οι οποίες αντιβαίνουν σε πολιτιστικούς κανόνες.

2.2. Ιστορική αναδρομή του Κοινωνικού Αποκλεισμού

Η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας οδηγεί στην διαπίστωση ότι η καταγωγή της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού, έχει τις ρίζες της στην Γαλλία.⁸ Η πατρότητα

⁸«Ο φορτισμένος 'λόγος' (discourse) περί αποκλεισμού που αναπτύσσεται σταδιακά, στην Γαλλία του '60, απηχεί έντονα τις βασικές ιδέες της γαλλικής δημοκρατικής παράδοσης που έχει τις ρίζες της στο έργο του Rousseau (περί κοινωνικού συμβολαίου) και Durkheim (περί αλληλεγγύης και κοινωνικής συνοχής)» (Φερόνας, 2019).

του όρου κοινωνικός αποκλεισμός αποδίδεται στον Rene Lenoir,⁹ Ο «αποκλεισμός» του Lenoir περιλάμβανε μια μεγάλη ποικιλία ανθρώπων: όχι μόνο τους φτωχούς, αλλά και τους ανάπηρους, τους αυτοκτονούντες, τους ηλικιωμένους, τα παιδιά που έχουν κακοποιηθεί, τους χρήστες ουσιών, κ.λπ. - περίπου το 10% του γαλλικού πληθυσμού.

Η πρωτο-εμφάνιση του κοινωνικού αποκλεισμού πραγματοποιείται σε μια εποχή, ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης και ιδιαίτερα χαμηλής ανεργίας, στη δυτική Ευρώπη, αποκαλύπτοντας ότι ένα μέρος του πληθυσμού εξακολουθούσε να παραμένει στο περιθώριο της οικονομικής ανάπτυξης και των κοινωνικών εγγυήσεων που τη συνόδευαν (Παπαδοπούλου, 2002).

Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκε η έννοια σε ολόκληρη την Ευρώπη διαφέρει σημαντικά. Στην Γαλλία κατά τη δεκαετία του '80, ο όρος αποκλεισμός χρησιμοποιήθηκε για να αναφερθεί σε διάφορα είδη κοινωνικών μειονεκτημάτων που σχετίζονται με τα νέα κοινωνικά προβλήματα που προέκυψαν: ανεργία, γκετοποίηση και θεμελιώδεις αλλαγές στην οικογενειακή ζωή. Οι παλαιές διατάξεις του κράτους πρόνοιας θεωρήθηκαν ανίκανες να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα και αναπτύχθηκαν νέες κοινωνικές πολιτικές (Kalleberg, 2009). Ο κοινωνικός αποκλεισμός ορίστηκε ως ρήξη του κοινωνικού ιστού και αποδόθηκε σε μια αποτυχία του κράτους (Bousquet, 2008). Κατά τις δεκαετίες '80 και '90, μια σειρά νομοθετικών¹⁰ παρεμβάσεων είχαν στόχο την «ένταξη»(inclusion) των κοινωνικά αποκλεισμένων, σε δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης και την αποκατάσταση των κοινωνικών τους δεσμών με την κοινωνία. Από τότε η ιδέα έχει αποκτήσει δημοτικότητα και σε άλλες χώρες.

Η χρήση του όρου στο Η.Β. έχει την απαρχή του στην δεκαετία του '80, όπου η ύπαρξη της φτώχειας δεν αναγνωρίζεται από τους συντηρητικούς πολιτικούς. Παρά την υιοθέτηση του γαλλικού όρου, τα αμερικανικά πρότυπα μεταρρύθμισης της κοινωνικής πρόνοιας φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη επιρροή στη Βρετανία στις συζητήσεις περί κοινωνικής πολιτικής. Η γαλλική ιδέα, ιδίως με την αριστερή κυβέρνηση, εξακολουθεί να βασίζεται περισσότερο σε ένα εθνικό πρότυπο αλληλεγγύης (Béland, 2007). Στην

⁹Υπουργός Υγείας της κυβέρνησης Chirac. Αυτός δημοσίευσε το «Les Exclus: Un Français sur dix» το 1974.

¹⁰Το 1998 θεσμοθετείται το Εθνικό Παρατηρητήριο Φτώχειας και Κοινωνικού Αποκλεισμού, με αρμοδιότητα την παρακολούθηση της προόδου της Γαλλίας σχετικά με την αντιμετώπιση των προβλημάτων της φτώχειας και του κοινωνικού Αποκλεισμού.

κυβέρνηση των εργατικών του T.Blair (1997), η σημασία του όρου μετατοπίζεται εκ νέου αντανακλώντας ένα πιο κοινωνικό περιεχόμενο.

Την περίοδο που ο λόγος περί κοινωνικού αποκλεισμού αναπτυσσόταν στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ αναπτυσσόταν ο λόγος περί « υπό-τάξης» (underclass) (Burchard and al., 2002). Η «υπό-τάξης» εκλαμβάνεται να αποτελείται από αρκετές γενιές ανθρώπων που χαρακτηρίζονται από μια συσσώρευση κοινωνικών μειονεκτημάτων, όπως φτώχεια, υψηλά επίπεδα ανεργίας, πρόωγη εγκατάλειψη του σχολείου, αντικοινωνική συμπεριφορά, εγκληματικότητα, κατάχρηση ουσιών κλπ. Η σχετική συζήτηση αντανακλά έναν νέο φιλελεύθερο λόγο για το κοινωνικό μειονέκτημα, αφού η ευθύνη για την δύσκολη θέση στην οποία βρίσκονται όσοι ανήκουν στην υπό- τάξη, αποδίδεται πρωταρχικά στα ίδια τα άτομα¹¹ αλλά και στο σύστημα κοινωνικής προστασίας που ενθαρρύνει την εξάρτηση και τιμωρεί την εργασία. Τα μέλη της υπό – τάξης συνήθως , ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, ζουν σε γκέτο, λαμβάνουν προνομιακή βοήθεια και είναι αποκομμένοι από τον βασικό κορμό την κοινωνίας για τον οποίο συνιστούν κίνδυνο(Murray, 1999). Ο συνδυασμός των κοινωνικών τους χαρακτηριστικών, της αποσύνδεσής τους , από τον κύριο κορμό της κοινωνίας και της υιοθέτησης ενός ιδιαίτερου τρόπου σκέψης, αντίληψης και δράσης που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, επισημαίνονται ενίοτε ως απόδειξη ότι τα μέλη της υπό – τάξης ζουν σε μια «υποκοουλτούρα φτώχειας». Η έρευνα για την υπο- τάξη εστιάζει, επίσης, την προσοχή της, στους τρόπους με τους οποίους η γεωγραφική συγκέντρωση μπορεί να παίζει ρόλο στους μηχανισμούς κοινωνικού αποκλεισμού (Wilson, 1987).

Στην Λατινική Αμερική αναπτύχθηκε ο λόγος περί «ένταξης» δίνοντας έμφαση στην περιθωριοποίηση των εργαζομένων σε άτυπες μορφές απασχόλησης. Οι μορφές αυτές της αποστέρησης που αφορούσαν κυρίως ευάλωτες ομάδες περιγράφονταν με τον όρο « κοινωνικός αποκλεισμός (Silver, 2015).

Η Ε.Ε. έχει δεσμευτεί να καταπολεμήσει τον κοινωνικό αποκλεισμό κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Οι Συνθήκες του Μάαστριχτ, του Άμστερνταμ και τα Διαρθρωτικά Ταμεία περιλάμβαναν δέσμευση για την καταπολέμηση του κοινωνικού

¹¹π. χ τεμπελιά, ανικανότητα, απροθυμία για εργασία, αντικοινωνική συμπεριφορά.

αποκλεισμού. Στις δεκαετίες '90 και '00 μια σειρά πρωτοβουλιών της ΕΕ¹² είχαν ως αποτέλεσμα την σταδιακή ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και την ένταξη του κοινωνικού αποκλεισμού ως βασικού πυλώνα της κοινωνικής πολιτικής της Ε.Ε. Το 2000, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας, διακηρύσσεται ο φιλόδοξος στόχος της Ε.Ε. έως το 2010, για δραστική μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού¹³. Το 2005, σηματοδοτείται μια μετατόπιση, από την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού προς την «κοινωνική ένταξη»¹⁴. Ο βασικός πυλώνας της νέας ευρωπαϊκής στρατηγικής της «Ευρώπης 2020» είναι η «ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς» με στόχο την μείωση κατά 20 εκατομμύρια του αριθμού των ατόμων που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας ή και /κοινωνικού αποκλεισμού, μέχρι το 2020 (Φερόνας, 2013β).

2.3. Αίτια και παράγοντες του Κοινωνικού Αποκλεισμού

Η πρώτη επίσημη εμφάνιση του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός» στην Ελλάδα έγινε το 1990 στις δραστηριότητες του «Εθνικού Παρατηρητηρίου Καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού». Οι βασικές αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού είναι το ότι υπάρχουν ισχυρά δόγματα και ιδεολογίες, το ότι υπάρχει ελλιπής πολιτική βούληση για το πλήθος των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων και το ότι υπάρχει ελλιπής τεχνογνωσία για να αντιμετωπιστούν φαινόμενα αποκλεισμού. Είναι σκανδαλώδες το γεγονός πως διατηρείται ο κοινωνικός αποκλεισμός στην πλειοψηφία δημοκρατικών κοινωνιών, όπου στην θεωρία υπάρχει υποστήριξη της διαφορετικότητας, της αλληλεγγύης και άλλων αξιών που είναι αντίθετες κάθε μορφής περιθωριοποίησης. Η κύρια αιτία του κοινωνικού αποκλεισμού είναι το πλήθος προκαταλήψεων και στερεοτύπων καθώς

¹²Το 1998, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εισάγει και επίσημα τον κοινωνικό αποκλεισμό, στην ατζέντα της ΕΕ, δημοσιεύοντας μια ανακοίνωση όπου κάνει λόγο για «κοινωνικό αποκλεισμό, περιθωριοποίηση και νέες μορφές φτώχειας» (European Commission, 1988). Το 1989, το Συμβούλιο με απόφασή του, δηλώνει αποφασισμένο για την καταπολέμηση του «κοινωνικού αποκλεισμού» και την ενίσχυση της «κοινωνικής ένταξης» και μίας «Ευρώπης της αλληλεγγύης» (Συμβούλιο Ε.Ε., 1989α). Την ίδια χρονιά κάνει την εμφάνισή του το «Μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα Κοινοτικής δράσης για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των λιγότερο ευνοημένων κοινωνικών ομάδων» (Συμβούλιο Ε.Ε., 1989β) και το 1990 ιδρύεται το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο, για την Καταπολέμηση του Κοινωνικού Αποκλεισμού. Με την συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) ο κοινωνικός αποκλεισμός γίνεται αντικείμενο πολιτικής της Ε.Ε. καθώς στο άρθρο 136, «η Κοινότητα και τα κράτη μέλη... έχουν ως στόχους... ένα υψηλό επίπεδο απασχόλησης και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού», στο άρθρο 137, «η ενσωμάτωση των αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας προσώπων» είναι ένας από τους τομείς που η Ε.Ε υποστηρίζει και συμπληρώνει την δράση των Κρατών Μελών.

¹³Εισάγεται ένα βασικό εργαλείο διακυβέρνησης της «Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Κοινωνικής Ένταξης», αυτό της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού (ΑΜΣ).

¹⁴Με την αναθεώρηση της Στρατηγικής της Λισσαβόνας

είναι αυτά που οδηγούν συνήθως τους ανθρώπους να αντιμετωπίζουν φοβισμένα και καχύποπτα όλα όσα είναι αντίθετα των αντιλήψεών τους. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι οι μετανάστες. Παρόλο που η κοινωνία είναι πλέον πολυπολιτισμική, ένας μετανάστης παραγκωνίζεται από πλήθος εκδηλώσεων και αντιμετωπίζεται καχύποπτα και βάνουσα σε μεγάλο αριθμό υπηρεσιών (Kennedy, 2018).

Η Silver (1994), βασιζόμενη στους «ιδεότυπους»¹⁵, δημιουργεί τρία «παραδείγματα»¹⁶ ερμηνειών που αιτιολογούν τον κοινωνικό αποκλεισμό, εστιάζοντας στις πολιτικές φιλοσοφίες του «δημοκρατισμού»¹⁷, του «φιλελευθερισμού»¹⁸ και της «σοσιαλδημοκρατίας»¹⁹. Τα «παραδείγματα» αυτά ερμηνεύουν το κοινωνικό μειονέκτημα από οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής απόψεως, ταιριάζοντας θεωρίες που άπτονται κοινωνικών ζητημάτων όπως της φτώχειας, της ανεργίας, της ανισότητας, των φυλετικών διακρίσεων και της ιδιότητας του πολίτη. Η Levitas (1998), επηρεασμένη από την Silver προσπαθώντας να αναδείξει πως τα «παραδείγματα» περί κοινωνικού αποκλεισμού μεταφράζονται σε πολιτικές δράσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου, εντοπίζει τρεις διαφορετικούς πολιτικούς λόγους (discourses) για τον κοινωνικό αποκλεισμό. Τον αναδιανεμητικό λόγο²⁰ RED που αντιμετωπίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό ως συνέπεια της φτώχειας. Τον ηθικό λόγο για την υπο-τάξη²¹ MUD που δίνει έμφαση στις ηθικές και πολιτισμικές αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού και επικεντρώνεται κυρίως στον ηθικό κίνδυνο της εξάρτησης. Τον λόγο για την κοινωνική ενσωμάτωση²² SID που αντιμετωπίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό ως αποτέλεσμα της έλλειψης αμειβόμενης εργασίας. Κύριος δείκτης του SID είναι η ανεργία ή η οικονομική αδράνεια. Υποστηρίζει έναν λόγο για την κοινωνική ενσωμάτωση, στο πλαίσιο του οποίου η αμειβόμενη εργασία αποτελεί το πρωταρχικό ή και το μοναδικό μέσο ενσωμάτωσης των ατόμων που βρίσκονται σε ηλικία εργασίας στην κοινωνία. Σε αντίθεση με τον RED, ο SID αφήνει ελάχιστα

¹⁵ Μεθοδολογικό εργαλείο που μας επιτρέπει την σύγκριση και την ταξινόμηση. Κατά τον Weber, ο ιδεότυπος δημιουργείται από τον υπερβολικό τονισμό ενός ή περισσοτέρων ουσιαστικών χαρακτηριστικών του υπό εξέταση φαινομένου, προκειμένου να δημιουργηθεί γι' αυτό μία ομοιογενής εικόνα.

¹⁶ α) «αλληλεγγύης» (solidarity) β) «εξειδίκευσης» (specialization) γ) μονοπωλίου (monopoly)

¹⁷ «Republicanism»

¹⁸ «Liberalism»

¹⁹ «Social democracy»

²⁰ Redistributive Discourse

²¹ Moral Underclass Discourse

²² Social Integration Discourse

περιθώρια ανταμοιβής στη μη αμειβόμενη εργασία μέσω του συστήματος επιδομάτων και αποκρύπτει τους τρόπους με τους οποίους η αμειβόμενη εργασία μπορεί να αποτύχει στην πρόληψη του αποκλεισμού (π.χ φτωχοί εργαζόμενοι) ή και να οδηγήσει σε αποκλεισμό (εκτεταμένο και ακανόνιστο ωράριο εργασίας που εμποδίζει άλλες μορφές κοινωνικής συμμετοχής) (Levitas, 1998)

Σημαντικός είναι ο ρόλος του κράτους στο εάν υπάρχει κοινωνικός αποκλεισμός, εφόσον μέσα από τις οικονομικές πολιτικές που ασκούνται όπως επίσης και από την ελλιπή παροχή παιδείας μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα, υπάρχει διαιώνιση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού. Όμως την μερίδα του λέοντος έχουν οι κοινωνίες, εφόσον οφείλουν να καταλάβουν πως δεν υπάρχουν απειλές από κάποιον «διαφορετικό» συνάνθρωπό τους. Με την αλλαγή αυτής της αντίληψης, οι κοινωνίες θα γίνουν πιο ενεργές και θα υπάρξει ανάπτυξη της κοινωνικής αλληλεγγύης και της ηθικής.

Εξαιτίας της οικονομικής και κοινωνικής επιδείνωσης τα τελευταία χρόνια, συνδυασμένες με το πλήθος των συνεπειών από την διεθνή οικονομική κρίση, πολλοί πολίτες κατέληξαν οικονομικά και κοινωνικά περιθωριοποιημένοι. Δεν υπάρχει κάλυψη των βασικών τους αναγκών και κάθε ένας από αυτούς έχει λόγο να διεκδικεί δυναμικά να βελτιωθεί άμεσα και ουσιαστικά, η κατάστασή του. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων η φτώχεια στην Ελλάδα,²³ συνεχίζει να αυξάνεται. Αυτό δεν μεταφράζεται απαραίτητα στο ότι οι άνθρωποι γίνονται φτωχότεροι. Εφόσον, εάν το εισόδημα των ατόμων εντός της παραγωγικής διαδικασίας αυξάνεται πιο γρήγορα από ότι παλαιότερα, τότε υπάρχει αύξηση του μέσου εισοδήματος και αναπόφευκτη αύξηση του αριθμού των ατόμων με εισόδημα κάτω από το 60% του μέσου εισοδήματος. Μέρος αυτής της κατηγορίας είναι κυρίως οι συνταξιούχοι των πενιχρών εισπρακτέων συντάξεων (Kennedy, 2018).

Χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα είναι το πλήθος στρεβλώσεων που αποτελούν εμπόδια στο να απορροφηθούν οι άνεργοι. Η απαρχή αυτών των στρεβλώσεων είναι πως όσοι ήδη εργάζονται δεν έχουν κίνητρα μισθολογικών ή άλλων απωλειών, για την εξασφάλιση της απορρόφησης των ανέργων. Στην αντίπερα όχθη,

²³δηλαδή πόσοι άνθρωποι έχουν εισόδημα μικρότερο από το 60% του μέσου εισοδήματος.

καμία επιχείρηση δεν θα αυξήσει τους απασχολούμενους της, εάν δεν υπάρξει μείωση της σχέσης ανάμεσα στο κόστος εργασίας και του πόσο παραγωγικό είναι, το οποίο βραχυπρόθεσμα, είναι περίπου δεδομένο όπως είναι και το κόστος εργασίας, μέσα από τον καθορισμό στους μισθούς. Θα μπορούσε να υπάρξει αντιμετώπιση της μείωσης στην ανεργία, εάν ο χαρακτήρας της αγοράς εργασίας ήταν πλήρως ανταγωνιστικός, εφόσον ένας άνεργος θα προσφερόταν να δουλέψει με τον ίδιο ή κατώτερο μισθό από κάποιον που ήδη απασχολείται, προκαλώντας μείωση των μισθών, άρα και της σχέσης ανάμεσα στο κόστος εργασίας και την παραγωγικότητα. Παρόλα αυτά, η λειτουργία της αγοράς εργασίας δεν είναι αυτή, εφόσον ο προσδιορισμός των μισθών δεν γίνεται μέσω μιας ανταγωνιστικής διαδικασίας όπου ο άνεργος προσφέρεται να δουλέψει για χαμηλότερο μισθό και η επιχείρηση μπορεί να δεχτεί τις προσφορές αυτές. Στην Ελλάδα, οι σχέσεις εργασίας έχουν μακροχρόνιο χαρακτήρα, ώστε να διασφαλίζονται οι εργαζόμενοι, να αποκτούν σταδιακά ικανότητες και εκπαίδευση επί της εργασίας, τα οποία αποτελούν κεφάλαια για τις επιχειρήσεις. Με αυτό τον τρόπο, μία επιχείρηση εμποδίζεται από το να υποκαθιστά με εύκολο τρόπο όσους ήδη εργάζονται, με κάποιον άνεργο που πιθανώς να κοστίζει λιγότερο, με συνέπεια την αύξηση των επενδύσεων τους και την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (Paret, 2016).

Λόγω της ύφεσης υπάρχει δημιουργία ανεργίας, και εξαιτίας του πώς λειτουργούν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις έναντι των συλλογικών διαπραγματεύσεων, το σύστημα για την κοινωνική προστασία των ανέργων μέσω των επιδομάτων για την ανεργία, η υψηλή άμεση και έμμεση φορολογία καθώς και οι μεγάλες εισφορές της κοινωνικής ασφάλισης, η ανεργία διογκώνεται και ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η αγορά εργασίας δεν μπορεί να την καταπολεμήσει. Η ανεργία των νέων μπορεί να αντιμετωπισθεί εάν αυξηθεί η παραγωγικότητα τους μέσα από την βελτίωση στο εκπαιδευτικό σύστημα και αν μειωθεί το μισθολογικό κόστος. Επίσης, μέσω της αλλαγής στην μακροοικονομική πολιτική σε όλη την Ευρώπη, μέσα από μέτρα για την αύξηση στην ζήτηση, υπάρχει μείωση της σχέσης ανάμεσα στο κόστος εργασίας και την παραγωγικότητα, από τον αναμενόμενο πληθωρισμό, δίνοντας έτσι στις επιχειρήσεις κίνητρα για την πρόσληψη νέων εργαζομένων.

Η μέτρηση των πολυδιάστατων πτυχών της στέρησης στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν είναι νέα. Αποτελεί την κεντρική έμφαση στον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (UNDP) και είναι σιωπηρή στη

συσχέτιση της φτώχειας με τις αξιολογήσεις της φτώχειας. Πιθανότατα πιο δύσκολο είναι να λειτουργήσει αυτό που ο Sen ονομάζει σχετικές ρίζες της στέρησης. Εντός της Ευρώπης, σημειώθηκαν σημαντικές πρωτοβουλίες για τη μέτρηση και την παρακολούθηση του κοινωνικού αποκλεισμού²⁴. Υπάρχει επίσης, μια σειρά προσεγγίσεων για την παρακολούθησή του, από το μακροπρόθεσμο έως το μικροοικονομικό επίπεδο²⁵. Υπάρχουν πρωτοβουλίες για αυτή την προσέγγιση, όπως οι γαλλικές μελέτες ομάδων με επίκεντρο τις επακόλουθες δραστηριότητες των συμμετεχόντων σε εκπαιδευτικά προγράμματα. Αναφέρονται επίσης στην έννοια της μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου, για να συλλάβει τον αποκλεισμό και την ένταξη στα κοινωνικά δίκτυα (Knuth, 2009).

Η συμμετοχή ή ο αποκλεισμός (εκούσιος ή ακούσιος) από την εκπαίδευση είναι ένα εξαιρετικά ισχυρό κοινωνικό μήνυμα, ιδίως στον φινλανδικό πολιτισμό. Σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος είναι να προσφέρει με βάση τις ίσες ευκαιρίες, μια εκπαίδευση όσο το δυνατόν πιο υψηλού επιπέδου σε όσο το δυνατόν περισσότερους πολίτες. Με την οικονομική ύφεση στις αρχές της δεκαετίας του 1990, καθώς ο κοινωνικός αποκλεισμός των νέων άρχισε να λαμβάνει ιδιαίτερη προσοχή, τα τυπικά μέσα πρόληψης που προέκυψαν, ήταν διάφορα σχέδια δραστηριοτήτων που απευθύνονταν στους νέους. Αρχικά, το σχέδιο αυτό οργανώθηκε εκτός σχολείου και στη συνέχεια συνδέθηκε σταδιακά με τον εκπαιδευτικό κόσμο και η ομάδα-στόχος περιελάμβανε αυτό που ονομάζονταν «νέοι που διατρέχουν κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού». Ο ακριβής ορισμός του «κινδύνου κοινωνικού αποκλεισμού» σε κάθε περίπτωση, παρέμεινε πολύ ασαφής στην πράξη. Είναι όμως βέβαιο ότι η κατάσταση ζωής ορισμένων συμμετεχόντων, επιβαρύνθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα από πολλούς παράγοντες κινδύνου, ενώ άλλοι είχαν την καλή ή την κακή τύχη να συμμετέχουν στο έργο (και να χαρακτηρίζονται ως "σε κίνδυνο") (Jaehrling&Wagner, 2015).

²⁴Για παράδειγμα, εστιάζοντας στην πώλωση στις βρετανικές πόλεις, το Κέντρο Ερευνών του Λονδίνου παρέχει ένα δείκτη στέρησης περιοχών. Μέσα από την ανάλυση παραγόντων ενός μεγάλου συνόλου οικονομικών και κοινωνικών μεταβλητών, εντοπίστηκαν βασικοί παράγοντες που καθορίζουν την πώλωση (Knuth, 2009).

²⁵Το γαλλικό σχέδιο δράσης για την απασχόληση παρέχει 35 ποσοτικούς δείκτες αξιολόγησης και η Ε.Ε. καθορίζει ποσοτικούς δείκτες για την αξιολόγηση των πρωτοβουλιών κοινωνικής ένταξης. Ο «Χάρτης της φτώχειας» της Νέας Εργασίας της Βρετανίας πρότεινε περίπου 30 μέτρα για την παρακολούθηση της μετάβασης προς εθνικούς στόχους κοινωνικής ένταξης.

Τα χαμηλότερα επίπεδα υγείας και εκπαίδευσης συμβαδίζουν με υψηλότερα επίπεδα φτώχειας και ανεργίας, καθώς και με λιγότερη φωνή στην πολιτική και την αστική ζωή. Επομένως, η πρόοδος σε έναν μόνο τομέα, δεν θα είναι αρκετή για τον τερματισμό του κοινωνικού αποκλεισμού. Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας βοήθησε εκατομμύρια ανθρώπους να ξεφύγουν από τη φτώχεια και ενδυνάμωσε οικονομικά τις γυναίκες και άλλες μειονεκτούσες ομάδες. Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει προωθήσει την κοινωνική ένταξη αυτών των ομάδων ενώ σε άλλες έχει ενισχύσει τις υπάρχουσες διαφορές. Συνολικά, ωστόσο, η οικονομική ανάπτυξη και, γενικότερα, η ανάπτυξη δεν ήταν επαρκώς περιεκτική, καθώς δεν κατάφεραν να μειώσουν τα ελλείμματα στην αξιοπρεπή εργασία. Πολλά άτομα και οικογένειες επομένως, δεν είναι σε θέση να βασίζονται σε σταθερές αξιοπρεπείς θέσεις εργασίας ως μέσο αντιμετώπισης κινδύνων ή να εξασφάλιση τα προς το ζην.

Παρά την ταχεία πρόοδο στη μείωση της φτώχειας, περισσότεροι από τους μισούς εργαζόμενους στον αναπτυσσόμενο κόσμο είναι είτε φτωχοί ή κοντά στους φτωχούς. Αποτελούν ένα τεράστιο ποσοστό του πληθυσμού στις αναπτυσσόμενες χώρες, μια κατάσταση που θέτει υπό αμφισβήτηση την ιδέα ότι οι οποιεσδήποτε θέσεις εργασίας είναι η κύρια λύση για τη φτώχεια. Ένα σημαντικό και επίμονο μερίδιο εργαζομένων παραμένει εκτός του πεδίου των κανονιστικών ρυθμίσεων και δεν έχει εκπροσωπηθεί επαρκώς στον κοινωνικό διάλογο και στις διαδικασίες οικοδόμησης συναίνεσης στον κόσμο της εργασίας. Ενώ ορισμένες άτυπες θέσεις εργασίας γίνονται σκαλοπάτια στην επίσημη εργασία και ενδυναμώνουν όσους τις κρατούν, ιδίως γυναίκες, παγιδεύουν τα άτομα και τις ομάδες μέσα σε ένα κύκλο χαμηλής παραγωγικότητας και αποκλεισμού. Τα ελλείμματα στην αξιοπρεπή εργασία, ιδίως μεταξύ των νέων, είναι τόσο σημαντικά και μεγάλα που δημιουργούν φόβους για κοινωνική αστάθεια και θέτουν σε κίνδυνο την κοινωνική σύμβαση.

Παρά τη σημασία τους, οι πολιτικές και τα θεσμικά όργανα της αγοράς εργασίας δεν θα επιφέρουν τους διαρθρωτικούς μετασχηματισμούς που είναι απαραίτητοι για την προώθηση της ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς. Τα κύρια εμπόδια στη δημιουργία αξιοπρεπούς εργασίας και στη μείωση της φτώχειας και των ανισοτήτων, βρίσκονται εκτός της αγοράς εργασίας. Η εκπλήρωση του οράματος της Ατζέντας του 2030 απαιτεί επανεξέταση των πολιτικών προτεραιοτήτων που έχουν επικρατήσει τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η εμπειρία των χωρών και των περιοχών που κατάφεραν να μειώσουν τις

ανισότητες και να προωθήσουν την ένταξη, έχει δείξει ότι τα κράτη μπορούν να επηρεάσουν τις δυνάμεις της αγοράς ώστε να προωθήσουν την κοινωνική δικαιοσύνη χωρίς να μεταβάλουν την οικονομική ανταγωνιστικότητα. Οι χώρες που επωφελήθηκαν από συμπληρωματικές κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές κατάφεραν να ενθαρρύνουν την οικονομική ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς και να δημιουργήσουν αξιοπρεπείς ευκαιρίες εργασίας για όλους, με βιώσιμο τρόπο.

Η κοινωνική ένταξη δεν μπορεί να επιδιωχθεί ως τομεακή πρωτοβουλία ή με αποσπασματικό τρόπο. Απαιτεί έναν προσανατολισμό των πολιτικών στόχων και προτεραιοτήτων προς την ευημερία όλων.

Ενώ υπάρχει συναίνεση στην Ε.Ε. ότι πρέπει να γίνει κάτι, κάθε χώρα έχει διαφορετικούς τύπους επισφαλούς εργασίας για να αντιμετωπίσει, διαφορετικά νομοθετικά συστήματα, διαφορετικά συστήματα κοινωνικής υποστήριξης. Ενώ η Ε.Ε. προσπάθησε να ρυθμίσει τέτοιες πρακτικές εργασίας μέσω οδηγιών, εναπόκειται σε κάθε κράτος μέλος της Ε.Ε. να τις εφαρμόσει. Επομένως, η νομοθετική απάντηση βρίσκεται σε εθνικό επίπεδο. Ενώ οι οδηγίες ήταν χρήσιμες, η επισφαλής εργασία απαιτεί κάτι περισσότερο από απλές αλλαγές στη νομοθεσία για την απασχόληση. Πρέπει επίσης να διασφαλιστεί ένα σύστημα καθολικών υποστηρίξεων. Χρήσιμες θα ήταν οδηγίες που να αφορούν στην ψευδή αυτοαπασχόληση και την μηδενική εργασία. Ωστόσο, η επιβολή είναι περιορισμένη και στο τέλος της ημέρας, η αλλαγή πρέπει να προέλθει από το εθνικό νομοθετικό σύστημα κάθε χώρας.

Απαραίτητος κρίνεται ένας συνδυασμός μέτρων για την αντιμετώπιση της επισφαλούς εργασίας. Η πρώτη πτυχή αυτών των μέτρων είναι η θέσπιση νομοθεσίας που να προστατεύει την Τυπική Σχέση Εργασίας και να αντιμετωπίζει ανασφάλεια και απρόβλεπτο που σχετίζεται με μη τυπική απασχόληση, χαμηλή αμοιβή και χαμηλή ώρα εργασίας. Η δεύτερη πτυχή είναι να αντιμετωπιστεί το έλλειμμα στην καθολική κάλυψη ζωτικών υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης και παιδικής μέριμνας καθώς και να ληφθούν πολιτικές απαντήσεις για την αντιμετώπιση της στεγαστικής κρίσης.

Η τρίτη πλευρά είναι το σύστημα κοινωνικής προστασίας. Αντί να επιδοτείται η χαμηλή αμοιβή, θα πρέπει να προωθείται η ποιότητα της εργασίας και όχι μια πολιτική ενεργοποίησης πρώτης θέσης εργασίας που προωθεί μόνο την επισφαλής εργασία.

Τέλος, οι εργασιακές σχέσεις και τα συνδικάτα μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό

ρόλο στην άμβλυνση της επισφαλούς εργασίας. Επομένως, πρέπει να θεσπιστεί νομοθεσία για την ενίσχυση της εξουσίας και των πόρων των υπηρεσιών επιβολής του νόμου και για την εδραίωση της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων και των συνδικαλιστικών οργανώσεων.

Οποιοσδήποτε τέτοιες αλλαγές απαιτούν την εφαρμογή της πολιτικής βούλησης. Σε κοινωνικό επίπεδο, πρέπει να αλλάξουμε τον τρόπο που βλέπουμε την εργασιακή σφαίρα καθώς οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι εργοδότες έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη ζωή των ανθρώπων εκτός της εργασίας. Οι επιχειρηματικές ανάγκες δεν πρέπει να έρχονται πριν από τις ανάγκες των εργαζομένων. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής και οι εργοδότες έχουν την ευθύνη να διασφαλίσουν ότι η εργασία πληρώνει, αλλά και ότι η εργασία συμβάλλει στην οικογενειακή ζωή και ότι ικανοποιείται η ψυχική και σωματική ευημερία κάθε εργαζομένου.

2.4. Βασικά Χαρακτηριστικά Κοινωνικού Αποκλεισμού σε σύγκριση με την Φτώχεια

Η έννοια που ίσως συνηθέστερα συνδέεται με το «κοινωνικό μειονέκτημα» είναι η φτώχεια. Όταν η φτώχεια εξομοιώνεται με μειονέκτημα, ορίζεται όχι ως προς τα εγγενή χαρακτηριστικά της φτώχειας, αλλά ως προς την απουσία, την έλλειψη ή την άρνηση του πλεονεκτήματος. Έχει προταθεί, ότι δεν υπάρχει φτώχεια, μόνο απουσία πλούτου. Ο πλούτος είναι - μεταφορικά - μια μορφή ενέργειας που τροφοδοτεί την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και την προσωπική ευημερία. Αν και ο όρος «πλούτος» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αναφέρεται σε προσωπικά περιουσιακά στοιχεία σε αντίθεση με το εισόδημα, είναι επίσης ένας όρος που ευρέως χρησιμοποιείται στην καθημερινή γλώσσα, ως ένα απλό αντώνυμο για τη φτώχεια. Η φτώχεια, συνεπώς, είναι συνέπεια της αποτυχίας: μια συστηματική αποτυχία στη διανομή του πλούτου ή μια συμπεριφορική αποτυχία εκ μέρους εκείνων που δεν τον αποκτούν (Ζαϊμάκης, 2015). Το πλεονέκτημα του πλούτου δεν έγκειται στην αποθηκευμένη αξία αγαθών, χρήματος ή κεφαλαίου, αλλά στις σχέσεις εξουσίας μέσω των οποίων δημιουργείται υπεραξία. Η ανθρώπινη εκπλήρωση, σε αντίθεση με τον πλούτο, δεν βασίζεται στην επιδίωξη σχετικού πλεονεκτήματος, αλλά στην ίδια την ουσία και την υλοποίηση της κοινωνικής μας ύπαρξης. Η φτώχεια είναι μια διαδικασία "απαλλοτριώσης": αν είναι συνέπεια της

αποτυχίας, δεν πρόκειται για αποτυχία δημιουργίας ή διανομής πλούτου, αλλά για μια θεμελιώδη αποτυχία στην κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών (Knuth, 2009).

Η φτώχεια είναι επομένως μια κοινωνικά κατασκευασμένη αντίληψη που έχει ανακαλυφθεί ως μια μορφή μειονεκτήματος που αφορά όχι μόνο στις υλικές στερήσεις αλλά και στις συμβολικές έννοιες και στις ηθικές επιπτώσεις: σημασίες και επιπτώσεις για την κοινωνία ως σύνολο, για τα σχετικά ευνοημένα μέλη της κοινωνίας όσο και για εκείνους που χαρακτηρίζονται ως «φτωχοί». Επειδή πρόκειται για μια αμφισβητούμενη έννοια, έχουν γίνει πολλές προσπάθειες να εισαχθούν συνώνυμα ή εναλλακτικές λύσεις. Το πιο σημαντικό από αυτά, είναι ο «κοινωνικός αποκλεισμός». Ωστόσο, και αυτός ο όρος μπορεί να συλλάβει μια ποικιλία από εντελώς διαφορετικές αντιλήψεις ή έννοιες. Ο αποκλεισμός μπορεί σαφώς να είναι μια μορφή μειονεκτήματος, αλλά η αποκλειστικότητα μπορεί τόσο εύκολα να συνδεθεί με το σχετικό πλεονέκτημα. Η ιδέα του κοινωνικού αποκλεισμού εστιάζει την προσοχή στις διαδικασίες με τις οποίες συμβαίνει η φτώχεια ή το μειονέκτημα. Αλλά εξίσου εύκολα με την ιδέα της φτώχειας, μπορεί επίσης να απομακρύνει την προσοχή από τις συστημικές επιδράσεις και να επικεντρωθεί αντί αυτού στις υποτιθέμενες ατέλειες εκείνων που αντιμετωπίζουν μειονεκτήματα, απεικονίζοντάς τους ως μια παρεκκλίνουσα μειονότητα ή ως αποκλεισμένη «κατώτερη τάξη» (Baka&Garyfallou, 2011).

Για να αντιμετωπιστεί η φτώχεια, θα έπρεπε να υποθέσουμε, πώς πρέπει πρώτα, να υπάρχουν καθορισμένοι τρόποι προσδιορισμού και μέτρησης (Béland, 2007). Διαρκής είναι η συζήτηση ως προς το κατά πόσον η φτώχεια θα πρέπει να οριστεί από απόψεως απόλυτου ή σχετικού μειονεκτήματος, αν και η διάκριση μπορεί να είναι αόριστη. Από μία άποψη, ένας απόλυτος ορισμός μπορεί να είναι οποιοσδήποτε ορισμός που εφαρμόζει ένα κριτήριο επάρκειας που δεν λαμβάνει υπόψη την υπάρχουσα κοινωνική κατανομή των πόρων. Θεωρητικά, επομένως, κάποιος μπορεί να εφαρμόσει αυθαίρετα ένα περισσότερο ή λιγότερο γενναϊόδωρο πρότυπο με το οποίο να δηλώνει ότι ένα άτομο είναι φτωχό ή μη-φτωχό. Στην πράξη, οι πρώτες προσπάθειες για τη θέσπιση ενός τέτοιου προτύπου έλαβαν υπόψη τα μινιμαλιστικά κριτήρια.

Η γνώμη των εμπειρογνομόνων σχετικά με το τι είναι απόλυτη αναγκαιότητα μπορεί να διαφέρει, αλλά περισσότερο στο σημείο αυτό, το βιοτικό επίπεδο και οι κοινωνικές προσδοκίες ποικίλλουν με την πάροδο του χρόνου. Οι πιο πρόσφατοι θεωρητικοί της

φτώχειας, κυρίως ο Peter Townsend (1979, 1993), άρχισαν να ορίζουν τη φτώχεια σε σχέση όχι με ένα καλάθι αγαθών που τα νοικοκυριά θα μπορούσαν ή δεν θα μπορούσαν να αντέξουν οικονομικά, αλλά στο βαθμό που θα μπορούσαν να συμμετάσχουν στην κοινωνία, και απολάμβαναν πρόσβαση σε αξιοπρεπή εργασία, στέγαση, εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, δημόσιες ανέσεις και υπηρεσίες²⁶. Είναι γενικά αποδεκτό ότι μπορούμε να έχουμε δύο ευρείς ορισμούς της φτώχειας. Τα Ηνωμένα Έθνη κάνουν διάκριση μεταξύ της αποκαλούμενης απόλυτης φτώχειας ως «κατάστασης που χαρακτηρίζεται από σοβαρή στέρηση βασικών ανθρώπινων αναγκών» και τη συνολική φτώχεια, την οποία όπως ο ΟΗΕ αναφέρει, «έχει διάφορες εκδηλώσεις, συμπεριλαμβανομένης της έλλειψης εισοδήματος και παραγωγικών πόρων για την εξασφάλιση βιώσιμων μέσων διαβίωσης», αλλά η οποία μπορεί επίσης να «χαρακτηρίζεται από έλλειψη συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων στην πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή» (Kalleberg, 2009).

Ο όρος «φτώχεια» μπορεί να σημαίνει πολλές έννοιες που σχετίζονται με αρνητικά συναισθήματα, όπως ντροπή ή η ταπείνωση. Ο αποκλεισμός έχει οικονομικό κόστος και η άνιση κατανομή του εισοδήματος μειώνει τον αντίκτυπο της οικονομικής ανάπτυξης στη μείωση της φτώχειας, η οποία από μόνη της, αποτελεί αιτία και συνέπεια του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο αποκλεισμός έχει επίσης πολιτικό κόστος. Η υπερβολική εξάρτηση από τους μηχανισμούς της αγοράς, η απόσυρση του αναδιανεμητικού ρόλου του κράτους και οι αυξανόμενες ανισότητες συνέβαλαν στον κοινωνικό αποκλεισμό και έθεσαν ακόμη και σε κίνδυνο τις κοινωνικές συμβάσεις σε πολλές χώρες τις τελευταίες δεκαετίες. Ενώ η ενίσχυση για τη φτώχεια ή η πρόληψή της είναι ένας από τους βασικούς στόχους της κοινωνικής πολιτικής συχνά, η κοινωνική πολιτική έχει γίνει απλώς ένα διορθωτικό μέσο για την προσωρινή μείωση των επιπτώσεων των κρίσεων .

Αναφορικά με τον όρο του κοινωνικού αποκλεισμού « Έχει υποστηριχθεί ότι εκλαμβάνεται ως μία έννοια λιγότερο ενοχλητική και απειλητική από την φτώχεια και η σημασιολογική ευελιξία της, επιτρέπει την αποδοχή της, από ευρεία γκάμα πολιτικών απόψεων και θέσεων. Επιπλέον, η δυσκολία της ποσοτικής και εμπειρικής τεκμηρίωσής του, επιτρέπει μια αέναη συνέχιση των συζητήσεων χωρίς την ανάληψη

²⁶Ο Townsend επέμεινε ότι η στέρηση είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο: για τα κοινωνικά όντα, το μειονέκτημα είναι σχετικό και έτσι πρέπει να κατανοηθεί η φτώχεια.

συγκεκριμένων, πολιτικών δεσμεύσεων για την καταπολέμησή του» (Φερόνας, 2019)²⁷.

Στο πλαίσιο του προγράμματος της Ε.Ε. Φτώχεια 3 (1989-1994) εντοπίζονται οι πρώτες προσπάθειες διάκρισης του κοινωνικού αποκλεισμού από άλλους παρεμφερείς όρους και κυρίως από αυτόν της φτώχειας. Η κυριότερη διαφορά μεταξύ της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού είναι ότι ενώ η πρώτη σχετίζεται περισσότερο με την έλλειψη πόρων, ο δεύτερος είναι ευρύτερος και συνδέεται

« με πολλά περισσότερα (μειονεκτήματα) εκτός από τα χρήματα» (DaCosta, 1994)

Αναφορικά με την φτώχεια, η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού προσφέρει μια σειρά από ερμηνευτικά πλεονεκτήματα. Οι δύο αυτές έννοιες είναι σχετικές, δεν είναι όμως ταυτόσημες. Έτσι άνθρωποι με χαμηλά εισοδήματα που θεωρούνται ως φτωχοί, μπορεί να μην είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι ως προς την κοινωνική τους ζωή και αντιστρόφως. Επίσης η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού εξακολουθεί να περιέχει μια πιο ολιστική και περιεκτική εικόνα του κοινωνικού μειονεκτήματος. (Οικονόμου και Φερόνας, 2006)

Κατά Burchard and al., η «νέα οπτική» του κοινωνικού αποκλεισμού στην κοινωνική πολιτική « επιτρέπει την διεύρυνση του ενδιαφέροντος και πέραν από την μη συμμετοχή , λόγω έλλειψης υλικών πόρων. Η έρευνα για την φτώχεια επιδιώκει να εντοπίσει εκείνους των οποίων η συμμετοχή στην κοινωνία παρεμποδίζεται από την έλλειψη πόρων και εστιάζει στο χαμηλό εισόδημα ως δείκτη αυτής της κατάστασης. Η έρευνα για την πολλαπλή αποστέρηση επεκτείνει το εύρος των δεικτών, αλλά στόχος παραμένει ο ακριβής εντοπισμός των ατόμων που στερούνται των πόρων για συμμετοχή. Οι μετρήσεις του κοινωνικού αποκλεισμού επιχειρούν να εντοπίσουν , όχι μόνο όσους στερούνται πόρων, αλλά και εκείνους των οποίων η μη συμμετοχή εμφανίζεται με διαφορετικούς τρόπους: μέσω διακρίσεων ύπαρξης μακροχρόνιων ασθενειών, γεωγραφικής θέσης ή πολιτισμικής ταυτότητας. Η έλλειψη υλικών πόρων παραμένει κεντρική και σημαντική αιτία μη συμμετοχής, αλλά δεν εξαντλεί όλες τις πιθανές περιπτώσεις ... (Burchard and al., 2002).

²⁷Έχει επίσης τονιστεί ο κίνδυνος της χρήσης του ως μιας «κουρτίνας» για την απόκρυψη της ακραίας φτώχειας και ως μίας « κατηγορηματικής ετικέτας» που καθιστά τους φτωχούς υπεύθυνους για την κατάστασή τους (Hick, 2012).

Κατά τον Φερόνα «ο σχεσιακός και δυναμικός χαρακτήρας του κοινωνικού αποκλεισμού, μας επιτρέπει μια βαθύτερα κοινωνική ή κοινωνιολογική ανάλυση του κοινωνικού μειονεκτήματος σε σύγκριση με την πιο ατομοκεντρική και οικονομοκεντρική εννοιολόγηση που χαρακτηρίζουν τις περισσότερες προσεγγίσεις για την φτώχεια» (Φερόνας, 2019). Σύμφωνα με τα όσα αναφέρονται στο ίδιο βιβλίο του συγγραφέα, η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού δίνει έμφαση στην υπαιτιότητα και τον φορέα... Κατά συνέπεια μας επιτρέπει να αναζητήσουμε τις αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού έξω από τα ατομικά χαρακτηριστικά των αποκλεισμένων, στις άνισες σχέσεις εξουσίας και στα εγγενή δομικά χαρακτηριστικά του παγκοσμιοποιημένου καπιταλιστικού συστήματος (Byrne, 1999)(Munck,2005).

Σύμφωνα με G.Figueiredo, στις αναπτυγμένες χώρες «ο αποκλεισμός σχετίζεται κατά κύριο λόγο, με την μακροχρόνια ανεργία, την απώλεια των δικαιωμάτων που συνδέονται με την εργασία και το κράτος πρόνοιας, και την διαδικασία της διάρρηξης των κοινωνικών δεσμών και σχέσεων» ενώ στις λιγότερο αναπτυγμένες οικονομικές χώρες ο κοινωνικός αποκλεισμός «σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό, με την διαδικασία σχηματισμού της αγοράς και δεν είναι μόνο στενά συνδεδεμένος με τα κοινωνικά δικαιώματα αλλά και με την ενδυνάμωση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων» (Figueiredo,1997).

Κατά την έκθεση του Διεθνούς Ινστιτούτου Εργασιακών Σπουδών (IILS) (1998) «ο κοινωνικός αποκλεισμός συμπληρώνει τις παραδοσιακές αναλύσεις της φτώχειας, φωτίζοντας τις πολυδιάστατες πτυχές της αποστέρησης και τις αλληλεξαρτήσεις τους, την δυναμική της κοινωνικής μειονεξίας, τις διαδικασίες που οδηγούν στη φτώχεια, του ρόλου των θεσμών και των δικαιωμάτων στην παραγωγή – ή την ανακούφιση- της αποστέρησης στο πλαίσιο της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης» (IILS, 1998)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.

ΕΠΙΣΦΑΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

Στην προσπάθεια να κατανοηθεί και να παρακολουθεί από τους ερευνητές η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού, διαδικασία μέσω της οποίας άτομα ή ομάδες οδηγούνται εκτός του κοινωνικού συστήματος, αναφερόμαστε εδώ στην προσέγγιση του Castel (1991)²⁸ ο οποίος υποστηρίζει την διαδικασία διαδοχικών σταδίων που οδηγούν από την πλήρη κοινωνική ένταξη στην ασταθή – ευάλωτη σχέση με την εργασία και τις κοινωνικές σχέσεις και από εκεί στην έκπτωση ή τον κοινωνικό αποκλεισμό. Θεωρεί πως αυτό που χαρακτηρίζει όλους τους κοινωνικά αποκλεισμένους, είναι η «αποσύνδεση» (disaffiliation). Η «αποσύνδεση» είναι το αποτέλεσμα της σύζευξης ενός οικονομικού και ενός κοινωνικού άξονα. Ο πρώτος έχει ως αφετηρία την «ένταξη», που χαρακτηρίζεται από σταθερή εργασία, διέρχεται από στάδια που χαρακτηρίζονται από ασταθή ή εποχιακή απασχόληση και καταλήγει στην πλήρη απώλεια εργασίας που ονομάζει «αποκλεισμό».

Ο δεύτερος έχει ως αφετηρία την «ένταξη» σε σταθερά συγγενικά και κοινωνικά δίκτυα και καταλήγει στην πλήρη κοινωνική «απομόνωση». Όταν αυτοί οι δύο άξονες διασταυρώνονται, καθορίζουν μια ζώνη ένταξης (εγγυημένη σταθερή εργασία και συμπαγής συγγενική και κοινωνική υποστήριξη) που επιβεβαιώνει την κοινωνική συνοχή και μια ζώνη αποσύνδεσης (απουσία εργασίας και κοινωνική απομόνωση) που χαρακτηρίζεται από ελάχιστη ή καθόλου κοινωνική συνοχή. Μεταξύ των δύο άκρων υπάρχει μια ζώνη ευαλωτότητας όπου η εργασία είναι ασταθής και οι κοινωνικές σχέσεις εύθραυστες (Silver, 1994).

Ωστόσο, η επισφαλής εργασία έχει μεγάλο ρίσκο φτώχειας και με την σειρά της, η φτώχεια, σε ατομικό τουλάχιστον επίπεδο, πέζει τα άτομα στον κοινωνικό αποκλεισμό.

3.1. Ατομικές επιπτώσεις της επισφαλούς εργασίας

Τα στοιχεία δείχνουν ότι, σε σύγκριση με τις τυπικές μορφές συμβάσεων εργασίας, η επισφαλής απασχόληση σχετίζεται με επιδείνωση της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων, καθώς και με αυξημένους κινδύνους ορισμένων ψυχοκοινωνικών

²⁸Όπως αναφέρεται στο Silver (1994). Social exclusion and social solidarity: three paradigms. International Labour Review, vol.133,pp.5-6

ζητημάτων. Ένα αυξανόμενο σώμα έρευνας δείχνει ότι οι αλλαγές στην οργάνωση εργασίας που σχετίζονται με την εξωτερική ανάθεση μπορούν να επηρεάσουν δυσμενώς τους εργαζόμενους και τους εξωτερικούς συνεργάτες, καθώς και εκείνους που παραμένουν σε μια εταιρεία. Οι εργαζόμενοι σε επισφαλή απασχόληση έχουν διπλάσιες πιθανότητες από εκείνους σε πιο σταθερή απασχόληση να βιώσουν σεξουαλική παρενόχληση. Μια περαιτέρω συνέπεια των μη τυποποιημένων μορφών εργασίας είναι ο αντίκτυπος στην κοινωνική ασφάλιση και την κάλυψη των συντάξεων. Εάν οι εργαζόμενοι εργάζονται σε μικρό αριθμό ωρών κάθε εβδομάδα ή σε επισφαλή απασχόληση που δεν είναι συνεχής, αυτό θα έχει αρνητικό αντίκτυπο στην κάλυψη και τα δικαιώματά τους στην κοινωνική ασφάλιση. Τέλος, ο παροδικός χαρακτήρας των μη τυπικών συμβατικών ρυθμίσεων, έχει αρνητικό αντίκτυπο στις συνολικές οικονομικές ικανότητες των εργαζομένων, πέρα από τον τομέα της απασχόλησης (Rasmussen, Refslund & Sørensen, 2015).

Παρόλο που οι προσωρινές εργασιακές ρυθμίσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως τρόπος δημιουργίας περισσότερων ευκαιριών απασχόλησης σε περιόδους υψηλής ανεργίας στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, διαπιστώθηκε ότι αυτό είχε αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία. Η έρευνα δείχνει ότι υπό ίσες συνθήκες εργασίας, αυτοί οι τύποι απασχόλησης τείνουν να σχετίζονται με διάφορα προβλήματα υγείας, όπως: δυσφορία, κόπωση, μυοσκελετικές διαταραχές, κακή αυτο-αντιληπτή υγεία, ηπατική νόσο, ψυχικές διαταραχές, και εργασιακό άγχος. Οι κίνδυνοι που σχετίζονται με την προσωρινή εργασία περιλαμβάνουν: αυξημένη εμφάνιση αιτιών θανάτου που σχετίζονται με το αλκοόλ και στα δύο φύλα και αύξηση των αιτιών θανάτου που σχετίζονται με το κάπνισμα κυρίως στους άνδρες. Οι κίνδυνοι θνησιμότητας έχουν επίσης βρεθεί να είναι σημαντικά μεγαλύτεροι εάν η προσωρινή εργασία συνεχίζεται σε ακούσια βάση ή σε συνδυασμό με αισθήματα δυσαρέσκειας. Η εργασιακή ανασφάλεια και το αυξημένο εργασιακό άγχος λόγω της επισφαλούς εργασίας έχει αποδειχθεί ότι έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην υγεία των εργαζομένων (Rasmussen, Refslund & Sørensen, 2015).

3.2. Κοινωνικές επιπτώσεις της επισφαλούς εργασίας

Στο βαθμό που η υλική στέρηση αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την κοινωνική ένταξη και προθάλαμο του κοινωνικού αποκλεισμού, η πρόοδος που έχει σημειωθεί παγκοσμίως στη μείωση της ακραίας φτώχειας τα τελευταία 21 χρόνια, αποτελεί θετικό στοιχείο για την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού ή τουλάχιστον την μείωσή του. Ενώ το 37% ζούσε κάτω από το τρέχον διεθνές όριο φτώχειας των 1,90 δολαρίων την ημέρα, το 1990, αυτό το ποσοστό έχει μειωθεί, στο 10,7% το 2013. Ωστόσο, ο κόσμος απέχει πολύ από την επίτευξη του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης για την εξάλειψη της φτώχειας²⁹. Ωστόσο, ο απόλυτος αριθμός αυξήθηκε από 276.000.000 σε 389.000.000. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι άνθρωποι που ζουν σε συνθήκες φτώχειας παραμένουν πιο κάτω από το όριο της φτώχειας στην υποσαχάρια Αφρική από ό, τι σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή - δηλαδή, η φτώχεια είναι βαθύτερη στην υποσαχάρια Αφρική από ό, τι αλλού στον κόσμο. (Rasmussen, Refslund&Sørensen, 2015).

Πρόσθετα στοιχεία, ωστόσο, δείχνουν πώς πρέπει να υπάρχει προσοχή στην ερμηνεία αυτών των συνολικών θετικών τάσεων ως πρώτες ενδείξεις επιτυχίας στην εξάλειψη της φτώχειας και στον βαθμό που αυτή συμβάλει στην εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι που ζουν με τις πιο ακραίες μορφές φτώχειας μένουν πίσω. Συγκεκριμένα, υπήρξε μικρή επιτυχία στην αύξηση του βιοτικού επιπέδου αυτών που βρίσκονται στο χαμηλότερο όριο της κατανομής κατανάλωσης³⁰. Το μεγαλύτερο μέρος της προόδου κατά της φτώχειας έχει αντ' αυτού προέλθει από βελτιώσεις στο βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων των οποίων το εισόδημα υπερβαίνει αυτήν την κλίμακα. Στην πραγματικότητα, ο συνολικός όγκος κατανάλωσης του αναπτυσσόμενου κόσμου, αυξήθηκε κατά μόλις 0,4% ετησίως τα τελευταία 30 χρόνια, λιγότερο από το μισό ποσοστό που παρατηρήθηκε στον ανεπτυγμένο κόσμο μεταξύ 1850 και 1950. Έτσι, υπήρξε μέτρια αύξηση του μέσου όρου. Η κατανάλωση ατόμων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας τα τελευταία 30 χρόνια συνοδεύτηκε από αυξανόμενη ανισότητα, αφήνοντας περιθώριο για σχεδόν καθόλου κέρδη στο επίπεδο διαβίωσης των φτωχότερων ανθρώπων (Strauss&McGrath, 2017).

²⁹ περίπου 800 εκατομμύρια οι άνθρωποι ζούσαν ακόμη κάτω από το ίδιο όριο φτώχειας το 2013.

³⁰ Ορίζεται εδώ ως «κατώτατο όριο κατανάλωσης» κάτω από το ήμισυ της γραμμής 1,25 \$ την ημέρα.

Επίσης, οι τάσεις στην ανεργία δεν αντικατοπτρίζουν πλήρως την έλλειψη αξιοπρεπών εργασιακών ευκαιριών, δεδομένου ότι όλες οι υπάρχουσες θέσεις εργασίας δεν βγάζουν τους ανθρώπους από τη φτώχεια ή προωθούν την κοινωνική ένταξη και την εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού. Σε χώρες με υψηλά επίπεδα φτώχειας και που δεν διαθέτουν επίσημα συστήματα κοινωνικής προστασίας, οι περισσότεροι εργαζόμενοι κυριολεκτικά αδυνατούν να παραμείνουν άνεργοι αλλιώς η ζωή τους κινδυνεύει. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, που φιλοξενούν το 82% του παγκόσμιου ενεργού πληθυσμού, η πλειονότητα των ανθρώπων εργάζεται αλλά αγωνίζεται να κερδίσει εισόδημα μέσω αυτού που συνήθως ορίζεται ως ευάλωτη απασχόληση³¹, συχνά στην μαύρη εργασία όπου οι μισθοί είναι χαμηλότεροι από ό, τι στην επίσημη απασχόληση, ενώ η κοινωνική προστασία απουσιάζει σε μεγάλο βαθμό και οι συνθήκες εργασίας είναι φτωχότερες. Για την πλειονότητα των εργαζομένων, οι άτυπες θέσεις εργασίας δεν είναι επιλογή αλλά αντικατοπτρίζουν την περιορισμένη διαθεσιμότητα επίσημων, πιο επιθυμητών θέσεων εργασίας, καθώς και την περιορισμένη διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων στις επιχειρήσεις που τους απασχολούν (Rasmussen, Refslund&Sørensen, 2015).

Η ευπάθεια στον κόσμο της εργασίας έχει επίσης αυξηθεί στις ανεπτυγμένες χώρες, ιδίως μέσω της αύξησης των περιστατικών ακούσιας προσωρινής και μερικής απασχόλησης καθώς και εργασίας για ίδιο λογαριασμό, συχνά στον άτυπο τομέα. Από το 1995 έως το 2005, μια περίοδος της αύξησης της απασχόλησης στην Ε.Ε, οι περισσότερες χαμηλής ειδίκευσης, χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν, ήταν θέσεις εργασίας μερικής απασχόλησης ή ορισμένου χρόνου, ενώ η μόνιμη απασχόληση με χαμηλή αμοιβή καταστράφηκε ή παρέμεινε στάσιμη. Αυτή ήταν επίσης μια περίοδος απορρύθμισης της αγοράς εργασίας σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Σε εκείνες τις χώρες που πάσχουν από υψηλή ανεργία, όπως η Ισπανία και άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, οι αυστηρά ρυθμιζόμενες αγορές εργασίας που επέβαλαν υψηλό κόστος πρόσληψης και απολύσεων, βρέθηκε να αποθαρρύνουν τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Ωστόσο, η απορρύθμιση και η μεγαλύτερη ευελιξία δεν εφαρμόστηκαν εξίσου σε όλους τους τομείς. Έτσι, η μεγαλύτερη ευελιξία στην αγορά εργασίας είχε γενικά ως αποτέλεσμα μεγαλύτερη ανασφάλεια για ορισμένους εργαζόμενους και αυξημένες ανισότητες στους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας, δεδομένου ότι

³¹Όπως εργασία για ίδιο λογαριασμό και εργασία σε οικογενειακές επιχειρήσεις.

ορισμένες θέσεις εργασίας παρέμειναν προστατευμένες, ενώ άλλες έχουν καταστεί εξαιρετικά ευέλικτες. Οι εργαζόμενοι που απασχολούνται με μη τυποποιημένες συμβάσεις³², κερδίζουν λιγότερα από τους εργαζόμενους με τυποποιημένες συμβάσεις, δεν έχουν την ίδια προστασία με τους υπαλλήλους που εργάζονται με πλήρη απασχόληση. Παρόμοια τμηματοποίηση υπάρχει στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου οι εργαζόμενοι στον επίσημο τομέα που επωφελούνται από κάποιο βαθμό κοινωνικής προστασίας συνυπάρχουν με μια μεγάλη άτυπη οικονομία, ενώ η κινητικότητα των εργαζομένων και στα δύο τμήματα, είναι πολύ περιορισμένη (Rasmussen, Refslund&Sørensen, 2015).

Σήμερα υπάρχουν διάφορες έννοιες που αφορούν το νόημα της επισφάλειας: κατά πρώτων, η επισφάλεια είναι μια γενική κατηγορία, η οποία επικαλύπτει ολόκληρη την πολλαπλότητα των “προβληματικών” κοινωνικών καταστάσεων. Αλλά, υπό μία δεύτερη έννοια, η επισφάλεια, η φτώχεια, και ο αποκλεισμός είναι διακριτές συνθήκες, ιεραρχικές, που μετράνε βαθμούς δυσκολίας: η επισφάλεια ταιριάζει με πληθυσμούς που στερούνται παροχών όσον αφορά στο εισόδημα, στην πρόσβαση στην εργασία ή/και στην εκπαίδευση· η φτώχεια είναι ένας συμπληρωματικός βαθμός αποστέρησης και ο αποκλεισμός αντιστοιχεί σε μια ακραία φτώχεια, παραπέμποντας ειδικά στην έλλειψη κατοικίας. Κατά μία τρίτη έννοια, η επισφάλεια προσδιορίζει περισσότερο τον κίνδυνο να δει κάποιος την κοινωνική του θέση να υποβαθμίζεται. Ο όρος μπορεί επίσης να προσδιορίζει μια διαδρομή ζωής που σημαδεύεται από μια κίνηση εξαθλίωσης (δηλαδή οι πληθυσμοί ή τα άτομα που έχουν γίνει ή πρόκειται να γίνουν, πιο φτωχά σχετικά με την προέλευσή τους ή το προηγούμενο επίπεδο ζωής τους) (Olsthoorn, 2014).

Η επισφαλής εργασία δεν είναι η αναπόφευκτη συνέπεια της παγκοσμιοποίησης. Είναι αποτέλεσμα των εσκεμμένων πολιτικών να χρησιμοποιούν τις ευκαιρίες της παγκοσμιοποίησης για να αλλάξουν τους κανόνες του παιχνιδιού. Οι θεσμικές αλλαγές και οι νέες τεχνολογικές ευκαιρίες συνέβαλαν στη δημιουργία και επιβολή του νέου οικονομικού μοντέλου. Η παγκόσμια κινητικότητα κεφαλαίων, η παγκόσμια προμήθεια και οι συγκριτικά εύκολες επιλογές μετεγκατάστασης, σήμαιναν ότι οι «επιτυχίες» της

³²μεταξύ των οποίων οι νέοι, οι γυναίκες, οι μετανάστες και άλλες μειονεκτούσες ομάδες

μείωσης του κόστους εργασίας σε μια χώρα, μεταβίβασαν τις διαρθρωτικές πιέσεις της παγκόσμιας αγοράς σε άλλους.

Η ταχεία μείωση του κόστους των μεταφορών και των επικοινωνιών, τα εξαιρετικά εξελιγμένα λογιστικά δίκτυα που βασίζονται σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές, η κοινή χρήση του διαδικτύου και οι βελτιωμένες δημόσιες υποδομές³³, επέτρεψαν τη μείωση των μεγάλων εταιρειών, αυξάνοντας συγχρόνως την ευελιξία των επιχειρήσεων και υπονομεύοντας τα οχυρά της αντοχής των εργαζομένων. Τα νέα επιχειρηματικά μοντέλα, όπως η παραγωγή στο χρόνο, οι παγκόσμιες αλυσίδες εφοδιασμού, οι τοπικές οικονομικές ομάδες, τα τηλεφωνικά κέντρα ή τα back-office offshore που βρίσκονται σε χώρες χαμηλού κόστους, κατέστησαν οικονομικά ελκυστικές επιλογές.

Αυτές οι τεχνολογικές αλλαγές συμπληρώθηκαν από θεσμικές αλλαγές προς το ελεύθερο εμπόριο, τις ευέλικτες συναλλαγματικές ισοτιμίες και την παγκόσμια κινητικότητα κεφαλαίων. Αυτό αύξησε όχι μόνο τις δυνατότητες των επιχειρήσεων να χρησιμοποιήσουν τη νέα παγκόσμια κατανομή της εργασίας, αλλά και τη δυνατότητα της κυβέρνησης να ακολουθήσει μια εθνική οικονομική πολιτική με στόχο την προστασία των πολιτών της από το κοινωνικό ντάμπινγκ, καθώς και την ικανότητά της να φορολογεί κεφάλαια³⁴. Το αποτέλεσμα έχει ενταθεί, η πίεση στις δημόσιες επενδύσεις και το κράτος πρόνοιας καθώς και η φορολογική βάση, διαβρώθηκαν. Αυτή η πίεση στους δημόσιους προϋπολογισμούς αυξήθηκε στα χέρια της χρηματοπιστωτικής κρίσης, εξανεμίζοντας η κυβέρνηση την ικανότητά της, να διατηρήσει τα επίπεδα των δημόσιων δαπανών. Η εγκατάλειψη των μακροοικονομικών πολιτικών που αποσκοπούν στην επίτευξη πλήρους απασχόλησης, ήταν επίσης κεντρική. Από τώρα και στο εξής, αποφασίστηκε ότι ο μακροοικονομικός ακτιβισμός των κυβερνήσεων θα μπορούσε να οδηγήσει μόνο στον πληθωρισμό και ότι ο μόνος τρόπος για την επίτευξη πλήρους απασχόλησης, ήταν η απελευθέρωση των αγορών εργασίας και η "πιο ευέλικτη" εργασία. Από νεοφιλελεύθερη προοπτική, η ακρίβεια της απασχόλησης δεν είναι τυχαίο υποπροϊόν, αντίθετα, είναι η φερόμενη λύση στο πρόβλημα της απασχόλησης (Olsthoorn, 2014).

³³δρόμοι, επικοινωνία, ενεργειακός εφοδιασμός, επιβολή του νόμου κ.λπ.

³⁴Τα τελευταία 30 χρόνια "οι νόμιμοι συντελεστές φορολογίας εταιρειών μειώθηκαν στην πλειοψηφία των χωρών του ΟΟΣΑ, από 45% σε 30%"

Αυτό που άρχισε στα περιθώρια της αγοράς εργασίας και επεκτάθηκε στις υπηρεσίες χαμηλής ειδίκευσης είναι πλέον σχεδόν πανταχού παρόν, φαινόμενο. Από τον υπεύθυνο ανάπτυξης λογισμικού μέχρι τον καθαριστή, από τον υψηλόβαθμο κλιμακωτή στην ασφάλεια και μέχρι τα εργοστάσια και τα χωράφια, οι προσωρινοί και επισφαλείς εργαζόμενοι εργάζονται παράλληλα και αντικαθιστούν τους τακτικούς υπαλλήλους. Οι ρυθμίσεις αυτές δημιουργούν έναν στρατό περιστασιακών εργαζομένων που ζουν σε μόνιμη κατάσταση ανασφάλειας και στερούνται τα εργασιακά τους δικαιώματα με κάθε νόημα. Η επισφάλειά τους συμβάλλει επίσης στον εκφοβισμό των υπολοίπων τυποποιημένων υπαλλήλων, σε παραχωρήσεις και υποταγή. Η παραγωγή μιας μεγάλης ομάδας προλετάριων του 21ου αιώνα εισάγει ένα επίπεδο φόβου και ανασφάλειας στην αγορά εργασίας που δεν παρατηρείται εδώ και δεκαετίες στις βιομηχανικές χώρες. Το κύριο οικονομικό μοντέλο παρουσιάζει την εξέλιξη αυτή ως αναπόφευκτη και σε μεγάλο βαθμό θετική: οι παγκόσμιες ανοικτές αγορές κεφαλαίου, εμπορίου και εργασίας, επιτρέπουν σε όλες τις χώρες να αναπτύξουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματά τους. Οι χώρες που δεν συμμετέχουν είναι πιθανό να μείνουν πίσω. Ο έντονος ανταγωνισμός και ειδικότερα οι παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές εξαλείφουν τις ανεπάρκειες, κατευθύνουν το κεφάλαιο προς τις πιο παραγωγικές επενδύσεις και οδηγούν σε ταχεία καινοτομία, καθώς απαιτούν ταυτόχρονα υψηλά ποσοστά απόδοσης και χαμηλές τιμές. Μόνο οι ευέλικτες επιχειρήσεις μπορούν να προσαρμοστούν και να επιβιώσουν. Μπορεί να υπάρχουν κάποιοι χαμένοι στη διαδικασία αυτή, αλλά αυτή είναι η αναπόφευκτη τιμή μιας δυναμικής και υψηλής ανάπτυξης, παγκόσμιας οικονομίας (Knuth, 2009).

Για να πραγματοποιήσει όμως αυτό το όραμα της ευημερίας, το νεοφιλελεύθερο δόγμα εξαρτάται από τον ενεργό ρόλο του κράτους στη δημιουργία του ρυθμιστικού περιβάλλοντος για να τονώσει την υποσχόμενη ανάπτυξη. Οι κυβερνήσεις πρέπει να αλλάξουν από τις παθητικές κοινωνικές μεταβιβάσεις σε πολιτικές ενεργοποίησης για να υποστηρίξουν και να αναγκάσουν τους ανέργους να είναι απασχολημένοι. Η μείωση των κοινωνικών μεταβιβάσεων και η εξάρτησή τους από την αποδοχή οποιασδήποτε εργασίας, αποτελούσε βασική συνιστώσα της δημιουργίας της κατάρρευσης του χαμηλού μισθού, και ένα άλλο κλειδί για τη διατήρηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Οι αλλαγές στη νομοθεσία που επιτρέπουν τον εύκολο τερματισμό της απασχόλησης, την εξάλειψη των ευάλωτων ομάδων όπως η νεολαία, οι γυναίκες ή οι ηλικιωμένοι από την προστασία της απασχόλησης, η ταυτόχρονη προώθηση της

εργασίας μέσω πρακτορείου και η εξάρτηση από τους προσωρινά απασχολούμενους, συνέβαλαν στη δημιουργία της επισφάλειας (Olsthoorn, 2014).

Η εξωτερική ανάθεση δημόσιων υπηρεσιών σε ιδιωτικούς παρόχους χαμηλού κόστους, αύξησε σε μεγάλο βαθμό τις ευκαιρίες για επισφαλείς θέσεις απασχόλησης χαμηλής ποιότητας. Στην πραγματικότητα, οι νεοφιλελεύθερες υποσχέσεις δεν υλοποιήθηκαν. Οι παγκόσμιοι ρυθμοί ανάπτυξης στη νεοφιλελεύθερη εποχή ήταν κατά μέσο όρο συγκριτικά χαμηλοί³⁵, αντιστέκονταν στην ελευθέρωση της κεφαλαιαγοράς, έσπαζαν τις τιμές συστηματικά, χρησιμοποιούσαν κρατικές παρεμβάσεις για να δημιουργήσουν μια βιομηχανική βάση και καταπιεζόταν η συλλογική ελευθερία των εργαζομένων μέσω ενός αυταρχικού καθεστώτος της αγοράς εργασίας. Δεν υπάρχει επίσης συσχέτιση μεταξύ των επιπέδων φορολογίας και της ανταγωνιστικότητας. Αντί να εξασφαλίσουν αποτελεσματική κατανομή πόρων, οι κεφαλαιαγορές διοχέτευσαν δισεκατομμύρια σε σπάταλες, χρηματοοικονομικές φυσαλίδες ή προκάλεσαν υπερπληθωριστικές επενδύσεις σε ακίνητα³⁶. Αντί να μειωθεί η ανεργία, οι πολιτικές αυτοεκκίνησης και ενεργοποίησης του κράτους, οδήγησαν σε ορδές των απλήρωτων ασκούμενων, προγραμμάτων εργασίας και εκατομμυρίων φτωχών εργαζομένων. Όταν το νέο καθεστώς δημιούργησε απασχόληση, αυτές οι θέσεις εργασίας συχνά δεν παρείχαν αξιοπρεπή εισοδήματα. Ωστόσο, η αναγνώριση των γεγονότων που δεν υλοποιήθηκαν, τα υποσχεθέντα οφέλη του σημερινού συστήματος παγκοσμιοποίησης, δεν αλλάζει το εξίσου απλό γεγονός ότι αυτές οι διαρθρωτικές δυνάμεις είναι πλέον σταθερές. Σήμερα, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, οι επιχειρηματίες, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και άλλοι κοινωνικοί παράγοντες αναγκάζονται να λάβουν υπόψη τη διαρθρωτική δύναμη μιας αποσυναρμολογημένης αγοράς που δημιουργήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες (Olsthoorn, 2014).

³⁵ και θα ήταν ακόμη χαμηλότεροι χωρίς τις υψηλές επιδόσεις της Κίνας

³⁶ Από το 2007 έως το 2009 στις ΗΠΑ μόνο, η κρίση έσβησε 17 δισεκατομμύρια αμερικανικά δολάρια, ένα τέταρτο του ιδιωτικού πλούτου.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

4.1. Αντικείμενο, Στόχοι και Βασικές Υποθέσεις Εργασίας της Εμπειρικής Έρευνας

Η παρούσα εργασία μελετά το φαινόμενο της επισφαλούς εργασίας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα της κρίσης. Στόχος της έρευνάς μας είναι να αξιολογηθεί και να ερευνηθεί μέσα από την κοινωνική του πλευρά, το θέμα της επισφαλούς εργασίας και του κοινωνικού αποκλεισμού καθώς και να εστιαστούν οι επιπτώσεις που έχει μια επισφαλής θέση εργασίας στους ανθρώπους και πιο συγκεκριμένα κατά πόσο αυτή σχετίζεται με την κοινωνικό – οικονομική κατάσταση της χώρας και τα προβλήματα που προκαλεί στους ανθρώπους. Η συγκεκριμένη εμπειρική έρευνα που διεξήχθη, στοχεύει ακόμα να αναλύσει κατά πόσο οι επισφαλείς θέσεις εργασίας σχετίζονται με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού και τον ρόλο που έπαιξε στην αύξησή του, η πολιτική και οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας. Παρακάτω παρουσιάζονται διεξοδικά οι βασικές υποθέσεις εργασίας της εμπειρικής έρευνας με ερωτώμενους άτομα που εργάζονται σε επισφαλείς θέσεις εργασίας.

Τα ερωτήματα που τέθηκαν στους συνεντευξιαζόμενους αφορούσαν στους λόγους που τους οδήγησαν να επιλέξουν τη θέση αυτή, τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της κατάστασης αυτής, τα προβλήματα επιβίωσης που αντιμετωπίζουν και τα σχέδια που έχουν για το μέλλον τους.

Συγκεκριμένα, τα βασικά ζητήματα προς διερεύνηση, αφορούν:

- στα αίτια μετάβασης στην επισφαλή εργασία,
- στον τρόπο που βιώνουν την κατάσταση επισφάλειας μέσα στην οποία ζουν
- στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν λόγω της επισφαλούς θέσης τους στην εργασία,
- στις στρατηγικές που αναπτύσσουν οι εργοδότες για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα αυτά

- στην προσωπική τους αξιολόγηση στις κρατικές κοινωνικές πολιτικές σε σχέση με τα προβλήματά τους,
- στον τρόπο αντιμετώπισης καθώς και στις προσδοκίες τους για το μέλλον .

4.2. Μεθοδολογία

Η ποιοτική έρευνα προτιμάται σε έρευνες που σχετίζονται με την κοινωνία, τη συμπεριφορά των ατόμων και την ψυχολογία τους. Θεωρείται ως η καταλληλότερη μέθοδος προκειμένου τα θέματα αυτά να αναλυθούν σε βάθος και να δοθούν ολοκληρωμένες απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα που θέτουν οι ερευνητές στις μελέτες τους. Η ροή, το θέμα και οι συμμετέχοντες είναι υπ' ευθύνη του ερευνητή. Ο ερευνητής συλλέγει τις απαντήσεις που δίνουν οι συμμετέχοντες, οι οποίοι έχουν άμεση σχέση με το χώρο και το θέμα που εξετάζεται. Μέσα από τις απαντήσεις που παίρνουν και την ανάλυση που κάνουν βάση των στοιχείων που υπάρχουν στη βιβλιογραφία προσπαθούν να κατανοήσουν τα βαθύτερα κίνητρα και αιτίες που οδήγησαν τα άτομα, ορισμένες κοινωνικές ομάδες ή ακόμα και την κοινωνία ολόκληρη να λάβει κάποιες αποφάσεις και να αντιδράσει με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Τα ερωτήματα που εξετάζει δεν είναι μετρήσιμα, καθώς δεν μπορούν να απαντηθούν με αριθμούς. Αντιθέτως για να απαντηθούν χρειάζονται εμπειρία και γνώσεις, γι' αυτό και τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτές πρέπει να είναι σχετικά με το χώρο και το θέμα που εξετάζεται (Green & Thorogood, 2018).

Οι ερευνητές ανάλογα με το θέμα που μελετούν και τους συμμετέχοντες που έχουν επιλέξει, επιλέγουν ένα από τα τρία παρακάτω είδη. Το πρώτο είδος είναι αυτό των δομημένων συνεντεύξεων. Στη περίπτωση αυτή οι ερωτήσεις που θέτει ο ερευνητής στα άτομα είναι συγκεκριμένες και δεν μπορεί ούτε να τους αλλάξει σειρά ούτε να τις παραποιήσει. Ακόμα, δεν μπορεί να δώσει διευκρινήσεις ούτε να ζητήσει επιπλέον πληροφορίες και απαντήσεις από τους ερωτώμενους.

Το δεύτερο είναι αυτό των ημι – δομημένων συνεντεύξεων. Σε αυτό το είδος οι ερευνητές θέτουν στους συνεντευξιζόμενους συγκεκριμένες ερωτήσεις, ωστόσο έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν τη σειρά των ερωτήσεων, να ζητήσουν διευκρινήσεις ή να δώσουν πληροφορίες όποτε χρειαστεί, προκειμένου μετά το τέλος της συνέντευξης να είναι πλήρως καλυμμένοι σχετικά με το θέμα και να μπορέσουν να εξάγουν ολοκληρωμένα συμπεράσματα.

Τέλος, το τρίτο είδος είναι αυτό των μη δομημένων συνεντεύξεων. Σε αυτή τη περίπτωση ο ερευνητής δεν έχει δημιουργήσει συγκεκριμένες ερωτήσεις τις οποίες θα θέσει στους συμμετέχοντες παρά μόνο έχει βρει τα θέματα, τα ερευνητικά ερωτήματα που θέλει να απαντηθούν. Βάση των παραπάνω και αναλόγως την προσωπικότητα και τις απαντήσεις που δίνουν, ο ερευνητής δημιουργεί επιτόπου τις ερωτήσεις και παίρνει τις απαντήσεις που χρειάζεται για να ολοκληρώσει την έρευνα του (Padgett, 2016).

Στην έρευνά μας, ανάμεσα στην δομημένη και μη δομημένη συνέντευξη, επιλέχθηκε το είδος της ημι - δομημένης συνέντευξης. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν στους συμμετέχοντες ήταν καταγεγραμμένες σε αντίστοιχους θεματικούς άξονες και ανάλογα με τις απαντήσεις που δίνονταν επιλέγονταν η καταλληλότερη για τη συνέχεια. Στόχος ήταν να εξαχθούν ολοκληρωμένα και ορθά συμπεράσματα από τον κάθε συμμετέχοντα. Το συγκεκριμένο είδος συνέντευξης παρέχει ευελιξία στους ερευνητές καθώς μπορεί να αποφασίσει τον τόπο για μια συνέντευξη σε ένα ιδιωτικό και σιωπηλό μέρος, σε αντίθεση με αυτά που πραγματοποιούνται μέσω email τα οποία μπορούν να έχουν εντελώς διαφορετικό και αντιπαραγωγικό περιβάλλον.

Το συγκεκριμένο είδος συνέντευξης παρέχει ευελιξία στους ερευνητές. Ο ερευνητής μπορεί να αποφασίσει τον τόπο για μια συνέντευξη σε ένα ιδιωτικό και σιωπηλό μέρος, επίσης μπορεί να ελέγξει τη σειρά των ερωτήσεων, να κρίνει τον αυθορμητισμό του ερωτώμενου καθώς και τη μη λεκτική συμπεριφορά του.

Ως μειονέκτημα της συγκεκριμένης προσέγγισης μπορεί να αναφερθεί ότι η διεξαγωγή συνέντευξης μπορεί να είναι χρονοβόρα. Οι μελέτες συνέντευξης επίσης παρέχουν λιγότερη ανωνυμία σε σχέση με τα άλλα είδη προσεγγίσεων, γεγονός που προκαλεί συχνά μεγάλη ανησυχία σε πολλούς ερωτηθέντες.

Η επιλογή των συμμετεχόντων στις ποιοτικές έρευνες δεν είναι τυχαία. Οι συμμετέχοντες έχουν άμεση σχέση με το θέμα που ερευνάται, μεγάλη πείρα και γνώσεις σε αυτό. Επομένως, είναι σε θέση να απαντήσουν οποιαδήποτε ερώτηση τους τεθεί, ολοκληρωμένα και στοχευμένα, δίχως να πλατειάζουν. Αυτό κάνει έγκυρες τις απαντήσεις τους και συνεπώς τα τελικά συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν. Ο μικρός αριθμός των συμμετεχόντων ενδείκνυται για τις ποιοτικές έρευνες, καθώς οι λίγες αλλά ολοκληρωμένες απαντήσεις είναι ιδανικές για να μπορέσουν να δώσουν ολοκληρωμένες απαντήσεις και να οδηγήσουν σε ορθά συμπεράσματα (Banister, 2011).

Με βάση τα ανωτέρω αναφερόμενα κριτήρια, στην παρούσα έρευνα συμμετέχουν έξι ιδιωτικοί υπάλληλοι, τέσσερεις γυναίκες και δύο άντρες, ηλικίας από είκοσι δύο έως

τριάντα οχτώ ετών. Οι εν λόγω συμμετέχοντες απασχολούνται πάνω από τρία χρόνια, σε θέση επισφαλούς εργασίας, σε διαφορετικούς τομείς και κλάδους.

Οι συνεντεύξεις της παρούσας έρευνας, έγιναν κατόπιν συνεννόησης για συνάντηση μαζί τους, σε χώρο ήρεμο δίχως φασαρία και σε μέρα που είχαν ελεύθερο χρόνο για να μην πιέζονταν, έτσι ώστε να δώσουν ολοκληρωμένες απαντήσεις, αφού αρχικά διασφαλίστηκε από την διεξάγουσα την έρευνα, ότι οι απαντήσεις τους θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για την εν λόγω έρευνα.

4.3. Προστιθέμενη Αξία και Αδυναμίες Έρευνας

Η προστιθέμενη αξία που η συγκεκριμένη έρευνα εκτιμάται ότι θα προσφέρει, είναι μια ελάχιστη συνεισφορά στην σχετική με τα επίκαιρα ζητήματα της επισφαλούς εργασίας και του κοινωνικού αποκλεισμού βιβλιογραφία.

Η κύρια αδυναμία της έρευνας έγκειται στον μικρό αριθμό των συμμετεχόντων που έλαβαν μέρος στην έρευνα, καθώς ένας μεγαλύτερος αριθμός πληροφορητών θα προσέφερε αποτελέσματα και συμπεράσματα με μικρότερο ρίσκο και μεγαλύτερη αξιοπιστία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΕΠΙΣΦΑΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί μέσα από την σχετική βιβλιογραφία, να παρουσιαστεί η σημερινή κατάσταση της επισφαλούς εργασίας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη. Η αδυναμία δημιουργίας νέων θέσεων πλήρους απασχόλησης καθώς και η κρίση ενός προτύπου εργασιακών σχέσεων με πλήρη εργασιακά και κοινωνικο-ασφαλιστικά δικαιώματα, οδήγησαν σε μια γενικευμένη κρίση της απασχόλησης που ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, έχει ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό την αντικατάσταση της συλλογικότητας και της συλλογικής ευθύνης από την εξατομίκευση και την ατομική ευθύνη.

5.1. Η Κατάσταση της Επισφάλειας στην Ελλάδα

«Τα προβλήματα της ελαστικοποίησης της εργασίας και οι νέες βιοπολιτικές της εξουσίας είναι ιδιαίτερα εμφανή στην ελληνική κοινωνία, όπου η οικονομική κρίση διόγκωσε τα υπαρκτά προβλήματα του κόσμου της εργασίας, οδηγώντας στη φτωχοποίηση μεγάλου μέρους της κοινωνίας και στη βίαιη περιθωριοποίηση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Ανάμεσα σε αυτούς, υπάρχουν στρατιές επισφαλώς εργαζομένων που είναι ανασφάλιστοι, ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, χωρίς κοινωνική συμμετοχή και δικαιώματα, χωρίς οράματα και προσδοκίες για ένα καλύτερο μέλλον. Πρόκειται για το ελληνικό ‘‘πρεκαριάτ’’ που συνήθως αγνοείται από τις επίσημες στατιστικές και αποκλείεται από τα προγράμματα των θεσμών κοινωνικής προστασίας» (Ζαϊμάκης, 2015).

Η επισφαλής εργασία στην Ελλάδα παράγεται από τους παρακάτω παράγοντες:

- Επισφαλείς συμβάσεις εργασίας: προσωρινή απασχόληση του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα, μερική, μη-εθελούσια απασχόληση, δανεισμός εργαζομένων και επιδοτούμενες θέσεις εργασίας, αδήλωτη εργασία και «ψευδο-αυτοαπασχόληση / ψευδο-ανεξάρτητη εργασία» (Knuth, 2009).
- Επισφαλές εισόδημα: το επίπεδο μισθών και των μισθολογικών ανισοτήτων είναι χαμηλό, όπως και η κοινωνική προστασία αναφορικά με την ανεργία, αλλά και γενικά (Γαλατά,2019).

Για να προσεγγιστεί το φαινόμενο εντός του διεθνούς πλαισίου, παρατίθεται ένα σύνολο στοιχείων, που γίνεται να βοηθήσει για να αναδείξει ορισμένες βασικές πτυχές του. Βάσει των στοιχείων που δόθηκαν από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, η ανεργία κυμάνθηκε από περίπου 9% στο εργατικό δυναμικό της Ελλάδας, με τους ανέργους να είναι άνω των 450 χιλιάδων ατόμων. Το εργατικό δυναμικό, που ισούται με περίπου 69% της χώρας (άνω των 5 εκατομμυρίων ανθρώπων) και η απασχόληση ισούται, με ποσοστό περίπου 63% (σχεδόν 4,5 εκατομμύρια ανθρώπους). Το περίπου 64% από απασχολούμενους είναι μισθωτοί, άνω του 20% είναι αυτοαπασχολούμενοι, το περίπου 9% είναι εργοδότες, και το περίπου 7% είναι συμβοηθούντα μέλη, μη-αμειβόμενα (Bousquet, 2008).

Στην προσωρινή απασχόληση δουλεύουν περίπου 300.000 άτομα, με 11% έναντι του 14% της ΕΕ. Η σύμβαση ορισμένου χρόνου είναι πλέον η πιο συνήθης πρακτική στη χώρα. Οι συμβάσεις αυτές χρησιμοποιούνται επειδή οι επιχειρήσεις μπορούν να καταστρατηγήσουν τα εργασιακά δικαιώματα καθώς κατά την λήξη τους, δεν καταβάλλεται αποζημίωση. Μάλιστα, η συνεχής, διαδοχική, χρήση της σύμβασης, είναι πρακτική που έχει διαδοθεί και στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα (Γαλατά, 2019). Περίπου 260.000 άτομα έχουν εργασίες μερικής απασχόλησης, από τα οποία το περίπου 70% είναι γυναίκες. Το ποσοστό της μερικής απασχόλησης ισούται με περίπου 6%, εκ των οποίων το περίπου 10% είναι γυναίκες και 3% είναι άνδρες. Σε σχέση με τη προηγούμενη χρονιά, τα άτομα έχουν αυξηθεί άνω των 50.000 (οι γυναίκες ισούταν με 55%).

Βάσει των στοιχείων της Eurostat, η μερική απασχόληση στην Ελλάδα έχει πολύ μικρότερο ποσοστό σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σχεδόν 6% Ελλάδα, 21% ΕΕ), αν και δείχνει αύξηση. Το πλαίσιο επιτρέπει στην μερική απασχόληση να αυξηθεί, με το σύνολο των επιχειρήσεων να προτιμάει να έχει ευελιξία, ενώ οι απασχολούμενοι ξέρουν τι χαρακτηριστικά έχει η μερική απασχόληση (όπως ανασφάλιστη εργασία, απλήρωτες υπερωρίες, κ.α.), και έτσι δεν προστρέχουν. Η Ελλάδα έχει σαφώς μεγαλύτερο μέσο όρο στην ακούσια μερική απασχόληση (σχεδόν 44% στην Ελλάδα έναντι του 18% της ΕΕ).

Οι μερικώς όσο και προσωρινά απασχολούμενοι στον δημόσιο τομέα, έχουν μικρότερο ποσοστό σε σχέση με τον ιδιωτικό. Συγκεκριμένα, στην μερική και προσωρινή απασχόληση, ο δημόσιος τομέας ανέρχεται σε ποσοστά περίπου 3% και 9% αντίστοιχα, έναντι του 7% και 12% του ιδιωτικού τομέα (Béland, 2007). Μία μεγάλη σειρά από διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΟΣΑ, δημοσιεύει εκθέσεις σχετικές με το σύνολο δυσκαμπιών στις αγορές εργασίας στη Νότια Ευρώπη, παραβλέποντας τον άτυπο και εκτεταμένο ανεπίσημο τομέα, ο οποίος αποτελεί τις οικονομίες και τις κοινωνίες στη Νότια Ευρώπη. Η εξωτερική ευελιξία σχετικά με τα δεδομένα των χωρών που είναι προηγμένες στον ΟΟΣΑ, αγνοεί τις μορφές ευελιξίας. Μία από αυτές τις μορφές είναι οι γκρίζες ζώνες απασχόλησης και η ανάπτυξή τους, όπως και η τοποθέτησή τους ανάμεσα στην μισθωτή εργασία και την αυτοαπασχόληση. Το κεντρικό στοιχείο αυτής της μορφής εργασίας είναι πως ο εργαζόμενος βρίσκεται εντός συνθηκών παρομοίων με εκείνων της μισθωτής εργασίας, ενώ θεωρείται ελεύθερος επαγγελματίας, δεχόμενος κάθε κίνδυνο απασχόλησης και μειονέκτημα -κοινωνική ασφάλιση, δικαιώματα εργατικού κώδικα- που έχει ένας ελεύθερος επαγγελματίας, χωρίς κανένα πλεονέκτημα. Συνεπάγεται ότι αυτές οι μορφές εργασίας έχουν πολύ πιο εκτεταμένες δυνατότητες εξωτερικής ευελιξίας, και το να χρησιμοποιούνται μαζί με συμβάσεις έργου ή ανεξάρτητες υπηρεσίες, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο φαινόμενο στην Ελλάδα και τυπικά υποκρύπτει μισθωτή εργασία (Γαλατά, 2019).

Συγκεκριμένα, σημαντική είναι η ερώτηση του πόσο το να χρησιμοποιείται ο θεσμός από το δελτίο παροχής υπηρεσιών, έχει ανταπόκριση από το περιεχόμενο της σύμβασης, σχετίζεται με απασχόληση «γκρίζας ζώνης» ανάμεσα στην εξαρτημένη και την ανεξάρτητη εργασία ή αν απλά στοχεύει στο να καταστρατηγήσει την εργατική νομοθεσία. Αυτό παράγει μία πλασματική εικόνα για τους αυτοαπασχολούμενους και το μέγεθός τους στην Ελλάδα (22% το πιο υψηλό της Ευρώπης) (Knuth, 2009).

Η οικονομική κρίση και τα επώδυνα μέτρα της παρατεταμένης λιτότητας στην Ελλάδα, επηρέασαν σημαντικά τον κόσμο της εργασίας. Η κρίση είχε ασύμμετρες επιπτώσεις στην ταξική δομή της κοινωνίας. Δεν χωρά αμφιβολία ότι τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα αποτέλεσαν τα πιο μεγάλα θύματα της κρίσης, αφού χιλιάδες χειρώνακτες εργάτες και μισθοσυντήρητοι του ιδιωτικού τομέα στάλθηκαν στις στρατιές των ανέργων και σε συνδυασμό με τις μειώσεις των μισθών και την επέκταση των ευέλικτων σχέσεων εργασίας σε όλα τα επίπεδα οδήγησαν στη δραματική μείωση του

επιπέδου ζωής των νοικοκυριών αυτών των στρωμάτων. Την ίδια ώρα τα μέτρα λιτότητας οδήγησαν σε μια πρωτόγνωρη καθοδική κοινωνική κινητικότητα και στη φτωχοποίηση σημαντικού μέρους των μεσαίων στρωμάτων.

Όπως έχει επισημάνει η Πετμεζίδου, αντί η κρίση να οδηγήσει σε μια αναδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας που θα βοηθούσε στην ενίσχυση των δικαιωμάτων και των παροχών των αποκλεισμένων (και προ κρίσης) από τις παροχές του κράτους πρόνοιας, οδήγησε στην κατεδάφιση των δικαιωμάτων αυτών που είναι εντός του συστήματος (π.χ. εργαζόμενοι, ομάδες με αναπηρίες) όσων είχαν προστασία, οδηγώντας τα επίπεδα της εργασίας και της κοινωνικής φροντίδας σε ένα χαμηλότερο κοινωνικό παρανομαστή». (Ζαϊμάκης, 2015) Οι πολιτικές που προτάθηκαν ή και επιβλήθηκαν στα χρόνια της κρίσης για την ενίσχυση της απασχόλησης κατευθύνονταν προς την προσφορά εργασίας και περιλαμβάνουν την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και την προώθηση μεγαλύτερης ευελιξίας στις συμβάσεις εργασίας (Papatheodorou, 2015:18) (Πίνακας 1).

Πίνακας 1.: Ποσοστά μερικής και προσωρινής απασχόλησης στην Ελλάδα, 2008-2017

Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ποσοστό	5,4	5,9	6,3	6,7	7,7	8,4	9,3	9,4	9,8	9,7
Χιλιάδες	246	262	270	265	279	289	323	333	354	359

Πηγή: Eurostat

Η αύξηση των ευέλικτων και επισφαλών μορφών απασχόλησης σε συνδυασμό με την μη ραγδαία άνοδο της ανεργίας και την κατάρρευση της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης, συνέβαλαν στη διατήρηση και μεγέθυνση αυτού του φαινομένου (Φερόνας, 2019) (Πίνακας 2)

Πίνακας 2.: Ποσοστά εργασιακής φτώχειας ανά καθεστώς εργασίας, στην Ελλάδα 2008-2017

Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Πλήρης απασχόληση	13,5	12,5	11,7	10,4	13,4	10,7	11,9	11,6	12,2	11,2
Μερική απασχόληση	26,0	26,9	29,4	21,4	27,3	27,2	27,9	28,2	30,3	27,5

Πηγή: Eurostat

Όπως επισημαίνουν οι Ρομπόλης και Μπέτσης, «η σταδιακή επέκταση των πολιτικών της flexi- ανασφάλειας της απασχόλησης, ικανοποιεί μονομερώς και σε σημαντικό βαθμό τις ανάγκες των επιχειρήσεων και την βελτίωση του επιπέδου της κερδοφορίας τους, υποβαθμίζοντας παράλληλα το βιοτικό επίπεδο σημαντικού τμήματος του εργατικού δυναμικού... Πιο συγκεκριμένα στην Ελλάδα, η σημερινή δυσμενής και ευέλικτη πραγματικότητα της αγοράς εργασίας ασκεί σοβαρές πιέσεις στους άνεργους και ιδιαίτερα τους νέους, να αποδεχθούν ως γέφυρα εισόδου στην αγορά εργασίας την ευέλικτη απασχόληση, η οποία μετεξελίσσεται σε μόνιμης διάρκειας ευέλικτη, χαμηλά αμειβόμενη [385€ μεικτά αμείβονται 629.687 εργαζόμενοι-2017], αδήλωτη και ανασφάλιστη απασχόληση, που μεταξύ άλλων, ουσιαστικά αποκρύπτει την πραγματική ανεργία και τις ανισότητες. Παράλληλα, από την άλλη πλευρά, η ευέλικτη κινητικότητα στην αγορά εργασίας ουσιαστικά τροφοδοτεί την σχέση ευελιξία- ανεργία, με αποτέλεσμα, σύμφωνα με την έρευνα, οι εννέα μήνες ανεργίας να αντιστοιχούν σε τέσσερα χρόνια της εργασιακής εμπειρίας. Επίσης, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στατιστικά στοιχεία, η στατιστική ανεργία [Απρίλιος 2018] βρίσκεται στο επίπεδο του 20,8%[980.000 άτομα], ενώ η πραγματική ανεργία σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα της ΕΚΤ ανέρχεται στο επίπεδο του 31,5%. Η μερική απασχόληση αποτελεί το 11,5% της συνολικής μισθωτής απασχόλησης και το 30,6% των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, ενώ στην Ευρωζώνη ανέρχεται στο επίπεδο του 16%. Σε επίπεδο νέων προσλήψεων η ευέλικτη [μερική και εκ περιτροπής] απασχόληση αποτελεί το 50%,

κατά την περίοδο 2016-2024 θα αποτελεί το 64% και από το 2025 μέχρι το 2055 θα αποτελεί το 75% των νέων προσλήψεων (Ρομπόλης και Μπέτσης, 2019).

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τα ποσοστά μονιμότητας της εργασίας σαν ποσοστό του συνόλου των εργαζομένων σε Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση για ευκολία σύγκρισης. (Πίνακας 3)

Πίνακας 3: Ποσοστά μονιμότητας εργασίας

GEO/TIME	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
European Union - 27 countries (from2020)	15.8	15.4	14.7	15.1	15.3	15.0	14.8	15.2	15.5	15.6	15.8	15.4	15.1
Greece	11.0	11.6	12.3	12.6	11.8	10.2	10.2	11.6	11.9	11.2	11.4	11.3	12.6

Πηγή: Eurostat

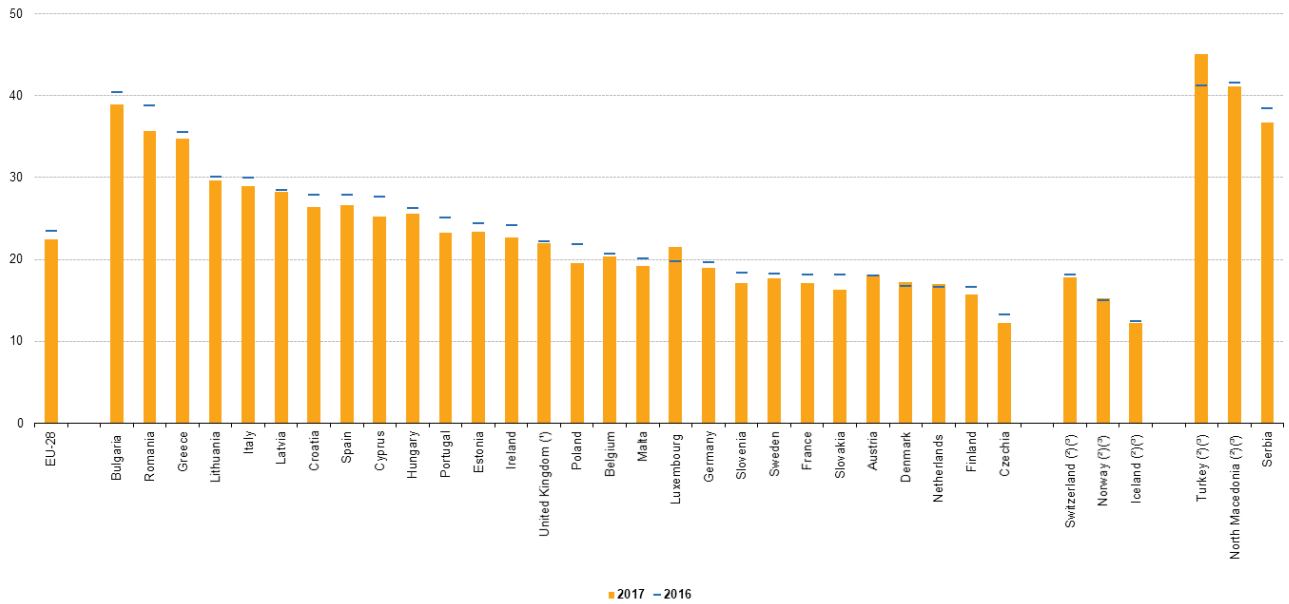
Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα, η Ελλάδα έχει σαφώς χαμηλότερα ποσοστά μονιμότητας εργασίας σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ. Σε σύγκριση με το 2016, ο αριθμός των ατόμων που διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού το 2017 μειώθηκε κατά 5,1 εκατομμύρια, ισοδύναμο με μείωση 1,1 εκατοστιαίας μονάδας στο μερίδιο του συνολικού πληθυσμού. Ως εκ τούτου, το μερίδιο του πληθυσμού της ΕΕ-28 που κινδυνεύει από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό μειώθηκε σε επίπεδο που δεν είχε καταγραφεί από τη στιγμή που τα δεδομένα ήταν διαθέσιμα το 2010

Το 2017, περισσότερο από το ένα τρίτο του πληθυσμού αντιμετώπιζε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού σε τρία κράτη μέλη της ΕΕ: Βουλγαρία (38,9%), Ρουμανία (35,7%) και Ελλάδα (34,8%). Στο άλλο άκρο της κλίμακας, τα χαμηλότερα ποσοστά ατόμων που διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού καταγράφηκαν στη Σλοβακία (16,3%), στη Φινλανδία (15,7%) και στην Τσεχία (12,2%). Όπως σημειώθηκε παραπάνω, μεταξύ του 2016 και του 2017, το ποσοστό κινδύνου-φτώχειας μειώθηκε κατά 1,1 ποσοστιαίες μονάδες στην ΕΕ-28 (23,5% - 22,4%). Οι μεγαλύτερες μειώσεις μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ αναφέρθηκαν στη Ρουμανία (-3,1), στην Κύπρο (-2,5), την Πολωνία (-2,4), τη Σλοβακία και την Πορτογαλία (η καθεμία με -

1,8). Αντίθετα, το ποσοστό αυτό αυξήθηκε σε τέσσερα από τα κράτη μέλη της ΕΕ: Αυστρία (0,1), Ολλανδία (0,3), Δανία (0,4) και Λουξεμβούργο (1,7). (Γράφημα 1)

Γράφημα 1. Κίνδυνος φτώχειας ή ποσοστού κοινωνικού αποκλεισμού, 2016-2017

At-risk of poverty or social exclusion rate, 2016-2017
(Share of total population)



(*) 2017 break in series.
(†) 2016 data instead of 2017.
(‡) 2015 data instead of 2016.
Source: Eurostat (online data code: ilc_peps01)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΕ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥΣ ΑΞΟΝΕΣ

6.1. Ανάλυση κατά Θεματικούς Άξονες

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η ανάλυση των αποτελεσμάτων της εμπειρικής μας έρευνας βάσει των βασικών θεματικών αξόνων των συνεντεύξεων.

Ο πρώτος θεματικός άξονας αφορά στους λόγους που οδήγησαν τους συμμετέχοντες στην επισφαλή εργασία. Σε αυτόν περιλαμβάνονται ερωτήσεις σχετικά με την οικογενειακή, κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση καθώς και σε βαθύτερα αίτια που ενδεχομένως να θελήσουν να απαντήσουν. Ο δεύτερος άξονας αφορά στον τρόπο με τον οποίο βιώνουν την επισφαλή εργασία, δηλαδή τις επιπτώσεις, τις δυσκολίες και τα συναισθήματα που βιώνουν. Ο τρίτος άξονας αναφέρεται στις στρατηγικές επιβίωσης των επισφαλώς απασχολούμενων, δηλαδή από πού λαμβάνουν βοήθεια για την επιβίωση τους και πως καταφέρνουν να ανταπεξέρχονται στις ανάγκες της καθημερινότητας (πως τα βγάζουν πέρα, από που αντλούν βοήθεια κλπ.). Ο τέταρτος θεματικός άξονας αφορά: α) στο προσωπικό τους μέλλον σχετικά με τα επαγγελματικά τους αλλά και στο μέλλον της επισφαλούς εργασίας, δηλαδή στις προσπάθειες που γίνονται τόσο από τους εργοδότες όσο και από την κυβέρνηση για να ξεπεραστούν οι δυσκολίες που εμφανίζονται και β) στο μέλλον των εργαζομένων και συγκεκριμένα στο χρονικό διάστημα που πιστεύουν ότι θα συνεχίζουν να εργάζονται στην επισφαλή θέση καθώς και στα σχέδια τους για το μέλλον.

6.2. Ανάλυση δημογραφικών στοιχείων συμμετεχόντων

Αρχικά, αναφορικά με την ανάλυση των δημογραφικών στοιχείων των συμμετεχόντων, στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν επί συνόλου έξι άτομων, τέσσερεις γυναίκες και δύο άντρες, ηλικίας από είκοσι δύο (22) έως τριάντα οχτώ (38) ετών. 4 γυναίκες και 2 άντρες ηλικίας από 22 έως 38 ετών. Η εύρεση γυναικών που εργάζονταν σε επισφαλείς θέσεις εργασίας ήταν ευκολότερη από ότι η εύρεση των αντρών, κάτι που φανερώνει πως πολλοί εκ των εργαζομένων σε επισφαλείς θέσεις είναι γυναίκες. Αυτό δείχνει πως οι εργοδότες επιλέγουν γυναίκες όταν έχουν διαθέσιμη μια τέτοια θέση εργασίας. Οι διαφορές που εμφανίζονται μεταξύ των φύλων είναι ανάλογες με τις ανισότητες που

υπάρχουν μεταξύ των δυο φύλων σε όλους τους χώρους εργασίας και είναι εμφανείς σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα δυο φύλα είναι εμφανής κυρίως στο τομέα των πληρωμών καθώς και στις συνθήκες εργασίας. Όπως γίνεται φανερό από την έρευνα, πράγματι οι γυναίκες εργάζονται σε δυσκολότερες και μειονεκτικότερες θέσεις εργασίας από ότι οι άνδρες.

Το εύρος των ηλικιών δείχνει ότι πολλοί εξ' αυτών είναι νέοι και μάλιστα σε παραγωγική ηλικία. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο καθώς όπως και στην βιβλιογραφική έρευνα, δείχνει τη δυσμενή κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι νέοι, οι οποίοι αναγκάζονται για να επιβιώσουν, να εργαστούν σε επισφαλείς θέσεις και να βάλουν σε κίνδυνο το μέλλον τους. Η ανάγκη για επιβίωση, οδηγεί τους νέους να αφήσουν στην άκρη τα όνειρα τους και να εργαστούν σε θέσεις και σε τομείς που δεν σχετίζονται με το επάγγελμά τους.

Τέλος, τα δημογραφικά στοιχεία δείχνουν πως άτομα που εργάζεται σε επισφαλή θέση, δύσκολα βρίσκουν κάποια άλλη. Όλοι οι υποψήφιοι εργάζονται τουλάχιστον 3 χρόνια σε επισφαλή θέση ενώ μερικοί από αυτούς εργάζονται σε αυτή τη θέση για 8 – 9 χρόνια. Χρειάζεται να αναφερθεί σε αυτό το σημείο πως ήταν προϋπόθεση τα άτομα που θα συμμετέχουν στην έρευνα να εργάζονται τουλάχιστον τρία χρόνια σε αυτή τη θέση. Η προϋπόθεση αυτή ορίστηκε ώστε οι συμμετέχοντες να έχουν την απαραίτητη εμπειρία πάνω στο τομέα και να δώσουν απαντήσεις που θα μπορέσουν να βοηθήσουν την έρευνα, και να εξαχθούν εν τέλει ουσιαστικά, ολοκληρωμένα και ορθά συμπεράσματα.

Το γεγονός πως πολλοί φτάνουν να εργάζονται σε επισφαλή θέση δείχνει τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούν στον εργασιακό χώρο, όσον αναφορά στην εύρεση εργασίας, Υπάρχουν όμως και εκείνοι που έχουν βολευτεί σε αυτού του είδους την εργασία, για αυτό και συνεχίζουν να την επιλέγουν, αλλά αποτελούν την μειοψηφία. Όσο μεγαλύτερος σε ηλικία είναι ο συμμετέχοντας τόσο περισσότερα χρόνια εργάζεται σε επισφαλή θέση, όπως προκύπτει από τον παρακάτω πίνακα.

Ηλικία	Έτη απασχόλησης σε επισφαλή θέση εργασίας
22	3
29	4
32	5
34	6
37	8
38	9

6.3. Λόγοι ώθησης σε Επιλογή Επισφαλούς Θέσης Εργασίας

Ο πρώτος θεματικός άξονας που ερευνήθηκε, αφορούσε στους λόγους που οδήγησαν τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα , να εργαστούν σε μια επισφαλή θέση. Από τις απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες, φαίνεται πως υπάρχει ποικιλία σχετικά με τις σπουδές τους, την οικογενειακή τους κατάσταση και τους λόγους που τους οδήγησαν να εργαστούν σε μια επισφαλή θέση.

Αρχικά, γίνεται φανερό, πως στις επισφαλείς θέσεις εργασίας δεν τοποθετούνται μόνο άτομα που έχουν τελειώσει τις βασικές τους σπουδές και δεν έχουν λάβει κάποια ειδίκευση, αλλά και άτομα που έχουν κάνει σπουδές και έχουν τελειώσει δύσκολες και σημαντικές σχολές όπως αυτή του Φυσικού αλλά και των Παιδαγωγικών. Όλοι όσοι απάντησαν στις ερωτήσεις είχαν λάβει τουλάχιστον τη βασική εκπαίδευση και είχαν τελειώσει την Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, καθώς ήταν απόφοιτοι λυκείου. Μόνο δυο ήταν εκείνοι που δεν συνέχισαν την εκπαίδευση τους στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, με έναν από αυτούς να έχει λάβει επαγγελματική εκπαίδευση στο επαγγελματικό λύκειο που φοιτούσε, ώστε να μπορεί να εργαστεί ως ηλεκτρολόγος.

Για τους περισσότερους, η επισφαλής θέση εργασίας, ήταν η μόνη ευκαιρία για δουλειά που βρήκαν σε περιόδους που είχαν ανάγκη να εργαστούν. Μια συμμετέχουσα ανέφερε, πως η συγκεκριμένη θέση ήταν η μόνη που βρήκε και ήταν σχετική με τις σπουδές της, για αυτό και επέλεξε να την ακολουθήσει. Ωστόσο, μέσα από τις

απαντήσεις που δόθηκαν φαίνεται ότι οι περισσότεροι επέλεξαν τη θέση για λόγους επιβίωσης.

Γυναίκα, 29 ετών, απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, 4 χρόνια σε επισφαλή θέση εργασίας: «Έψαχνα καιρό για δουλειά πάνω στο τομέα μου και δεν έβρισκα. Επομένως, αναγκάστηκα να εργαστώ σε μια δουλειά που δε μου αρέσει, για να επιβιώσω».

Αυτό αντικατοπτρίζει την ίδια την κοινωνία καθώς μεγάλο ποσοστό νέων ατόμων εργάζεται σε θέσεις εργασίας, που δεν έχουν σχέση με το επάγγελμά τους, ούτε με τα μελλοντικά τους όνειρα. Όλοι οι συμμετέχοντες συμφώνησαν σχετικά με τα έξοδα που μπορεί να καλύψει ο μισθός τους. Το εισόδημα τους δεν είναι ικανό ώστε να τους εξασφαλίσει πλήρη αυτονομία, επομένως δεν είναι σε θέση να μείνουν μόνοι τους ούτε να αυτοσυντηρηθούν. Όσοι ήταν παντρεμένοι ανέφεραν ότι το εισόδημα τους δεν φτάνει να καλύψει τα έξοδα του σπιτιού και πως ουσιαστικά συμβάλλουν σε ένα μέρος των εξόδων. Τα υπόλοιπα τα καλύπτει ο/ η σύζυγος. Οι συμμετέχοντες δεν ρωτήθηκαν για την εργασία και το εισόδημα των συζύγων τους, για αυτό δεν μπορεί να συγκριθεί το μέρος των εξόδων που καλύπτει το κάθε μέλος του ζευγαριού. Πρέπει σε αυτό το σημείο να ειπωθεί ότι τα ζευγάρια που έχουν παιδιά, έχουν αυξημένα έξοδα σε σχέση με τους υπόλοιπους. Οι γονείς έχουν την πλήρη ευθύνη για τα έξοδά τους, την επιβίωση τους και πρέπει να είναι σε θέση να καλύψουν οικονομικώς όλες τις ανάγκες τους. Επομένως, είναι λογικό, όσοι είναι γονείς και εργάζονται σε επισφαλή θέση εργασίας, να μην μπορούν με τον μισθό τους να φέρουν εις πέρας όλα τα έξοδα της οικογένειας. Αυτός είναι και ο λόγος που όλοι οι γονείς που απάντησαν στις ερωτήσεις, ανέφεραν και την ύπαρξη του συζύγου και τη βοήθεια που παρέχει στα έξοδα του σπιτιού.

Άντρας, 38 ετών, παντρεμένος, απόφοιτος επαγγελματικού λυκείου με ειδίκευση, 9 χρόνια εργαζόμενος σε επισφαλή θέση εργασίας:

«Είχα ανάγκη για δουλειά και ήταν η μόνη θέση εργασίας που βρήκα ... Όχι, δεν τα καλύπτει (αναφέρεται στα μηνιαία έξοδα της οικογένειάς του), αλλά δουλεύει και η γυναίκα μου, οπότε βγαίνουν τα έξοδα».

Όσοι δεν ήταν παντρεμένοι ζούσαν είτε με τους γονείς τους είτε μόνοι τους, με ένα μέρος των εξόδων τους να καλύπτεται από εκείνους. Συγκεκριμένα, η φοιτήτρια που συμμετείχε ανέφερε ότι εργάζεται για να καλύπτει ένα μέρος των εξόδων της και να

μην επιβαρύνει επιπλέον τους γονείς της. Ένας άλλος συμμετέχοντας ανέφερε πως μένει με τους γονείς του γιατί το εισόδημα του δεν επαρκεί για να συντηρήσει μόνος ένα σπίτι, λόγω των εξόδων.

Αντρας, 26 ετών, απόφοιτος λυκείου, 8 χρόνια σε επισφαλή θέση εργασίας :
«Καλύπτει (αναφέρεται στον μισθό) τα προσωπικά μου έξοδα όμως δεν φτάνουν για να καλύψουν τις ανάγκες του σπιτιού».

Παρόλα αυτά, υπήρχε και μια συμμετέχουσα, η οποία ζει μόνη της και δεν έχει οικογένεια, και ανέφερε, ότι το εισόδημα της από την επισφαλή εργασία καλύπτει όλα της τα έξοδα.

Η τελευταία ερώτηση του πρώτου θεματικού άξονα αφορούσε στα αίτια που τους ώθησαν να επιλέξουν μια επισφαλή θέση εργασίας. Όπως έχει γίνει κατανοητό η επιβίωση είναι ο βασικός παράγοντας, όμως οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν ποικίλες. Τρεις στους έξι ερωτώμενους απάντησαν πως επέλεξαν τη θέση γιατί ήθελαν άμεσα δουλειά και δεν έβρισκαν κάτι άλλο. Αναγκάστηκαν να εργαστούν για να καλύψουν τα έξοδά τους. Μόλις μια συμμετέχουσα ανέφερε πως επέλεξε τη θέση γιατί αφορούσε στην εργασία της. Οι υπόλοιποι 5 δεν ανέφεραν τον τομέα της τωρινής τους εργασίας, επομένως μπορεί να γίνει αντιληπτό ότι δεν αφορά το επάγγελμά τους, διαφορετικά θα το ανέφεραν.

Σημαντικό ρόλο για την επιλογή της θέσης έπαιξε το γεγονός πως η εργασία ήταν για λίγες ώρες. Αυτό ανέφερε μια συμμετέχουσα ως αιτία επιλογής της θέσης. Η συγκεκριμένη αιτία αφορά και την φοιτήτρια, η οποία λόγω των σπουδών της θα είχε περιορισμένο χρόνο. Η ανάγκη της για χρήματα την οδήγησε στην επιλογή της επισφαλούς θέσης. Επίσης, η θέση αυτή αναφέρθηκε από κάποιους ως «καλή ευκαιρία». Ωστόσο, η φράση αυτή και στις δυο περιπτώσεις συμπλήρωνε τις υπόλοιπες αιτίες όπως είναι ο λίγος χρόνος και η απόκτηση χρημάτων.

Από την ανάλυση του πρώτου θεματικού άξονα μπορούν να εξαχθούν τα εξής συμπεράσματα. Αρχικά, η επισφαλής εργασία δεν προσφέρει ικανοποιητικό εισόδημα, ώστε το άτομο να αυτοσυντηρηθεί. Χρειάζεται τη βοήθεια τρίτου στα μηνιαία έξοδα, το οποίο είναι συνήθως άτομο της οικογένειάς τους. Επίσης, η πλειοψηφία των εργαζομένων σε αυτή τη θέση, βρίσκεται καταναγκάστηκε, για λόγους επιβίωσης.

6.4. Πλεονεκτήματα / Μειονεκτήματα των Επισφαλών Θέσεων Εργασίας.

Οι ερωτήσεις του δεύτερου θεματικού άξονα αφορούν στον τρόπο με τον οποίο βιώνουν την επισφαλή εργασία οι συμμετέχοντες. Ο άξονας αυτός εστιάζει κυρίως στα μειονεκτήματα, τις δυσκολίες και τα συναισθήματα που βιώνουν οι ερωτώμενοι. Αρχικά τους τέθηκαν ερωτήσεις σχετικά με τις επιπτώσεις που έχει το να εργάζεται κάποιος σε επισφαλή θέση εργασίας.

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων που έλαβαν μέρος στην έρευνα ανέφεραν πως βασικό πλεονέκτημα αποτελεί ο μειωμένος χρόνος εργασίας, καθώς έτσι έχουν περισσότερο χρόνο για τις υπόλοιπες δραστηριότητες τους, όπως οι σπουδές και η οικογένεια καθώς η συναναστροφή με τους φίλους τους και η ψυχαγωγία. Η φοιτήτρια που συμμετείχε δήλωσε πως η εργασία αυτή είναι ιδανική καθώς δεν έχει πολύ χρόνο λόγω σχολής, ενώ η αισθητικός, πως θέλει να περνάει πιο πολλές ώρες στο σπίτι και να ασχολείται με την οικογένεια της. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι λίγες ώρες δεν αποτελούν μειονέκτημα αλλά πλεονέκτημα. Αυτό όμως έχει να κάνει και με την προσωπική κατάσταση του κάθε ατόμου και τις προτεραιότητες που έχει στη συγκεκριμένη φάση της ζωής του.

Οι συμμετέχοντες έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στα μειονεκτήματα της επισφαλούς εργασίας. Τα θέματα των χρημάτων και της ασφάλειας, ήταν δυο μειονεκτήματα που ανέφεραν σχεδόν όλοι. Τα χρήματα είναι λίγα και έτσι δεν προσφέρεται σε αυτούς να ζήσουν αυτόνομα ούτε να αισθάνονται ασφαλείς ούτε για τώρα αλλά ούτε και για το μέλλον τους. Οι καταστάσεις αυτές επιδρούν αρνητικά στην ψυχολογία τους καθώς πέρα από την αβεβαιότητα που νιώθουν, εμφανίζουν αυξημένα επίπεδα στρες και άγχους. Όλο αυτό μπορεί να επιδράσει αρνητικά στην υγεία τους και να τους δημιουργήσει μη αναστρέψιμα προβλήματα υγείας.

Όπως έχει γίνει κατανοητό οι επισφαλείς θέσεις εργασίας δεν χρειάζονται κάποια εξειδίκευση για αυτό και είναι εύκολο να προσληφθεί κάποιος σε αυτές. Παρόλα αυτά, εξαιτίας αυτού του λόγου δεν προσφέρουν και ευκαιρίες εξέλιξης στους εργαζομένους. Οι θέσεις αυτές συνήθως δεν προσφέρονται για κάποιον που θέλει να κάνει καριέρα ή να εξελιχθεί.. Οι θέσεις αυτές αποτελούν μέρος εργασίας για άτομα που ψάχνουν

τρόπους επιβίωσης και όχι για άτομα που κυνηγούν να κάνουν καριέρα. Αποτελούν μια καλή εργασιακή εμπειρία αλλά δεν προσφέρουν τίποτα άλλο στους ανθρώπους. Στην ερώτηση που τέθηκε στους συμμετέχοντες σχετικά με τα προβλήματα και τα συναισθήματα που τους προκαλεί η θέση εργασίας τους, οι απόψεις δίστανται. Οι απαντήσεις που δόθηκαν αφορούσαν άμεσα στη προσωπική τους ζωή, την καθημερινότητα τους και τις προτεραιότητες που έχουν ως άνθρωποι. Όσοι έχουν οικογένεια ανέφεραν πως οι προβληματισμοί τους αφορούν κυρίως στην επιβίωση της οικογένειας τους και ειδικά των παιδιών τους. Τα παιδιά αποτελούν την βασική και σε πολλές περιπτώσεις τη μοναδική προτεραιότητα των ανθρώπων. Αυτός είναι ο λόγος που οι άνθρωποι αυτοί αναγκάστηκαν να εργαστούν σε επισφαλείς θέσεις εργασίας, μόνο και μόνο για να μπορέσουν να φροντίσουν την οικογένεια τους. Τα παραπάνω δείχνουν πως οι καταστάσεις που αντιμετωπίζουν στη προσωπική τους ζωή και τα προβλήματα της καθημερινότητας, έχουν μεγαλύτερη σημασία για τους ανθρώπους σε σχέση με αυτά που αντιμετωπίζουν στην επαγγελματική τους ζωή.

Αντρας, 38 ετών, παντρεμένος με παιδιά, 9 χρόνια εργαζόμενος σε επισφαλή θέση εργασίας:

«Τα λίγα χρήματα και η ασφάλεια για το μέλλον που δεν μου προσφέρει (αναφερόμενος στα μειονεκτήματα). Είναι δυο σημαντικά ζητήματα την επιβίωση τόσο τη δική μου όσο και της οικογένειας μου. Η συνεχής αβεβαιότητα που υπάρχει για το μέλλον και το τώρα μου προκαλεί άγχος και στρες όχι μόνο σε εμένα αλλά και στη γυναίκα μου.»

«Μου προκαλεί ανασφάλεια για το μέλλον ειδικά των παιδιών(αναφερόμενος στα συναισθήματα και στις ανασφάλειες της επισφαλούς θέσης). Τα παιδιά έχουν ανάγκες και δεν ξέρω αν μπορώ να ανταποκριθώ στις ανάγκες τους. Έχω πολύ άγχος και στρες τόσο για να μπορέσω να ανταπεξέλθω στη δουλειά όσο και στα οικονομικά του σπιτιού.»

Από την άλλη πλευρά, υπήρξαν και οι συμμετέχοντες που ανέφεραν πως η εργασία τους προκαλεί άγχος και στρες εξαιτίας των πολλών ευθυνών και αρμοδιοτήτων που έχουν.

Γυναίκα, 22 ετών, φοιτήτρια, 3 χρόνια σε επισφαλή θέση εργασίας

«Ο εργοδότης μου έχει πολλές απαιτήσεις ενώ ξέρει το φορτωμένο πρόγραμμά μου. Μου προκαλεί άγχος και στρες»

Το γεγονός πως η δουλειά είναι λίγες ώρες και πως δεν χρειάζεται κάποια εξειδίκευση δεν σημαίνει πως οι εργαζόμενοι δεν έχουν ευθύνες. Το βάρος των ευθυνών που θα έχει ο κάθε ένας αποτελεί μια απόφαση του εργοδότη. Είναι καλό οι ευθύνες να μοιράζονται στους εργαζομένους ανάλογα με τις ικανότητες και τις αντοχές τους. Ένας ικανός εργοδότης μπορεί να τις διακρίνει και έτσι οι εργαζόμενοι να μην αισθάνονται άγχος, όπως όμως όλα δείχνουν οι περισσότεροι εργοδότες δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία στους υπαλλήλους και τις ανάγκες τους.

Στο τέλος του δεύτερου θεματικού άξονα, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν εάν έχει επέλθει αλλαγή στις καθημερινές τους συνήθειες από την έναρξη της οικονομικής κρίσης μέχρι σήμερα σχετικά με την καταναλωτική τους δύναμη και την κοινωνικότητά τους. Οι απαντήσεις που δόθηκαν σε αυτές τις ερωτήσεις είχαν αρκετά κοινά σημεία. Ξεκινώντας από την καταναλωτική δύναμη φαίνεται πως έχει μεν περιοριστεί αλλά σε μικρό βαθμό. Όσοι έχουν οικογένεια ανέφεραν πως πλέον τα έξοδά τους αφορούν κυρίως στις ανάγκες των παιδιών και πως έχουν αναγκαστεί να μειώσουν τα προσωπικά τους έξοδα.

Άντρας, 38 ετών, παντρεμένος με παιδιά, 9 χρόνια εργαζόμενος σε επισφαλή θέση εργασίας:

«Έχει μειωθεί πολύ (αναφέρεται στην αλλαγή της καταναλωτικής του δύναμης από την έναρξη της οικονομικής κρίσης μέχρι και σήμερα). Αγοράζω μόνο τα απαραίτητα και μόνο όταν υπάρχει ανάγκη. Προσέχω να μην κάνω περιττά έξοδα. Μόνο για τα παιδιά ξοδεύω και όποτε μπορώ αγοράζω ότι θελήσουν.»

Μόλις μία συμμετέχουσα ανέφερε πως πράγματι έχει χρειαστεί να μειώσει τα έξοδά της, ώστε να μπορέσει να ανταπεξέλθει στα έξοδα του σπιτιού καθώς ζει μόνη της και δεν έχει κάποιο επιπλέον εισόδημα το μήνα. Οι υπόλοιπες απαντήσεις δείχνουν πως όλοι έχουν μειώσει τα έξοδά τους. Συγκεκριμένα, έχουν μειώσει τις πολυτέλειες, τα ταξίδια και τα περιττά έξοδα, δηλαδή όσα είχαν να κάνουν με την προσωπική ευχαρίστηση και την ψυχαγωγία. Αναφορικά με τις αλλαγές στις κοινωνικές τους

συναναστροφές, επισημαίνεται πως ο αγώνας για την επιβίωση της οικογένειας μπαίνει ως ανασταλτικός παράγοντας που μείωσε τις κοινωνικές συναναστροφές των ανθρώπων τα τελευταία χρόνια.

6.5. Στρατηγικές Επιβίωσης των Επισφαλώς Απασχολούμενων

Ο τρίτος θεματικός άξονας ερωτήσεων αφορούσε στις στρατηγικές επιβίωσης των επισφαλώς απασχολούμενων. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν αφορούσαν στο εισόδημά τους, τη βοήθεια που λάμβαναν και τα άτομα στα οποία στηρίζονταν τόσο ψυχολογικά όσο και οικονομικά. Αρχικά τέθηκαν ερωτήσεις που αφορούσαν στα επιπρόσθετα εισοδήματα που έχουν μηνιαίως, τα οποία συνέβαλαν στα έξοδα του σπιτιού. Όλοι οι συμμετέχοντες που ήταν παντρεμένοι δήλωσαν πως ο μισθός τους από την επισφαλή εργασία δεν είναι ικανός για να καλύψουν όλα τα έξοδα του μήνα. Ακόμη ανέφεραν, πως ο μισθός του / της συζύγου τους ήταν αυτός που συνέβαλλε στα έξοδα του μήνα και τους έκανε να ζουν δίχως να αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα. Υπήρχαν περιπτώσεις υποψηφίων που έκαναν αναφορά στη βοήθεια από τους γονείς και τα πεθερικά τους, οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις τους βοηθούν οικειοθελώς και σε άλλες τους παρέχουν βοήθεια με προθυμία μετά από ζήτηση.

Αντρας, 38 ετών, παντρεμένος με παιδιά, 9 χρόνια εργαζόμενος σε επισφαλή θέση εργασίας: «... Θα ήθελα να μπορούσα να συντηρήσω την οικογένεια μου μόνος μου και μην χρειάζεται ούτε η βοήθεια από τα πεθερικά μου.»

Γυναίκα, 34 ετών, παντρεμένη, 6 χρόνια εργαζόμενος σε επισφαλή θέση εργασίας: «Σε μεγάλο βαθμό(αναφέρεται στο ποσοστό που καλύπτουν άλλοι τα έξοδά τους. Πληρώνουν (τα πεθερικά) το δάνειο για το σπίτι.»

Μόλις ένας συμμετέχοντας ανέφερε πως αισθάνεται άσχημα να ζητάει βοήθεια και αυτό γιατί όπως όλα δείχνουν, οι συγγενείς του δεν δείχνουν τη προθυμία να τον βοηθήσουν σε δύσκολες καταστάσεις που περνάει.

Όσοι συμμετέχοντες ήταν ελεύθεροι, δήλωσαν όλοι πως είτε τους παρέχονταν οικονομική βοήθεια από τους γονείς τους είτε είχαν ένα επιπλέον εισόδημα το μήνα που συνέβαλε στα έξοδά τους. Η φοιτήτρια που συμμετείχε δήλωσε πως θα της ήταν

αδύνατο να ανταπεξέλθει στα έξοδα του μήνα μόνο με το μισθό της από την επισφαλή θέση εργασίας, αν δεν είχε την βοήθεια των γονιών της. Βέβαια, σύμφωνα με τα λεγόμενα της, αν είχε περισσότερο χρόνο θα ήθελε να βρει μια καλύτερη δουλειά ή ακόμα μια δεύτερη εργασία, προκειμένου να αυτονομηθεί. Από την άλλη πλευρά η συμμετέχουσα που μένει μόνη της και έχει δηλώσει παραπάνω πως ο μισθός της, επαρκεί για να καλύψει τα έξοδα ωστόσο, αυτό δεν ισχύει. Όπως ανέφερε η ίδια πέρα από το μισθό της έχει επιπλέον εισόδημα από ενοίκια που εισπράττει τα όποια όπως όλα δείχνουν, της επιτρέπουν να ζει με αυτονομία. Τέλος, ο συμμετέχοντας που ζει με τη μητέρα του, πέρα από το ότι μοιράζεται τα έξοδα του νοικοκυριού μαζί της, έχει και αυτός επιπλέον εισόδημα από ενοίκια.

Φαίνεται πως οι άνθρωποι στηρίζονται στην οικονομική βοήθεια των συγγενών πρώτου βαθμού, καθώς κανένας δεν ανέφερε πως του παρέχεται οικονομική βοήθεια από φίλους. Τέλος, είναι φανερό πως ο μισθός μιας επισφαλούς εργασίας δεν είναι ικανοποιητικός για να καλύψει όλα τα έξοδα ενός ατόμου. Όλοι οι επισφαλώς εργαζόμενοι είτε ζούσαν σε σπίτι με δυο εισοδήματα, είτε είχαν επιπλέον εισόδημα.

Η πλειοψηφία των εργαζομένων δεν ήταν ικανοποιημένοι με τον τρόπο που καλύπτονται τα έξοδά τους. Θα ήθελαν να έχουν μεγαλύτερο εισόδημα ώστε να είναι αυτόνομοι και να μην εξαρτώνται από τρίτους. Ακόμη θα ήθελαν μεγαλύτερο μισθό, ώστε να μπορούσαν να ζήσουν με μεγαλύτερη ελευθερία και να μην χρειαστεί να έχουν άγχος και αγωνία κάθε μήνα, σχετικά με τα έξοδά τους. Τα άτομα που δήλωσαν πως έχουν οικογένεια και παιδιά ήταν οι πιο απογοητευμένοι καθώς οι ανάγκες τους είναι περισσότερες. Παρόλα αυτά, από την πλευρά των νέων, φαίνεται πως και αυτοί δεν είναι ικανοποιημένοι, καθώς δεν μπορούν να αισθανθούν αυτόνομοι και χρειάζονται συνεχώς τη βοήθεια τρίτων.

Πέρα από την οικονομική βοήθεια, οι συμμετέχοντες δήλωσαν πως στηρίζονται και ψυχολογικά στους φίλους τους. Οι άνθρωποι ζητάνε οικονομική βοήθεια από την οικογένεια τους, όταν όμως αντιμετωπίζουν προσωπικά ή επαγγελματικά ζητήματα προτιμούν να τα συζητήσουν με τους φίλους τους, οι οποίοι τους συμβουλεύουν και τους παρέχουν πρακτική βοήθεια όποτε χρειαστεί, όπως να τους ψωνίσουν και να τους διευκολύνουν στη καθημερινότητά τους. Οι φίλοι όπως ανέφεραν, δείχνουν μεγαλύτερη προθυμία σε τέτοια ζητήματα και προτείνουν μόνοι τους συμβουλές είτε πρακτική βοήθεια δίχως να τους το ζητήσουν. Ακόμα, οι άνθρωποι νιώθουν πιο άνετα να

μοιράζονται τα προβλήματά τους μαζί τους και όχι με την οικογένεια τους, για αυτό και εκείνοι τους καταλαβαίνουν και τους κατανοούν όποτε αντιμετωπίζουν προβλήματα. Παρόλα αυτά, τα παραπάνω δεν καταργούν την οικογένεια και την χρησιμότητα της, καθώς οι άνθρωποι που την απαρτίζουν δεν είναι εκεί μόνο για να παρέχουν οικονομική βοήθεια αλλά και ψυχολογική, αρκεί να τους ζητηθεί.

6.6. Το Προσωπικό και Επαγγελματικό Μέλλον των Συμμετεχόντων

Ο τέταρτος και τελευταίος θεματικός άξονας ερωτήσεων που τέθηκε στους συμμετέχοντες αφορούσε στο μέλλον τους, το προσωπικό αλλά κυρίως το επαγγελματικό. Η ανάλυση σε αυτόν τον άξονα θα ξεκινήσει με τις ερωτήσεις που αφορούν το προσωπικό μέλλον που αναφέρεται γενικά στο τομέα της επισφαλούς εργασίας και τις απόψεις που έχουν για τον επαγγελματικό αυτόν τομέα, με βάση την εμπειρία που έχουν αποκτήσει.

Οι συμμετέχοντες δεν δήλωσαν ευχαριστημένοι με τις πρακτικές που ακολουθούν οι εργοδότες αλλά ούτε και με τις πολιτικές που υφίστανται. Αισθάνονται απογοητευμένοι από την πλευρά των εργοδοτών καθώς δεν φαίνεται να δίνουν σημασία στις ανάγκες των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, δεν τους διευκολύνουν όταν έχουν προβλήματα, ούτε δείχνουν να νοιάζονται για εκείνους και την ψυχολογία τους. Οι ερωτώμενοι θεωρούν πως πρέπει οι εργοδότες να δίνουν κίνητρα στους απασχολούμενους ώστε να είναι παραγωγικοί και να δημιουργούν συνθήκες εργασίας, τέτοιες ώστε να μην προκαλούν άγχος και στρες στους εργαζομένους.

Όσον αφορά στις πολιτικές που ακολουθούνται, φαίνεται πως αυτές είναι υπέρ των εργοδοτών και πως αδιαφορούν για τους εργαζόμενους και τα δικαιώματά τους. Οι περισσότεροι εκ των ερωτηθέντων δήλωσαν πως είναι απαισιόδοξοι για το μέλλον της επισφαλούς εργασίας, καθώς βλέπουν πως γίνονται συνεχώς αλλαγές στις πολιτικές όχι όμως υπέρ των εργαζομένων.

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δήλωσε απαισιόδοξη σχετικά με το μέλλον της επισφαλούς εργασίας. Πιστεύουν ότι λόγω των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών καταστάσεων που επικρατούν, οι θέσεις αυτές αναμένεται να αυξηθούν στο μέλλον με τους ανθρώπους να αναγκάζονται να δουλέψουν σε αυτές για να επιβιώσουν.

Γυναίκα, 22 ετών, φοιτήτρια, 3 χρόνια σε επισφαλή θέση εργασίας :

«Χρειάζεται να σκέφτονται περισσότερο τους εργαζόμενους και να ακούνε τις ανάγκες που έχουν. Διαφορετικά υπάρχει πίεση και πέφτει η παραγωγή (αναφερόμενη στις στρατηγικές που χρειάζεται να αναπτύξουν οι εργοδότες προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα)»

«Τα εντείνουν (τα προβλήματα) πιστεύω καθώς δεν διευκολύνουν τις συνθήκες εργασίας (αναφερόμενη στις πολιτικές που εφαρμόζονται).»

Αντρας , 37 ετών, 8 χρόνια εργαζόμενος σε επισφαλή θέση εργασίας:

«Πρέπει να παρέχουν μεγαλύτερη ασφάλεια στους εργαζομένους και κίνητρα για να δουλέψουν. Οι περισσότεροι είναι αδιάφοροι και κοιτάνε μόνο να βγει η δουλειά αδιαφορώντας για τις συνθήκες εργασίας.(αναφερόμενος στις στρατηγικές που χρειάζεται να αναπτύξουν οι εργοδότες προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα)»

«Οι πολιτικές βοηθάνε τους εργοδότες να πλουτίσουν όχι τους εργαζόμενους, αυτό πρέπει να αλλάξει»

Γυναίκα, 32 ετών, 5 χρόνια εργαζόμενη σε επισφαλή θέση εργασίας: «Χρειάζεται να εφαρμοστούν νέες πολιτικές σχετικά με τις επισφαλείς θέσεις εργασίας. Οι εργοδότες υπακούνε τους νόμους και αν οι νόμοι δεν αλλάζουν δεν μπορούν να αλλάξουν και αυτοί.»

Γυναίκα, 29 ετών, 4 χρόνια εργαζόμενη σε επισφαλή θέση εργασίας: «Χρειάζεται γενικά να μην υπάρχουν επισφαλείς θέσεις εργασίας. Πρέπει όλες οι εργασίες να προσφέρουν ασφάλεια στους εργαζομένους τους.» . Η ίδια αναφερόμενη στις πολιτικές που εφαρμόζονται: «Όχι δεν βοηθάνε. Όσο συνεχίζουν να υπάρχουν αυτές οι θέσεις τόσο λάθος θα είναι οι πολιτικές που ακολουθούνται και όπως βλέπω η κατάσταση αυτή δεν πρόκειται να αλλάξει τα επόμενα χρόνια.»

Αντρας, 38 ετών, 9 χρόνια εργαζόμενος σε επισφαλή θέση εργασίας:«Χρειάζεται οπωσδήποτε να αυξηθούν οι μισθοί και να προσληφθεί παραπάνω προσωπικό ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες δίχως οι εργαζόμενοι να πιέζονται και να έχουν άγχος

(αναφερόμενος στις στρατηγικές που χρειάζεται να αναπτύξουν οι εργοδότες προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα)».

Επί πλέον, δεν πιστεύουν πως οι μισθοί θα αυξηθούν, αντιθέτως, αναφέρουν πως πιστεύουν ότι θα υπάρξει περεταίρω μείωση αυτών. Οι συμμετέχοντες εδώ ισχυρίζονται πως η καλύτερη πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί είναι αυτή της κατάργησης των επισφαλών θέσεων εργασίας. Ωστόσο, αυτό δεν θα συνέφερε τους εργοδότες, για αυτό και δεν θα γίνει ούτε στο άμεσο αλλά ούτε και στο έμμεσο μέλλον. Δεν επαρκεί λοιπόν η ανάγκη για αλλαγές στην πολιτική που εφαρμόζεται, χρειάζεται και οι Κυβερνήσεις να δείξουν έμπρακτα πως νοιάζονται δημιουργώντας νέες πολιτικές.

Τέλος, θα παρουσιαστεί η ανάλυση των ερωτήσεων που τέθηκε στους συμμετέχοντες, σχετικά με το μέλλον τους ως εργαζόμενοι, δηλαδή αναφορικά με τα όνειρα που έχουν για το επαγγελματικό τους μέλλον και τα σχέδιά τους. Οι απαντήσεις που δόθηκαν σε αυτό το στάδιο διέφεραν καθώς είναι προσωπικές και επηρεάζονται από την προσωπική κατάσταση, τα όνειρα και το μέλλον κάθε ατόμου.

Αρχικά, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ανέφερε πως θα ήθελε να αλλάξει δουλειά αλλά είτε δεν βρίσκει κάποια καλύτερη, είτε λόγω των υποχρεώσεων που έχει δεν μπορεί να βρει κάποια άλλη στη δεδομένη στιγμή της ζωής του. Ωστόσο, υπήρχαν και οι συμμετέχοντες, που δήλωσαν ευχαριστημένοι με τη δουλειά τους κυρίως γιατί είναι μειωμένου ωραρίου και γιατί δεν έχουν πολλές ευθύνες. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ερωτηθέντες που έκαναν αυτές τις δηλώσεις, δεν έχουν πρόβλημα στην επιβίωση, έχουν επιπλέον εισοδήματα το μήνα και βοήθεια από τους γονείς τους. Όλοι οι υπόλοιποι δήλωσαν πως θα άλλαζαν δουλειά αμέσως μόλις έβρισκαν κάτι καλύτερο.

Οι θέσεις εργασίας και ο τομέας στον οποίο εργάζονται φαίνεται δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με τις σπουδές και τις δεξιότητες των συμμετεχόντων. Μόλις μια συμμετέχουσα εργάζεται σε επισφαλή θέση, η οποία έχει σχέση με τον τομέα της. Παρόλα αυτά και εκείνη δήλωσε πως αν έβρισκε μια καλύτερη θέση εργασίας στο τομέα της, τότε θα έφευγε από εκεί που εργάζονταν τώρα. Οι περισσότεροι παρόλο που αναφέρουν πως η δουλειά αυτή είναι κάτι το προσωρινό, φαίνεται πως παραμένουν πολλά χρόνια στην ίδια επισφαλή θέση εργασίας. Αυτό όμως οφείλεται και στις

δυσκολίες που υπάρχουν γενικά στον εργασιακό τομέα όλης της χώρας και στη δυσκολία εύρεσης εργασίας.

Όλοι οι συμμετέχοντες απάντησαν πως θα άλλαζαν δουλειά αν έβρισκαν μια με καλύτερα χαρακτηριστικά όπως, ασφάλιση, υψηλότερο μισθό ή που να σχετίζεται με τις σπουδές τους. Η επιβίωση και η οικονομική ασφάλεια είναι δυο παράγοντες σημαντικοί για την επιλογή μιας μελλοντικής εργασίας. Τα όνειρα των συμμετεχόντων για το μέλλον αφορούν εν μέρει στις σπουδές τους αλλά κυρίως αναφέρονται στην προσωπική τους ζωή και την οικογένεια τους, καθώς ο κύριος λόγος που εργάζονται είναι η επιβίωση της οικογένειας τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η οικονομική ύφεση δεν ήταν ένα απομονωμένο οικονομικό φαινόμενο, αλλά συνεπάγεται σημαντικές συνέπειες για τις συνθήκες απασχόλησης, την ποιότητα ζωής και την υγεία που ήταν ήδη εμφανείς στις κρίσεις των προηγούμενων δεκαετιών. Η απειλή για την υγεία του πληθυσμού από την οικονομική κρίση του 2008 αναγνωρίζεται ευρέως στη βιβλιογραφία για τη δημόσια υγεία, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελλάδας πιο συγκεκριμένα. Η λιτότητα και η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας επηρεάζουν τις συνθήκες απασχόλησης με ισχυρές αρνητικές επιπτώσεις στις συνθήκες διαβίωσης και στην υγεία του πληθυσμού. Καταρχάς, ο αντίκτυπος μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω άμεσων περικοπών προσωπικού και της ταχείας αύξησης της ανεργίας, που οδηγεί σε φτώχεια, κοινωνικό αποκλεισμό και προβλήματα ψυχικής υγείας. Δεύτερον, οι ποιοτικές θέσεις εργασίας αντικαθίστανται από θέσεις εργασίας με χαμηλότερους μισθούς και χειρότερες συνθήκες εργασίας, τονίζοντας την ανάπτυξη ευέλικτων και επισφαλών εργασιακών ρυθμίσεων. Αυτή η κατάσταση επηρεάζει πιθανώς τους μετανάστες και τους ξένους εργαζόμενους, επειδή είναι από τα πιο στερημένα μέλη οποιασδήποτε αγοράς εργασίας. Τρίτον, η αρνητική κοινωνική και οικονομική κατάσταση οδηγεί σε συρρίκνωση και αναδιάρθρωση, καθώς οι εργοδότες ανταποκρίνονται σε μειωμένες απαιτήσεις ή επιδιώκουν να επαναπροσδιορίσουν τις πιέσεις κόστους, αυξάνουν τις υπηρεσίες εξωτερικής ανάθεσης και δημιουργούν προσωρινές θέσεις εργασίας ακόμη και στον προηγούμενο προστατευόμενο δημόσιο τομέα. Τέταρτον, η υψηλή ανεργία περιορίζει τη διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων τόσο συλλογικά όσο και ατομικά. Εν μέσω κρίσης, τα συνδικάτα δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν, ή πιέζονται να αποδεχτούν, μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας που τείνουν να αυξάνουν την επισφαλή απασχόληση. Σε ατομικό επίπεδο, πολλοί επιζώντες στην αγορά εργασίας θα αισθάνονται ανασφαλείς για τις δικές τους θέσεις εργασίας και θα αποδεχθούν τη μείωση της απασχόλησης και των συνθηκών εργασίας για να παραμείνουν απασχολούμενοι.

Για την περαιτέρω ανάλυση του θέματος σχετικά με την επισφαλή εργασία πραγματοποιήθηκε μια ποιοτική έρευνα σε έξι ανθρώπους που εργάζονται πάνω από 3 χρόνια σε αυτό τον τομέα. Οι απαντήσεις που έδωσαν, έδειξαν ενδιαφέροντα

αποτελέσματα καθώς αντικατοπτρίζουν την φιλοσοφία των Ελλήνων και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται το θέμα της επισφαλούς εργασίας.

Η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει πολύ την επαγγελματική ζωή των νέων καθώς οι συμμετέχοντες ήταν ηλικίας 22 – 39 με τους περισσότερους να έχουν τελειώσει κάποια σχολή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η επαγγελματική ανάπτυξη στην Ελλάδα είναι δύσκολη και ειδικά για τους νέους, οι οποίοι προκειμένου να επιβιώσουν επιλέγουν μια επισφαλή θέση εργασίας. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο καθώς δείχνει τη δυσμενή κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι νέοι, οι οποίοι αναγκάζονται, για να επιβιώσουν, να εργαστούν σε επισφαλείς θέσεις σε τομείς που δεν σχετίζονται με το επάγγελμά τους και να βάλουν σε κίνδυνο το μέλλον τους αφήνοντας στην άκρη τα όνειρα τους. Διαπιστώνεται επίσης πως πολλοί εξ' αυτών που έχουν παιδιά, εργάζονται σε μια τέτοια θέση καθώς όπως αναφέρουν, δεν έχουν άλλη επιλογή.

Η μη εύρεση απασχόλησης πάνω στο τομέα εργασίας κάποιου και τα έξοδα που υπάρχουν, τους κάνουν να δεχτούν αυτές τις θέσεις δίχως να έχουν άλλη επιλογή. Επιβεβαιώνεται έτσι η βιβλιογραφική έρευνα ως προς το ότι πολλά άτομα και οικογένειες δεν είναι σε θέση να βασίζονται σε σταθερές αξιοπρεπείς θέσεις εργασίας ως μέσο για να αντιμετωπίσουν κινδύνους ή να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Καθώς ο μισθός μιας επισφαλούς θέσης, δεν μπορεί να καλύψει τα έξοδα των ατόμων, για αυτό και τα μοιράζονται με γονείς, συντρόφους ή τους συζύγους τους.

Τα βαρύνουσας σημασίας μειονεκτήματα που αναφέρθηκαν ήταν κυρίως: ο μισθός και η έλλειψη ασφάλειας, που δημιουργεί στους ανθρώπους αισθήματα άγχους, στρες και αβεβαιότητας, τόσο για το παρόν όσο και για το μέλλον. Οι εργαζόμενοι που έχουν οικογένεια, έχουν αυξημένες ευθύνες και για αυτό εμφανίζουν εντονότερα αρνητικά συναισθήματα και φοβίες. Παρόλα αυτά αποτυπώνεται πως η επισφαλής εργασία, δεν φαίνεται να είναι αυτή που ευθύνεται για τη μείωση της καταναλωτικής τους δύναμης και τη μείωση των κοινωνικών τους συναναστροφών. Η οικογένεια και τα έξοδα του σπιτιού, καθώς οι ευθύνες που έχει ένας άνθρωπος είναι αυτές που τους οδήγησαν σε αλλαγές στους παραπάνω τομείς της ζωής τους.

Ο μισθός από την επισφαλή εργασία δεν επαρκεί για να καλύψει τα μηνιαία έξοδα μιας οικογένειας αλλά ούτε ενός ατόμου. Για να μπορέσουν να καλυφθούν τα έξοδα

χρειάζεται να υπάρχουν τουλάχιστον δυο μισθοί μέσα σε ένα σπίτι ή έστω ένα επιπλέον εισόδημα. Τα άτομα που εργάζονται σε επισφαλή θέσεις εργασίας δεν είναι ικανοποιημένοι με αυτό καθώς δεν αισθάνονται αυτόνομοι και ελεύθεροι. Οι επισφαλείς εργαζόμενοι πολλές φορές αισθάνονται πιεσμένοι ψυχολογικά και στρέφονται στους φίλους για την παροχή βοήθειας είτε ψυχολογικής είτε σε πρακτικά ζητήματα. Αντιθέτως, όταν έχουν οικονομικές δυσκολίες στρέφονται στην οικογένεια και τους συγγενείς.

Τέλος, η έρευνα έδειξε πως οι εν λόγω εργαζόμενοι δεν είναι αισιόδοξοι για το μέλλον τους. Συγκεκριμένα, δεν θεωρούν πως θα υπάρξουν άμεσα αλλαγές τόσο σχετικά με τους εργοδότες όσο και με τις πολιτικές που ακολουθούνται σχετικά με τις επισφαλείς θέσεις εργασίας. Όσον αφορά στις πολιτικές που ακολουθούνται, φαίνεται πως αυτές είναι υπέρ των εργοδοτών και πως αδιαφορούν για τους εργαζόμενους και τα δικαιώματά τους. Αισθάνονται απογοητευμένοι από την πλευρά των εργοδοτών καθώς δεν φαίνεται να δίνουν σημασία στις ανάγκες των εργαζομένων. Δεδομένης της κοινωνικής σημασίας της εργασίας ως θεμέλιο της κοινωνικής ένταξης και της προσωπικής αξιοπρέπειας και ως πηγή σταθερότητας και ανάπτυξης, η πολιτική αδράνεια δεν αποτελεί βιώσιμη επιλογή. Τις τελευταίες δεκαετίες, πολλές χώρες έχουν πραγματοποιήσει μεταρρυθμίσεις με σκοπό τη μείωση της προστασίας της εργασίας και τη μείωση του κόστους εργασίας. Η ανισορροπημένη εφαρμογή τέτοιων μεταρρυθμίσεων, ωστόσο, είχε γενικά ως αποτέλεσμα αυξημένες ανισότητες, καθώς ορισμένες θέσεις εργασίας παρέμειναν εξαιρετικά προστατευμένες, ενώ άλλες έχουν καταστεί εξαιρετικά ευέλικτες. Επομένως, ένα αρχικό βήμα προς τη δημιουργία περισσότερων και καλύτερων εργασιών για όλους, είναι η αντιμετώπιση αυτού του κατακερματισμού και η διασφάλιση μιας πιο δίκαιης κατανομής των κινδύνων και των παροχών στην αγορά εργασίας. Η διευκόλυνση των μεταβάσεων από άτυπες σε επίσημες θέσεις εργασίας πρέπει να αποτελεί μέρος αυτής της προσπάθειας. Ωστόσο, δεδομένου ότι ο κόσμος της εργασίας απομακρύνεται από το τυπικό μοντέλο απασχόλησης των σταθερών, πλήρους απασχόλησης εργασιών, η κύρια πρόκληση είναι να εξασφαλιστεί επαρκής προστασία για τους εργαζομένους σε όλους τους τύπους απασχόλησης.

Βιβλιογραφία

- Acas, (2015) Three sides to every story: The impact of the Agency Worker Regulations. Acas Employment Relations Comment.
- Αλεξίου, Θ.(2006) «Κοινωνικός αποκλεισμός» και «αποκλεισμένες ομάδες»: οι ιδεολογικές λειτουργίες μίας εννοιολόγησης Κοινωνία & ψυχική υγεία, 1:32-50.
- Baka, A. & Garyfallou, A. (2011) Collective Identity and Empowerment in the December 2008 Protests in Greece: A Socio-psychological Approach. Journal of Critical Studies in Business & Society, 2(1-2), 30-51.
- Banister, P. (2011) Qualitative methods in psychology: A research guide. McGraw-Hill Education (UK).
- Barbier J.-C. (2011) “Employment Precariousness” in a European cross-national perspective. A sociological review of 30 years of research. Documents de Travail du Centre d' Economie de la Sorbonne. 2011
- Barbier J.-C., Brygoo A. & Viguiet, F. (2002) Defining and Assessing Precarious Employment in Europe: A Review of Main Studies and Surveys - A Tentative Approach to Precarious Employment in France. Preliminary report WP1.1, ESOPE fifth framework project. Noisy le Grand: CEE.
- Beck, U. (1992) Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage.
- Bourdieu, P. (1998) *Αντεπίθεση Πυρών*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.
- Bourdieu, P. (1998) *Contre-Feux*. Paris: Liber/Raisons d' Agir.
- Béland, D. (2007) ‘The social exclusion discourse: ideas and policy change’. Policy & Politics. Vol. 35 no 1, 123–39 (2007).
- Bourdieu, P. (1992) *La Misère du Monde*. Paris: Du Seuil.
- Bousquet, M. (2008) How The University Works: Higher Education and the Low Wage Nation. New York: New York University Press.
- Bresson, M. (2007) *Sociologie de la Précarité*. Paris: Editions Armand Colin.
- Burchardt, T., Le Grand, J. and Piachaud, D. (2002) Degrees of exclusion: Developing a dynamic, multidimensional measure. In: Hills, J., Le Grand, J. and Piachaud, D. (eds), Understanding social exclusion. Oxford University Press, pp. 30-43.
- Byrne, D. (2005) *Social Exclusion*. Buckingham: Open University Press.

- Caillé, A. (1994) *Temps choisietrevenu de citoyenneté, au delà du salariat universel*. Caen: Démosthène MAUSS.
- Castel, R. (1995) *Les métamorphoses de la question sociale, une chronique du salariat*. Paris: Fayard.
- Cingolani, P. (2005) *La Précarité*. Paris: PUF.
- Da Costa, B. (1994) Contribution of poverty 3 to the understanding of poverty, exclusion and integration. In: European Commission DGV / E / 2, *The Lessons of the poverty 3 Programme*. Bryssels.
- Daly, M. (2006) 'Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union'. Center for European Studies Working Paper Series #135. School of Sociology and Social Policy. Queen's University, Belfast.
- Dias da Silva, A. &Turrini, A. (2015) Precarious and less well-paid? Wage differences between permanent and fixed-term contracts across the EU countries. European Commission DG ECFIN. Available at: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2015/pdf/ecp544_en.pdf Ec.europa.eu. 2020. [online] Available at: <<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=17696&langId=en>> [Accessed 4 June 2020].
- European Commission (1988) *Social Dimension of the International Market*. Brussels
- Φερόνας, Α. (2013β) *Η Κοινωνική διάσταση της Ευρώπης 2020: ρητορική και πραγματικότητα*. Κοινωνική Πολιτική, 1, Αύγουστος 2013.
- Φερόνας, Α. (2019) *Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική αλληλεγγύη στην Ελλάδα της κρίσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
- Foucault, M. *Η ιστορία της σεξουαλικότητας 1: η βούληση για γνώση*, μτφρ.: Μπετζέλος Τ., Πλέθρον, Αθήνα 2011
- Γαλατά, Π.Β. (2019) Αντιλήψεις για την ανισότητα στην εργασία: Η μελέτη για τη σχετική αποστέρηση αλβανών μεταναστών στην Αθήνα της κρίσης.
- Γκιόλμας, Π. (2010) Η προσωρινή απασχόληση καταφύγιο ανέργων και νέων. Το Βήμα της Κυριακής.
- Gore, C and Figueiredo J.B (eds) (1997) *Social exclusion and anti-poverty policy: a debate*. International Institute for Labour Studies Research and United Nations Developments Programme, research series 110. Geneva: International Labour Organisation publications.

- Γράβαρης, Δ. και Δεδουσόπουλος, Α. (1998) ‘Ανεργία και μηχανισμοί νομιμοποίησης του κοινωνικού αποκλεισμού’. Στο *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός* (ιδρ. Σάκη Καραγιωργα). Αθήνα.
- Green, J., & Thorogood, N. (2018) *Qualitative methods for health research*. sage.
- Ilo.org. 2020. [online] Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/meeting_document/wcms_164286.pdf> [Accessed 4 June 2020].
- Hich, R. (2012) The capability Approach: Insights for a new poverty focus. *Journal of Social Policy*, Vol.41, No2, pp. 291-308
- International Institute for Labour Studies (IILS) (1998) Annex I: issue for discussion. In: Figueiredo J.B and A. de Haan (eds), *Social exclusion: an ILO perspective*. International Institute for Labour Studies Research series 111. Geneva: International Labour Organisation.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2001). *Συνθήκες Εργασίας τριών Μεταναστευτικών Ομάδων στην Αθήνα*. Στο Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου, (Επιμ. Εκδ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα* (σελ. 227-246). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Jaehrling, K. & Wagner, I. (2015) *Reducing precarious work in Europe through social dialogue – The Case of Germany*. Institute for Work, Skills and training (IAQ). University of Duisburg-Essen.
- Kalleberg, A.L. (2009) Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition. *American Sociological Review* 74(1), 1-22.
- Κάντας, Α. (1993) *Οργανωτική-Βιομηχανική Ψυχολογία τόμ. 1. Κίνητρα Επαγγελματική ικανοποίηση - Ηγεσία* (2η έκδ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kennedy, G. (2018) Austerity, Labor Market Reform and the Growth of Precarious Employment in Greece during the Eurozone Crisis. *Global Labour Journal*, 9(3).
- Κεσίσογλου, Γ. (2013). Η ανάδυση των θεωριών περί επισφαλούς εργασίας στον ακαδημαϊκό λόγο των κοινωνικών επιστημών: Προκλήσεις για την πολιτική ψυχολογία.
- Κουζής, Γ. (2001) *Εργασιακές Σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση: ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας*. Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ. αρ. 14.
- Κουζής, Γ. (2008) *Αγορά Εργασίας: μήτρα της Ανθρώπινης Οδύνης*. Στο Ν. Παναγιωτόπουλος, (Επιμ. Εκδ.) *Η Απομάγευση του Κόσμου* (σελ 151-171). Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπο/ΕΚΚΕ

- Knuth, M. (2009) Path shifting and path dependence: Labour market policy reforms under German federalism. *International Journal of Public Administration*, 32(12), 1048–1069.
- Levitas, R. (1998). *The Inclusive Society? Social Exclusion and the new Labour*. London: Macmillan.
- Munk, R. (2005) Social Exclusion: New Inequality Paradigm for Era of Globalization. In: M. Romero and E. Margolis (eds), *Blackwell Companion to Social Inequalities*. UK: Blackwell, pp.31-50.
- Murray, C. (1999) *The underclass revisited*. Washington: AEI Press
- Οικονόμου, Χ. και Φερόνας, Α. (2006). Εισαγωγή στο Χ. Οικονόμου και Α. Φερόνας (επιμ.) (2006), *Οι εκτός των τειχών: φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*. Αθήνα: Διόνικος, σ.σ. 9-37
- Olsthoorn, M. (2014) Measuring Precarious Employment: A Proposal for Two Indicators of Precarious Employment Based on Set-Theory and Tested with Dutch Labor Market-Data. *Social Indicators Research*, 119(1), pp. 421-441, Springer
- Padgett, D. K. (2016) *Qualitative methods in social work research* (Vol. 36). SagePublications.
- Παπαδοπούλου, Δ. (2002) *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Τόπος.
- Paret, M. (2016) Towards a Precarity Agenda University of Utah, United States, and University of Johannesburg, South Africa, *Global Labour Journal*
- Papatheodorou, Ch. (2015) Economic crisis, poverty and deprivation in Greece: the impact of neoliberal remedies. In.: S. Mavroudeas (ed.). *Greek capitalism in crisis: marxist analyses*. London: Routledge
- Petmesidou, M.(2013) “Is social protection in Greece at a crossroads?”, *European Societies*, 15(4) , 597-616
- Πετράκη, Γ. (1998) ‘Κοινωνικός αποκλεισμός: Παλαιές και νέες “αναγνώσεις” του κοινωνικού προβλήματος. Στο Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός (ιδρ. Σάκη Καραγιωργα). Αθήνα.
- Rasmussen, S. Refslund. B. & Sørensen, O. H. (2015) Reducing precarious work in Europe through social dialogue. Aalborg University.

- Ρομπόλης, Σ., & Μπέτσης, Β., (2019). *Η Οδύσσεια της ελληνικής οικονομίας εξάρτηση// χρεοκοπίες // μετανάστευση // παραγωγικό-κοινωνικό έλλειμμα // μνημόνια*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη
- Silver, H. (1994) Social Exclusion and Social Solidarity: three Paradigms. *International Labour Review*, vol. 133.
- Silver, H. (2015) The contexts of Social Inclusion. DESA Working Paper No.144, New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- Sinead, P. (2019) Precarious work precarious lives: how policy can create more security
- Strauss, K. and McGrath, S. (2017). Temporary migration, precarious employment and unfree labour relations: Exploring the ‘continuum of exploitation’ in Canada’s Temporary Foreign Worker Program. *Geoforum*, 78, pp.199-208.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1989α). Ψήφισμα 89/ C277 / ΕΟΚ του Συμβουλίου της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1989 σχετικά με την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, ΕΕ C277 της 31.10.1989.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1989β). Απόφαση 89 / 457/ ΕΟΚ του Συμβουλίου της 18^{ης} Ιουλίου 1989 για της καθιέρωση μεσοπρόθεσμου προγράμματος κοινοτικής δράσης για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των λιγότερο ευνοημένων κοινωνικών ομάδων, ΕΕ L 224 της 02.08.1989.
- Townsend, P. (1979), *Poverty in the United Kingdom. A survey of household resources and standards of living*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1979.
- United Nations (2016). *Report on the World Social Situation 2016: Leaving no one behind: the imperative of inclusive development*.
- Βενιέρης, Δ. (2015) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Τόπος
- Vosko, L.F., (2010). *Managing the Margins. Gender, Citizenship and the International Regulation of Precarious Employment*. Oxford: Oxford University Press.
- Weber, M. “Class, Status and Party”, in, Bendix R., Lipset S.M. (ed.) *Class, Status and Power. Social Stratification in Comparative Perspective*, Second edn, The Free Press, New York 1966, pp. 21-28
- Wilson, W. (1978) *The truly disadvantaged: the inner city, the underclass and public policy*. Chicago: University of Chicago Press
- Ζαϊμάκης, Γ. (2015) Η ελαστικοποίηση της εργασίας και το νέο «πρεκαριάτ» στις συνθήκες του ευέλικτου καπιταλισμού.

•
•